

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Bakalářská práce

Eliška Mrázková

Kultovní význam zvířat v českém a moravském neolitu

The Religious Significance of Animals in the Czech and Moravian Neolithic

Praha 2014

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

.....
Jméno autora/autorky

Na tomto místě bych ráda poděkovala za trpělivost a cenné rady vedoucímu práce doc. PhDr.
Miroslavu Popelkovi, CSc.

Klíčová slova:

neolit v ČR – uctívání zvířat – zvířecí pohřby – pravěká plastika – zoomorfní keramika

Keywords:

neolithic in the Czech Republic – animal worship – animal burials – prehistoric sculpture – zoomorphic ceramics

Abstrakt:

Práce se zabývá možnostmi pronikání zvířecího kultu do duchovního světa neolitického člověka. Autorka se soustředí na hmotné doklady možného kultovního významu z území Čech a Moravy datované do období neolitu. Tyto doklady zahrnují zvláštní zacházení se zvířecími ostatky a umělecké ztvárnění zvířat v plastice a na zoomorfních nádobách. Nálezy jsou doplněny o podobné příklady ze sousedních států. Práce se snaží shrnout interpretace těchto jevů. Další část se věnuje etnologickým poznatkům v uctívání zvířat a jejich případné souvislosti s neolitickým náboženstvím.

Abstract:

This bachelor thesis deals with the animal worship in neolithic. The author focuses on the material proof of possible worship from Bohemia and Moravia. These proofs includes special treatment with animal relics and artistic representation of animals in sculpture and zoomorphic vessels. There are examples of similar artefacts from neighboring states. The thesis tries to summarize their interpretations. Next part is focused on ethnological evidence of animal worship and its possible connections with neolithic religion.

Obsah

Úvod	8
1. Neolit v ČR.....	12
1.1 Proces neolitizace	12
1.2 Kultura s lineární keramikou.....	13
1.3 Kultura s vypíchanou keramikou.....	15
1.4 Kultura s moravskou malovanou keramikou.....	17
2. Dějiny bádání o neolitu v České republice.....	20
2.1 Dějiny bádání v Čechách	20
2.2 Dějiny bádání na Moravě.....	21
2.3 Dějiny bádání o zoomorfní keramice a „pohřbech“ zvířat ve střední Evropě.....	21
3. Zoomorfní keramika.....	22
3.1 Souhrn nálezů zoomorfní keramiky v České republice.....	23
3.2 Analogie zoomorfních plastik a zoomorfních nádob v sousedních státech.....	25
3.2.1 Slovensko.....	25
3.2.2 Rakousko.....	28
3.2.3 Německo.....	28
3.2.4 Polsko	30
3.3 Interpretace zoomorfních nádob a zoomorfní plastiky.....	31
3.3.1 Interpretace zoomorfních nádob.....	31
3.3.2 Interpretace zoomorfních plastik.....	33
3.3.3 Etnologické analogie.....	33
4. Pohřby zvířat.....	37
4.1 Souhrn nálezů pohřbů zvířat z České republiky.....	37
4.2 Pohřby zvířat v sousedních státech.....	38
4.2.1 Slovensko	38
4.2.2 Rakousko.....	39
4.2.3 Německo.....	40
4.2.4 Polsko.....	41
4.3 Interpretace pohřbů zvířat.....	42
4.3.1 Interpretace archeologických nálezů.....	42
4.3.2 Etnologické analogie.....	44
5. Zoomorfní keramika – katalog.....	50
5.1 Nálezy zoomorfní keramiky u LnK.....	50
5.2 Nálezy zoomorní keramiky u StK.....	55
5.3 Nálezy zoomorfní keramiky u MMK.....	58
6. Pohřby zvířat – katalog.....	72
6.1 Pohřby zvířat v prostředí LnK.....	72
6.2 Pohřby zvířat v prostředí StK.....	72
6.3 Pohřby ostatků zvířat v prostředí MMK.....	72
Závěr.....	76
Literatura.....	79
Zdroje obrázků.....	86

Seznam zkratek

Lit. - literatura

LnK – kultura s lineární keramikou

MMK – kultura s moravskou malovanou keramikou

Obr. - obrázek

StK – kultura s vypíchanou keramikou

Úvod

Velká časová vzdálenost mezi dnešním pozorovatelem a prehistorickým úsekem našich dějin bez písemných pramenů staví překážky snaze porozumět člověku v pravěku. Ačkoliv se podoba pravěkého náboženství nedochovala, nezůstává dnešku zcela nedostupná. Při skládání obrazu o duchovním životě pravěkých kultur bez písemných pramenů má nezastupitelnou roli archeologie. Archeology nacházené artefakty nám však poví více, pokud je spojíme s poznatky z jiných oborů. Archeologické nálezy pohřbů, zbytků staveb, nádob, nástrojů a dalších předmětů s možnou kultovní funkcí mohou doplňovat poznatky o přírodních etnikách na úrovni pravěku (*Štampach 2008*, 58 – 59). Katalog neolitických nálezů v této práci rozdělený do dvou kategorií (zoomorfní keramika, pohřby zvířat) je proto v příslušné části zaměřené na interpretaci porovnáván s etnografickými zprávami z prostředí těchto etnik, ale také se středoevropským folklorem. Studie zaměřené tímto druhým směrem zaznamenávají velkou úctu vesnického člověka ke zvířatům, zejména k těm, která patřila k hospodářství a poskytovala živočišné produkty nebo svojí vlastní sílu k orbě a tahu. Bylo životně důležité zajistit úrodu a ochránit domácí zvířata tváří v tvář přírodním katastrofám ničícím pole a epidemiím oslabujícím stáda. Takový nesnadný úkol plodil pověry, které přinášely návody a magické praktiky pro udržení životadárné rovnováhy mezi člověkem a přírodou. V dlouhém úseku dějin procházelo zemědělství a chov zvířat jen malými změnami a tradice obřadů udržovaných ve střední Evropě ještě v 19. stol., které byly spojené s těmito činnostmi, mohla sahát do hluboké historie lidstva (*Nahodil – Robek 1959*, 78). Tuto interpretační rovinu doplňují další hypotézy o možné funkci zoomorfní keramiky a pohřbívání zvířat v neolitu.

Paralely mezi neolitickým nálezovým inventářem jsou zaznamenány i v mladších obdobích pravěku. Pro archaické společnosti měla zvířata svůj vlastní symbolický význam. Býk byl znakem velké síly a plodnosti, jako mužský prvek stál v protikladu k „Matce-Zemi“ a také proto byl spojován s nebem a životadárným Sluncem. Zvířecí roh byl „rohem hojnosti“, znakem mužské potence, a v podobném duchu jako býk fungovalo i zobrazení berana a kozla. Tajemný a rychlý jelen ztělesňoval duši nebo posla bohů a byl znamením dlouhověkosti. Kanec představoval válečné bohy, v širším smyslu boj a vládu. V tradičních loveckých společnostech severní Asie je stále nejdůležitějším posvátným zvířetem medvěd. Žába produkující velké množství vajíček je symbolem plodnosti (*Podborský 2007*, 28 – 29).

Uctívání zvířat bylo nedílnou součástí náboženství vyspělých starověkých civilizací. Míra uctívání dosáhla úctyhodných rozměrů především v Egyptě. Mezi badateli není pochyb,

že tyto struktury navazovaly v určité míře na předchozí náboženské systémy. Staré řecké mýty jsou protkány příběhy o proměnách bohů a lidí do zvířecí podoby. V praxi bylo ve zvířecích kultech v antickém Řecku např. rozsáhle zastoupeno uctívání hada, které je pokládáno za pozůstatek původního řeckého totemismu (*Veselý 2012*, 32 – 33; 56 – 60).

Zoomorfní symboly přetrvaly i v křesťanské ikonografii. V obecném povědomí je spojení Krista a beránka. Duch svatý je zobrazován jako bílá holubice a také tři ze čtyř evangelistů mají své zvířecí protiklady. Marek je symbolizován lvem, Jan orlem, Lukáš býkem. Jen Matouš má lidskou tvář. Popsaná symbolika nabízí hluboký mystický výklad, kterým se tato práce nebude dále věnovat. Podstatný je pouze názor, že v křesťanské ikonografii se stále odrážely prvky pohanské minulosti spojené s kultem zvířat (*Veselý 2012*, 64 - 67).

V úvodu práce je také nezbytné seznámit se s používanými termíny. Podstatu termínu náboženství částečně vysvětluje etymologický rozbor jeho latinského ekvivalentu *religio*. Cicero ve svém spise *De natura deorum* předpokládá původ slova ve slovesu *relegere* (sebrat, znovu sebrat, brát na něco ohled). Raně křesťanský teolog Lactantius nabízí možnost původu ve slovesu *religare* (svazovat, znovu svazovat, spojit). Obě varianty popisují vztah člověka k Bohu či bohům. Moderní výklad B. Horyny pod tento pojem „*zahrnuje péči o kultické záležitosti, plnění náboženských příkazů, náboženskou svědomitost, starostlivost, strach, až pověřenou úzkost, ale také víru a zbožnost jako postoj člověka k božskému*“. R. Otta vysvětluje náboženství stručněji jako „*vztah člověka k posvátnému*“. Součástí náboženství jsou činy (rituály), předměty (symboly, idoly), místa (pohřebiště, svatyně) a lidé komunikující s božstvy - šamani a kněží. V. Tydlitátová upozorňuje, že výše uvedený výklad náboženství je spjatý s evropskou civilizací postavenou na křesťanských základech a považuje za přesnější užívat pojmu kult, náboženská kultura apod. (*Tydlitátová 2010*, 10 – 13).

Zvláštní postavení má magie, kterou většina religionistů neuznává jako způsob náboženského jednání a spíše ji staví do protikladu k náboženství jako snahu manipulovat s okolím. Nicméně magie spolu se svými realizátory mohla hrát v nejstarších náboženstvích důležitou roli při ovlivňování lovu, plodnosti či zemědělské úrody (*Tydlitátová 2010*, 14). V tomto případě je vhodnější označení „*zaklínačství*“ nebo „*čarodějnictví*“ (*Podborský 2007*, 23).

Pro tuto práci je důležitý také pojem fetišismus, tedy „*víra v nadpřirozenou moc předmětů různého druhu*“. V případě, že fetiš nefunguje, je zavržen nebo přímo zničen (*Podborský 2007*, 26)

Pro nejstarší etapy pravěku se předpokládá náboženství na úrovni totemismu typického pro kmenové uspořádání společnosti. Podle etnografických pramenů je totemismus založen na víře v mýtického předka. Po něm přebírají kmeny své jméno. Za předka je nejčastěji považováno zvíře. Méně je doložen příbuzný z řad rostlinstva, předmětu nebo astronomického jevu. Příslušnému druhu zvířete je prokazována úcta, není loveno a pokud už dochází k jeho konzumaci, pak jen na obřadní hostině provázené omluvami na adresu zabitého zvířete. Proč si kmeny vybírají své praotce jinde než mezi lidmi? Nejčastějším vysvětlením je touha získat vlastnosti vybraného zvířete. Toto chování je v moderních etnografických pozorováních spojováno se společnostmi založenými na lovu a sběru (Veselý 2012, 14) a je hojně využíváno pro interpretaci paleolitických a mezolitických nálezů. Nicméně i v neolitu mohl hrát lov stále ještě více či méně důležitou roli, z lovců starých kultů se mohli stávat obránci zemědělských vesnic jak proti divokým zvířatům, tak proti nepřátelským tlupám. Tito ochránci „si zachovali symboliku a ideologii dokonalého lovce“. Krvavé zvířecí oběti prováděné samotnými zemědělci jsou v podstatě aktem lovu (Eliade 2008, 49 – 50).

Je nepochybné, že náboženství se vždy objevuje spolu s problémy, na které lidská populace naráží. Všeobecně platná snaha zajistit si potomky, být zdravý a uchránit se před nějakou krizí mohla být u neolitiků spojená s úrodností pole a plodností dobytka, na nichž byli jako zemědělci závislí a důležitým úkolem bylo naklonit si přírodní síly. Nadpřirozené síly mohla pravěká společnost spojovat s určitými zvířaty s nějakou výjimečnou vlastností. Jak domestikovaná zvířata, tak divoká zvěř, mohla být ovlivňována pomocí různých rituálů. V případě přírodních národů je zvíře také bráno jako rádce, který například ukazuje, jaké rostliny jsou jedlé a které mají navíc i léčivé účinky a odvrací tak od lidí všudypřítomnou smrt. Tyto rady jsou sdělovány šamanovi ve stavu vytržení, v němž se sám šaman přeměňuje do podoby zvířete¹. Mimo cenných rad, které mohou jeho společenství pomoci překonat různé formy nebezpečí, může tímto způsobem také zajistit dostatečný výskyt určitého druhu zvířete a jeho úspěšné ulovení (Vlček 2004, 12; Waardenburg 1997, 45; Wolf 2009, 77 – 78).

Tyto stavy jsou navozovány pomocí halucinogenních drog, rytmičným bubnováním či chřestěním, tancem, zpěvem, půsty. Jsou využívány také různé zvířecí masky a zvířecí kostýmy, přičemž například křídla na šamanových zádech symbolizují jeho duši vylétající z těla ve chvíli transu (Veselý 2012, 17). Tuto praxi na našem území v období neolitu nepřímo dokládá rondel v Maškovicích - „Pšeničné“. Bohaté nálezy keramiky a figurální plastiky

¹ Nejvýmluvnějším příkladem z pravěkého umění jsou jeskynní malby staré asi 17 000 – 15 000 let ve Španělsku a Francii. Lidé maskovaní jako zvířata a interpretováni jako šamani v transu byli objeveni například v jeskyni Les Trois Frères, Gabillou a Lascaux (Ebelová 2012, 187).

z fáze MMK Ia doplňuje „lebka jelena s částmi parohových výsad uměle upravená do podoby „totemové masky“ nalezená v jednom z příkopů dvojitého rondelu (Čižmář 2008, 127). Zvířecí průvodci dávají šamanovi v této chvíli k dispozici své vlastnosti, tedy čím více takových duchů šamana provází, tím více roste jeho magická moc. Zvířata na sebe v šamanově vidění mohou brát také podobu člověka (Veselý 2012, 18 – 19).

Na mnoha od sebe velmi vzdálených místech se šamanské praktiky podobají a zvířata mají význam také pro samotnou iniciaci šamana. Počáteční proces, kdy se z kandidáta stává šaman, je provázen symbolickou smrtí. Tento okamžik je popisován jako trhání těla budoucího šamana duchy v podobě divokých zvířat, aby všechny části fyzické schránky mohly být přepočítány a opět spojeny k sobě (Veselý 2012, 15). Zvířecí spojenci provázeli šamana dále, ale i kmen se podílel na posvátném spojení se zvířaty. U severoamerických indiánů i v dalších oblastech byly zdokumentovány tance zasvěcené určitým zvířatům (Veselý 2012, 16 – 17).

1. Neolit v ČR

1.1 Proces neolitizace

Příchod neolitu byl označen Gordonem Childem jako „*neolitická revoluce*“. Tento termín zdůrazňuje radikální přechod z lovecko-sběračského způsobu života na zemědělství, svázanost s půdou a také výraznější vědomou přeměnu krajiny, která se objevuje v lidských dějinách poprvé. Domestikaci rostlin provázela také domestikace zvířat. Ačkoliv termín revoluce vyvolává představu rychlé proměny, z kolébky zemědělství na Předním východě pronikala do střední Evropy tato „novinka“ několik tisíc let. Podle průzkumů jsou počátky domestikace doloženy v oblasti úrodného púlměsíce před 11,5 tisíci lety. V absolutních datech se první středoevropská neolitická kultura objevuje 5600 – 5500 př. n. l. (Mateiciucová 2008, 30).

Na rozdíl od předovýchodního neolitu je oddělujícím prvkem mezi neolitickými a mezolitickými kulturami ve střední Evropě právě výroba keramických nádob. Šíření neolitu je vysvětlováno třemi hypotézami. První² předpokládá migraci z Předního východu směrem do střední Evropy. Spolu s novými obyvateli přišly také nové výrobní technologie (keramika v podobě nádob, broušená industrie, tkání), domestikované rostliny a dobytek (Mateiciucová 2008, 30). Soubor těchto inovací se souhrnně označuje jako „*neolitický balíček*“ (Pavlů 2005, 293). Domácí mezolitické obyvatelstvo postupně vymizelo vinou střetů s novou populací a kvůli své neschopnosti adaptovat se na jiné životní podmínky (Mateiciucová 2008, 30). Představa přesunů velkých mas zemědělců však již v současné době nemá mnoho příznivců (Pavlů 2005, 294). Druhý pohled³ není postaven na pohybu lidí, ale pouze nových informací, které domácí kmeny přijaly za své. Domestikované plodiny a zvířata se jim podařilo získat směnou. Nyní se výrazně prosazuje třetí skupina badatelů, která spojuje obě předchozí hypotézy (Mateiciucová 2008, 30). Na příchod nových obyvatel se zde pohlíží jako na pohyb malých skupinek. Výzkum paleogenetiků lokalizoval místa původu těchto skupinek především do Anatolie, a tak potvrdil starší domněnky o migraci prvních zemědělců. Zároveň také zjistil jiné jazykové skupiny přicházející v té samé době z afroasijského, indického a altajského centra (Pavlů 2005, 295). Třetí názorová skupina také nevylučuje pozdější vzájemné interakce s mezolitiky. Neolitický způsob života sice postupně převážil, ovlivnění ovšem probíhalo i ze strany mezolitiků, jak dokazuje štipaná industrie vycházející

2 Tzv. demická difuze (Pavlů 2005, 294).

3 Tzv. kulturní difuze či akulturace (Pavlů 2005, 294).

ze středoevropské tradice, která se nachází na lokalitách osídlených prvními zemědělci. Smíšení dvou různých skupin dokládají analýzy kostí z některých pohřebišť (*Mateiciucová 2008*, 30 – 31).

Důležitým důsledkem neolitizace byla změna myšlení a náboženských představ. O dalších aspektech a příčinách se stále diskutuje (*Pavlu 2005*, 296).

1.2 Kultura s lineární keramikou

Nejstarší kultura na našem území se podle své typické výzdoby nazývá kultura s lineární keramikou (dále LnK). Jejím základem byly nejstarší zemědělské kultury Starčevo a Körös na severu Karpatské kotliny a zdejší „neolitizovaní“ lovci a sběrači. Do Čech a na Moravu se dostala západní větev této kultury (*Mateiciucová 2008*, 31). V průběhu svého vývoje zaujala velkou plochu rozšíření od Pařížské kotliny po Dněstr (*Podborský a kol. 1993*, 82). Čechy spolu se středním Německem patřily do okruhu polabské LnK. Podle dendrodat byla tato kultura rozšířena 5600 – 5000/4950 př. n. l. (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 13, 28). Na našem území je první dendrodatum z r. 5450 př. n. l. a pochází z výdřevy studny v Mohelnici (*Pavlu 2005*, 296).

V keramice převládají polokulovité tvary s mírným esovitě rozevřeným ústím, někdy zalomené na výduť. Velmi často se objevují hluboké misky. V klasickém období se ve výrazně větší míře objevují amforovité tvary. Nádob jsou zdobeny rytými geometrickými motivy (meandry, klikatky, obloučky, vlnice, spirály). Výzdoba je prováděna jednoduchou rytou linií, notovou výzdobou, širokými žlábkami a vyplňovanou páskou. V keramické hlíně je přítomna organická příměs (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 67 – 68).

Na základě keramické výzdoby byla LnK rozdělena do čtyř stupňů. Pro stupeň Ia – Ic je typická žlábkovaná rytá výzdoba. Ve tvarovém spektru jsou běžné zejména misky na duté nožce. V přechodu ke střednímu stupni se objevuje „áčkový styl“ se specifickými spirálami připomínajícími písmeno A. Ve středním stupni (IIa – IIc) zdobí keramiku široká rytá páska často vyplňovaná vpichy. Hlavním motivem je spirála a klikatka, zřídka se objevuje notová výzdoba. Tvary jsou především kulovité. V mladším stupni IIIa – IIIb převládá ve středních a východních Čechách notová výzdoba, která se postupně zahušťuje.

V severozápadních Čechách je hlavním motivem vyplňovaná páska. U nádob se objevuje esovitá profilace. Pozdní stupeň je také nazýván „šárecký“ podle naleziště v Praze-Šárce. V obou stupních (IVa – IVb) se vyskytují nádoby hruškovitého tvaru s vypichovanou

výzdobou, trvají také notové značky posazené blízko u sebe a novinkou jsou hustě přesekávané linie (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 31, 34).

Chronologii LnK na Moravě vypracoval R. Tichý. Stupeň I rozdělil na a, b. Stejným způsobem rozlišil i stupeň II. Do středního neolitu zařadil III. stupeň, tzv. šárecký. Mezi nejstarší sídliště patří Žopy a Vítovice na jižní Moravě, kultura se rozšířila i na jihozápadní a severní Moravu. Šárecký stupeň je silně ovlivňován železovskou skupinou ze západního Slovenska a bukovohorskou keramikou (*Podborský a kol. 1993*, 78 – 79, 97). Na přítomnost železových prvků upozornil podrobněji Z. Čížmář v upravené chronologii LnK na Moravě (*Čížmář 1998*, 120).

Štípaná industrie navazovala na paleolitické tradice a lze ji charakterizovat jako ústěpovo-čepelovou. Nejčastěji se vyskytujícím nástrojem jsou škrabadla s širokou škálou použití. Hlavní surovinou pro výrobu těchto artefaktů byly silicity glacienních sedimentů a krakovsko-čenstochovské jury. V neolitické produkci se nově objevuje broušená industrie, pro kterou je nejcharakterističtějším tvarem kopytovitý klín a dále plochá kopytovitá sekera. K výrobě se používá také domácí zdroj – břidlice z Posázaví či ze Slezska a severní Moravy (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 74).

Kamenné nástroje byly součástí mužské hrobové výbavy, někdy je u mužských jedinců nacházen také spondylový šperk a kančí kly. Nejčastějším přídatkem bylo několik kusů keramických nádob. Pohřby tvoří další významnou skupinu neolitických nálezů, přičemž na našem území je výrazný nepoměr mezi počtem sídlišť a mnohem menším výskytem hrobů. Ve zjištěných pohřebních areálech převažuje kostrový ritus, pohřbený je uložený častěji na levém boku. Orientace ke světovým stranám není pevně daná. Pohřbívání se odehrávalo mimo prostor osady i přímo v sídlištním areálu. V tomto druhém případě mohli být nebožtíci uloženi nejen do hrobových jam, ale také do sídlištních objektů a stavebních jam (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 83, 86, 88). Jedno z nejvýznamnějších kostrových pohřebišť LnK v rámci celé Evropy se nacházelo u Vedrovic u Moravského Krumlova (*Podborský a kol. 1993*, 87). Výjimečnými nálezy jsou žárové pohřby. První žárové pohřebiště LnK bylo potvrzeno při výzkumu v Kralicích na Hané (*Končelová – Květina – Šmíd 2005*, 73; *Přichystal – Šmíd 2009*).

Zakládání osad bylo podmíněno blízkostí vodního zdroje. Jeho vzdálenost byla maximálně do 500 m. Další podmínkou pro založení byl terén. Příslušníci LnK dávali při stavbě sídlišť přednost mírným jihovýchodním svahům v úrodných krajích. V šáreckém stupni jsou doloženy výšinné polohy (Praha-Šárka, Rubín u Podbořan, Tetín u Berouna).

I přesto, že v Čechách nebyla na těchto lokalitách při archeologických výzkumech doložena fortifikace, nelze úplně vyloučit její používání. V sousedních zemích, např. v německém Eislebenu, taková naleziště existují. Častější nížinná sídliště se většinou skládala z 2 – 4 izolovaných dlouhých domů. Obydlí měla obdélníkový půdorys a byla pomocí sloupové konstrukce rozdělena nejčastěji na tři části (*Pavlu – Zápotocká 2007, 52 – 54, 56*).

Sedentární způsob života typický pro všechny neolitické kultury byl důsledkem nového způsobu života, zemědělství a chovu zvířat. Ke každému domu bylo připojeno pole, na kterém se u nás nejčastěji pěstovala pšenice dvouzrnka a jednozrnka, hrách, čočka a len. Ze zvířat byl chován především tur domácí, ovce, koza, prase a doložen je i pes. Postupem času se v neolitickém chovu zvyšuje podíl prasete (*Pavlu – Zápotocká 2007, 63 – 64*). Od lovu zvířat ale lid LnK neupustil. V některých osadách dokonce stále převažoval lov zvířat nad jejich chovem, jak ukazuje výzkum z Nových Dvůrů v okr. Kutná Hora. Takové naleziště lze interpretovat jako příklad zachování mezolitického obyvatelstva i v neolitu nebo jako adaptaci neolitiků na ztížené podmínky (*Pavlu 2005, 298*).

Západní větev se v závěru svého vývoje rozštěpila a touto událostí začíná mladší neolit. Hranicí mezi dvěma novými kulturními komplexy se stala řeka Morava. Na východ od ní a dále v Podunají se rozšířil lengyelský komplex projevující se keramikou s polychromní malbou. Na západ od řeky Moravy se rozvinula keramika zdobená vpichy. Tato technika se ve třech oblastech svého rozvoje (centrální/Polabí, západní/Porýní, východní/horní Povislí) mírně odlišuje (*Pavlu – Zápotocká 2007, 104 – 105*).

1.3 Kultura s vypíchanou keramikou

Vznik kultury s vypíchanou keramikou (dále StK) je lokalizován podle nejstarších nálezů do severočeského Polabí. Těmito nejstaršími nálezy jsou fragmenty keramiky směřující starší lineární výzdobu a novou techniku vpichů (*Pavlu – Zápotocká 2007, 104 – 105*). Pomocí dendroanalýzy byl počátek StK stanoven 5100 př. n. l. a její zánik 4600 př. n. l. (*Pavlu – Zápotocká 2007, 28*). Na území Čech byl užíván zejména střídavý dvojpich prováděný dvojhrotým nástrojem. Vpichy někdy bývají bíle inkrustované, barvy byly používány i na vnitřek nádoby, který mohl být červený (*Pavlu – Zápotocká 2007, 68*).

Starší stupeň (I, IIa, IIb) navazuje na pozdní „šarecký“ stupeň LnK, což se projevuje ve tvarech nalezené keramiky. V nálezovém fondu zůstávají polokulovité nádoby a polokulovité misky. Novými motivy ve výzdobě jsou kromě vpichů i kosočtverce, čtverce,

trojúhelníky a šachovnice. Na některých vzácných nádobách jsou vyryti oranti (*Pavlu – Zápotocká 2007, 37, 68*).

V závěru staršího stupně se StK šíří ze severozápadních Čech do Saska a přes Litoměřicko až do Pražské kotliny a jihozápadních Čech. Ve středním stupni (III) kultura překračuje hranice mezi středními a východními Čechami. Z východočeské oblasti se styl s dvojvpichy dostává do Slezska, na Moravu a do Rakouska. Poprvé v neolitu jsou kolonizovány jižní Čechy (*Pavlu – Zápotocká 2007, 38, 40*).

V mladším stupni (IVa, IVb, V) mezi lety 4800 – 4500 př. n. l. je StK silně ovlivňována svými kontakty se sousedními oblastmi. Z Bavorska přichází importy keramiky typu Oberlauterbach, ze Saska a Posálí je spolu se solí a surovinami na výrobu kamenné industrie dovážena keramika s rössenskou výzdobou. Z Pomohání přichází grossgartašské prvky. Z Moravy působí kultura s moravskou malovanou keramikou. Na základě tohoto vlivu se objevují nádoby hruškovitého tvaru s vysokým tělem a širokou výdutí. Ty jsou doplňované plastickou výzdobou, tzv. rohatými pupky. Novinkou jsou také pohárovité nádoby s plochým dnem, profilované mísy, mísy s omfalem, nádoby a mísy na dutých nožkách, květináče, čtyřhranné nádoby. U hrubých kotlovitých nádob může být plasticky znázorněné ovázání. Ve stupni IVb dostává keramika ostřejší profilaci. Na konci vývoje StK (V) ale výzdoba mizí, provedení keramiky je hrubší. Novým tvarem jsou trojčlenné pohárky s odsazeným hrdlem a lomenou výdutí, starý typ pohárů mizí. Ve výzdobě převládají drobné pupky, přesekávání a různé vrypy (*Pavlu – Zápotocká 2007, 43 – 44*).

Broušená industrie navazuje na LnK, ve III. stupni se nově objevují vrtané kamenné nástroje. Ve štípané industrii jsou zřejmě pod vlivem MMK používány srpovité čepelky trapézovitého tvaru, které se u LnK nevyskytují (*Pavlu – Zápotocká 2007, 74*).

U StK se opakuje situace s poměrem mezi pohřebišti a sídlišti, která nad pohřebními areály značně převažují. Ritus je žárový, ale objevují se i kostrové pohřby. Popel zemřelých je rozptýlený v jamce, ukládán do nádoby nebo je jen překrytý nádobami. Nádoby opět tvořily hlavní součást milodarů, nejčastěji po 6 kusech v jednom hrobě. Dalšími přídávky byly kamenné nástroje a masitá potrava. V případě kostrového ritu je s LnK shodné pohřbívání více na levém boku, převažuje orientace V-Z. Žárový ritus se směrem na západ rozšířil pravděpodobně právě z Čech (*Pavlu – Zápotocká 2007, 88, 97, 102*).

Sídliště jsou zakládána na podobných místech jako u LnK, ale domy mají mezi sebou větší vzdálenosti a někdy jsou také uspořádány do dvojic. Pravděpodobně měla jedna část obytnou funkci a druhá hospodářskou. V mladším stupni je pravoúhlý půdorys dlouhých

domů vyměněn za trapézovitý nebo loďovitý typ. Pod vlivem lengyelského okruhu z jihovýchodu stavějí od počátku mladšího stupně StK monumentální kruhové příkopy – rondely (*Pavlu – Zápotocká 2007, 55 – 61*).

StK se šíří také na Moravu, kde je v mladším neolitu postupně asimilována nově příchozí kulturou s moravskou malovanou keramikou (*Podborský a kol. 1993, 111*)

1.4 Kultura s moravskou malovanou keramikou

Kultura s moravskou malovanou keramikou (dále MMK) se řadí do lengyelského okruhu časově vyplňujícího mladší neolit. Na formování tohoto okruhu se podílela zejména pozdní středoneolitická železovská skupina na Slovensku. Z ní se vyvinul nejstarší stupeň lengyelského okruhu, lužianská skupina. Tato skupina je geograficky zachycená na jihozápadním Slovensku, ojedinělé stopy se nachází v Burgenlandsku, v Dolním Rakousku a na jižní Moravě. Dolní Rakousko je spolu s jižní Moravou řazeno do západní části lengyelského okruhu s výskytem MMK. Na vzniku této kultury se zřejmě podílela hlavně migrace z jihovýchodního, východního, případně i jižního směru. Migrace probíhala v povodí přítoků Dyje (Jevišovka, Jihlava, Svatka, Litava). V první fázi byla osídlena pouze jižní Morava (s největší hustotou osídlení na Znojemsku). V absolutních datech MMK vzniká mezi 4700 – 4500 př. n. l. (*Podborský a kol. 1993, 110, 112*).

MMK je chronologicky klasifikována na základě vývoje ornamentace keramiky. Základem je rozdělení na starší stupeň (I nebo a) a mladší stupeň (II nebo b). Starší stupeň se rozpadá do dvou fází a, b, mladší stupeň do fází a, b, c. Podle výzkumů v Brně-Bystrci a v Jezeřanech-Maršovicích byla rozlišena Ic, přechod mezi starším a mladším stupněm, který již zasahuje do eneolitu (*Podborský a kol. 1993, 111*).

Keramika Ia je zdobena polychromní malbou (červená, žlutá, černá, bílá). Tvarově nejvíce jsou zastoupeny hrnce, hřibovité nádoby, šestiúché putny se zahrocenými vzhůru obrácenými uchy, misky s rozevřeným hrdlem (někdy k nim bývá připojena vysoká dutá nožka), tenkostěnné pohárky s kulovitým tělem, polokulovité naběračky s krátkou tulejí, pokličky se zoomorfní rukojetí. Keramiku staršího stupně Ia zdobí velký rozsah geometrických vzorů a ryté motivy (nejčastěji svazek několika linií, mřížek nebo kombinací obojího). Plastická výzdoba zahrnuje polokulovitý výčnělek a rohaté ucho s vertikálním otvorem a pupky. Nádoby Ib se zvyšují a získávají ostřejší profilaci. Zároveň jsou zeštíhlovány. Novým tvarem jsou hrubší hrncovité misky. Starší tvary přetrvávají, udržuje se

i polychromie, ale přece jen s převahou žluté barvy. Pouze v tomto stupni se používá rytí jednoduchou tenkou nebo hrubou linií. Tento trval zhruba 200 let. Podle nálezů keramiky z Ib se lid MMK rozšířil na střední Moravu a severozápadním směrem až do východních Čech. MMK dále ovlivnila střední Německo. Osídlení Rakouska se v tomto období zahustilo. V přechodném stupni Ic se nevyskytuje žádná rýsovaná výzdoba, malba je žluto-červená nebo bílo-červená. Osídlení na střední Moravě se zahušťuje a pokračuje do Horního Slezska. Velkou pozornost si mezi keramickými předměty této kultury vysloužila antropomorfní plastika s převahou ženských idolů. Sošky byly vyráběny po celou dobu trvání MMK (*Podborský a kol. 1993, 112, 117 – 118*).

Není jasné, zda v následujícím stupni zapříčinil změny ve vývoji příchod nového lidu či jiné vlivy. Nicméně pro keramiku IIa je typická bílá pastózní malba a červeně leštěná keramika (nepravá terra sigillata). MMK pokročila až na dnešní polské území. Mezi nové tvary patřil hrnek s uchem, hrnce se dvěma uchy při okraji, široké amforky, hrncovité misky se čtyřmi uchy přes hrdlo, misky na nízké široké nožce. Velmi často se vyskytují pohárky s pupky typu „sovích hlaviček“, misky s rozevřeným a ztlustělým okrajem, hrnce a putny s rohatými uchy. Nádobky jsou stále malovány. Nyní dominuje červeno-bílá malba. V ornamentaci se také objevují tečky a vpichy. IIa pokrývá 200 – 250 let. Keramika IIb plynule navazuje na starší vývoj, malby ubývá a ostrá profilace se zjemňuje. Po 200 letech je nahrazena závěrečným stupněm IIc, který postupně podlehně vlivu nových eneolitických skupin. Převažuje černě leštěná keramika (*Podborský a kol. 1993, 117 - 125*).

Pro výrobu štípané industrie je používán obsidián, křišťál, rohovec typu Krumlovský les a křemičité zvětralinové z okolí Jevišovic. Skladba nástrojů štípané a broušené industrie se nevymyká typickému inventáři neolitických kultur (*Podborský a kol. 1993, 112, 117 - 118*).

Všechna sídliště na našem území byla ve starším stupni rovinná a bez opevnění, ale nemuselo to být neměnným pravidlem, jak ukazují výzkumy opevněných osad z Dolního Rakouska. V mladším stupni jsou pro stavbu osad vybírány spíše výšinné polohy a také se již objevuje ohrazení (Hluboké Mašůvky). Pro založení sídliště byly stejně jako v případě dalších neolitických kultur preferovány sprašové půdy na svahu říční terasy. Lid MMK žil v povrchových či zahloubených stavbách většinou o rozměrech asi 6 x 4 m i méně. Součástí některých osad jsou ohrazené kruhové areály, např. v Těšeticích-Kyjovicích. Pouze výjimečně jsou nálezy jednotlivých hrobů v rámci osad, někdy byly kostry jen pohozené. Existují řídké doklady žárového ritu, ale inhumace převažovala. Pohřebiště objevena nebyla a z celého období MMK pochází kosterní pozůstatky na Moravě pouze ze 40 lokalit. (*Podborský a kol.*

1993, 112, 117 - 118, 125, 129, 135).

Doklady o rozšíření kultury v Čechách poskytují fragmenty malované keramiky ze středních, východních a severních Čech. Nápadný je především výskyt malovaných pohárků v areálu rondelů kultury s vypíchanou keramikou a snad dokládá přenos myšlenky budování těchto staveb skrze příslušníky této kultury (*Pavlu – Zápotocká 2007, 49*). Také na moravských lokalitách (Jaroměřice nad Rokytnou, Hluboké Mašůvky) byly objeveny fragmenty StK ve vrstvě s moravskou malovanou keramikou. Není však možné s jistotou tvrdit, že lid StK zde stále přežíval nebo se jen překryly různé časové horizonty, které nebyly rozpoznány. Rozšíření MMK v Čechách je výraznější v jejím mladším stupni, např. na lokalitách Horní Cetno a Střešovice (*Podborský a kol. 1993, 117, 121*).

2. Dějiny bádání o neolitu v České republice

2.1 Dějiny bádání v Čechách

Samotný termín označující mladší dobu kamennou byl přijat badateli v okruhu L. Niederla na samém sklonku 19. století. Roku 1899 zveřejnil koncepci neolitu K. Buchtela. Další etapou bádání bylo časové uspořádání neolitických kultur a původ neolitu v našich zemích. Stratigrafická posloupnost na pražské lokalitě Šárka jako nejstarší kulturu odhalila kulturu s lineární keramikou (tehdy ještě označovanou jako „*volutová keramika*“), na níž navazovala kultura s vypíchanou keramikou. V otázce původu neolitu se zformovaly dva tábory s protichůdnými názory. První umisťoval původ neolitických kultur do jihovýchodní Evropy, odkud se jejich lid šířil k nám. Druhý předpokládal plynulý přechod na neolitický způsob života v rámci střední Evropy bez cizího vlivu (více v kap. 1.1; *Pleiner a kol. 1978, 163*). Roku 1926 byla vydána nejstarší česká monografie věnovaná neolitu, první díl *Pravěku země české*. A. Stocký v ní rovněž zmiňuje první nálezy zoomorfních plastik, zoomorfních nádob a nádob s rytinami zvířat z našeho území (*Stocký 1926, 52, 56 – 57, 70*).

Nové výzkumy v 50. letech 20. stol. vedly k přehodnocení původního názvu volutová keramika na lineární keramiku. Pod vedením B. Soudského započal r. 1953 rozsáhlý výzkum mezinárodního přesahu na neolitickém sídlišti v Bylanech u Kutné Hory. Na základě výzkumu byla upřesněna periodizace LnK (*Pleiner a kol. 1978, 164*). Další poznatky o LnK a také StK přinesly i rozsáhlé výzkumy v Březně u Loun pod vedením I. Pleinerové (*Pavlu – Zápotocká 2007, 10*).

Samostatné monografie zabývající se kulturou s vypíchanou keramikou byly ve střední Evropě vydávány až po 2. světové válce. V Čechách se jejím tříděním zabývala v 50. a 60. letech zejména M. Steklá (*Zápotocká*). V 70. letech shrnula dosavadní poznatky o StK a zařadila ji do evropského kontextu (*Pavlu – Zápotocká 2007, 12*).

V 90. letech se do popředí dostávají nedestruktivní formy výzkumu a tyto metody stále přispívají zejména k poznání kruhových a lineárních ohrazení (*Pavlu – Zápotocká 2007, 12*).

Pohřbům zvířat na našem území je věnovaná samostatná pozornost až v posledních deseti letech. Psími pohřby v neolitu se zabýval *S. Stuchlík (2004)*, zpracovány byly také psí pohřby v chatách z doby římské (*Beneš – Nývltová-Fišáková 2009*). O rituálním významu zvířat v době kamenné psala ve své dizertační práci *E. Svobodová (2012)*.

2.2 Dějiny bádání na Moravě

Objev moravské malované keramiky lze připsat J. Palliardimu. První nálezy této keramiky byly učiněny na jeho výzkumu sídlištních jam ve Znojmě-Novosadech. Výzkum byl prováděn roku 1888. Další bádání o této kultuře vedl taktéž J. Palliard, ale již ve spolupráci s F. Vildomcem. Jejich společné výzkumy probíhaly na sídlištích původně obývaných lidem MMK. Tyto nejstarší výzkumy probíhaly u Boskovštejna, ve Střelicích, Jaroměřicích n. Rokytnou, Štěpánovicích i jinde. Na základě těchto výzkumů rozdělil Palliard MMK do staršího a mladšího stupně. Periodizaci dále rozčlenil jeho spolupracovník a přítel F. Vildomec. Podle něj měl starší stupeň tři fáze, mladší stupeň rozčlenil rovněž do tří fází. Vildomec se ve svém bádání soustředil zejména na MMK. Podrobněji se věnoval např. ženské plastice, na jeho vlastním výzkumu v Hlubokých Mašůvkách byla objevena mimořádně zdařilá a dobře zachovaná „venuše“ (Kovárník 2008, 4).

V. Podborský vedl od r. 1964 do r. 1985 výzkum sídliště s kruhovým příkopem MMK v poloze „Sutny“ u Těšetic-Kyjovic. Poprvé tak došlo (r. 1968) na komplexní výzkum rondelu v rámci celé Evropy. V. Podborský zpracoval kruhové příkopové areály z Moravy v rámci samostatné publikace (Podborský 1999). Jejich počet narostl také díky letecké archeologii, jejíž propagátorem byl na Moravě J. Kovárník. V. Podborský se věnoval také studiu antropomorfních a zoomorfních sošek (Kovárník 2008, 5).

2.3 Dějiny bádání o zoomorfní keramice a „pohřebch“ zvířat ve střední Evropě

V širším středoevropském prostoru byly publikovány práce o psích pohřebch v pravěku (Andrałójć 1986; Gubernat, J. – Piątkowska-Malecka, J. 2003). Problematice zvířecích pohřebů se také široce věnoval H. Behrens (1964), který do své monografie zahrnul nálezy od neolitu po dobu bronzovou. Přehled o pravěkých zvířecích pohřebch v Polsku podala ve svém článku B. Kołodziej (2011).

Zoomorfní neolitické plastiky jsou často studovány společně s antropomorfní plastikou (např. Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 2002; Eibl, F. 2009).

3. Zoomorfní keramika

Zájem o zoomorfní plastiku lze sledovat již v samotném zrodu umění v paleolitu. Ačkoliv je v rámci studia paleolitického umění upřena pozornost spíše na jeskynní malby, první neolitické keramice předcházely paleolitické pokusy. Místo profánního účelu byl však tento materiál použit v gravettienu na výrobu antropomorfních a zoomorfních figurek. Vedle Venuše v Dolních Věstonicích I (26 – 27 000 let před dneškem) byla v ohništi „*sídlíště v horní části*“ objevena i rohatá plastika, tzv. sovička. Další ohniště ukrývalo přes 2 tisíce hrudek pálené hlíny, mimo jiné i zvířecí plastiky. Mezi nimi převládaly hlavy šelem (obr. 39) a ulomené zvířecí nožky. Toto druhé ohniště bylo umístěno v chýši interpretované jako obydlí šamana. Pravděpodobně se zde odehrávaly magické ceremonie (Oliva 2005, 55, 64 – 65, 70). Zvířecí sošky byly často záměrně propichovány a rozlamovány. Původní předpoklad, že modely zvířat souvisí s loveckými rituály a budou korespondovat se zvířecími kostmi nalezenými na sídlíštích, se nepotvrdil. Nejčastěji zobrazovaným zvířetem byl medvěd, ačkoliv při lovu se dávala přednost jiným druhům zvířat. V myšlení paleolitického lovce tak toto zvíře zřejmě nebylo jen mohutnou zásobárnou masa, ale odráželo i jeho touhu získat vlastnosti symbolizované medvědem. Jako druhé vysvětlení se nabízí snaha uchránit sídlíště od jeho útoku pomocí magického úkonu, jehož součástí bylo zhotovení medvědí sošky (Klíma 1983, 137, 139 – 140, 143). Nedaleký Pavlov odhalil zvířata z mamutích klů, např. šelmu chystající se ke skoku a zoomorfní závěsky (Oliva 2005, 70). Mezi výjimečné umělecké předměty období pavlovienu patří také reliéf mamuta vyřezaný do mamutoviny z Předmostí u Přerova. K. Absolonovi se během jeho výzkumu této lokality také podařilo získat hliněnou figurku rosomáka (Podborský 1993, 50). V následujícím magdalénieniu pochází nejvíce podobných předmětů z jeskyně Pekárny v jižní části Moravského krasu (Oliva 2005, 93).

Ve srovnání s paleolitickými umělci, kteří používali širší škálu materiálů, jsou neolitické sošky z našeho území výhradně z hlíny (Marešová 1971, 70). Novou kategorií hliněných artefaktů se právě v neolitu poprvé stávají zoomorfní nádoby (Podborský 1982, 10, 15). Produkce zoomorfních plastik pokračuje i v eneolitu, není o ně nouze ani v mladších obdobích pravěku. Výroba zoomorfních nádob doznívá ve středověku v podobě aquamanil (Paulík 1980, 30). Stejnou dobu se udržela i výroba drobných zoomorfních plastik možná zobrazujících obětní zvířata (Pavúk 1981, 66).

Třídění zoomorfních nádobek se v naší literatuře zatím nejúplněji věnoval

V. Podborský. Pod pojem *zoomorfní nádoby* řadí všechny výrobky z keramiky (případně jiného materiálu), na něž jsou aplikovány znaky zvířecího těla. Podle stylu ztvárnění rozděluje dále tyto předměty do tří skupin. Nádobky v užším slova smyslu představující určitého živočicha. Druhá skupina nádobek v evokativním slova smyslu se projevuje silnou stylizací až abstrakcí zobrazeného zvířete. Třetí skupina „s volně přiřazenými zoomorfními znaky“ je typická jen částí zvířecího těla na nádobě (Podborský 1982, 13 – 14).

První a druhou skupinu lze dále rozdělit podle přítomnosti či nepřítomnosti druhého otvoru (sací otvor, výlevka). Jinou možností je kategorizace podle počtu končetin. Nabízí se také méně objektivní třídění podle druhu zvířete. Přesné zoologické určení je vzhledem ke stavu zachování či stylu nádobek často velmi obtížné a V. Podborský proto navrhuje méně konkrétní zařazování do skupin čtyřnohých zvířat, plžů, ptáků a jiných tvorů (Podborský 1982, 48, 50).

3.1 Souhrn nálezů zoomorfní keramiky v České republice

Kultura s lineární keramikou

Lid kultury s lineární keramikou je nejstarším výrobcem zoomorfních nádobek na našem území. Posouzení zoomorfní nádoby z Ervěnic (okr. Most; obr. 3) se čtyřmi nožkami a zvířecí hlavičkou nad vlastní nádobkou ztěžují nálezové okolnosti. Nádobka byla vyzvednuta poblíž uhelného dolu žáky základní školy a není jasné, v jakém kontextu se původně nacházela. Stylově se velmi podobá nádobce z německého Halle-Trotha a dokládá tak spojení s keramikou středního Německa (Mašek 1958, 708, 725 – 726). Zoomorfní nádobka z Krp (okr. Mladá Boleslav; obr. 5) byla objevena v těsném sousedství rondelu kultury s vypíchanou keramikou. Výjimečným kusem keramiky ze samotného rondelu je miska s vnitřní vypíchanou výzdobou tvořící lidskou postavu se vztyčenýma rukama. Mísa s antropomorfní výzdobou umocňuje hypotézu o kultovní funkci rondelu a samotná stavba snad navazuje na dlouhodobější duchovní tradici neolitiků v těchto místech (Waldhauser – Prostředník 2000, 219). Největší počet zoomorfních figurek či jejich fragmentů byl objeven v kulturní jámě v Libkovicích (okr. Most) či v její těsné blízkosti. Fragmenty původně patřily 60 různým keramickým jedincům. Z druhého objektu byly vyzvednuty dva fragmenty zvířecí plastiky (Káčerik 2008, 17). Mimo plastická znázornění zvířat existuje také jejich ryté vyobrazení, např. na nádobě z Prahy-Bubenče. Bezhlavé tělo s pokrčenýma rukama a nohama

by mohlo znázorňovat žabu, jiné interpretace považují rytinu za antropomorfní motiv (*Stocký 1926, 52*). Druhá rytina pochází také z Prahy-Bubenče. Na první pohled se však jedná o zcela jiné zvíře, vzhledem k naznačení srsti a čumáku nebo ocasu (*Neustupný 1935, 91*). Ve shromážděném souboru nálezů převažují plastické zoomorfní výčnělky. Zoologické určení ztvárněných plastik nebo nádobek je pouze neurčité, protože jejich tvůrci dávali přednost schematickému znázorňování. Nejčastěji jde o ztvárnění zvířete, které se nejvíce podobá skotu.

Kultura s vypíchanou keramikou

Ve shromážděném souboru předmětů se zoomorfními motivy dominují zoomorfní nádoby. Jednou z předpokládaných funkcí těchto nádobek je vlévání tekutiny do otvorů v nádobkách (viz kap. 3.3.1), ale tuto představu narušuje nádoba z Jaroměře (okr. Náchod) ukrývající několik kusů štípané industrie (*Vokolek 2002, 315, 317*). Nádoba z Rybňan (okr. Louny; obr. 11) je zdobena neobvyklými pruhy obdélných vpichů, a proto je její zařazení do StK nejisté. Badateli je řazena také do mladších období, případně je považována za falzum (*Podborský 1982, 20*). Ve velmi dobrém stavu se zachovala plastika „kance“ ze Sovětic (okr. Hradec Králové). Otevřená tlama zvířete vede do vnitřního prázdného prostoru sošky, jenž zřejmě sloužil ke speciálním účelům (viz kap. 3.3.3), jak napovídají etnologické paralely (*Kalferst 2006, 123 – 125*). Ostatní nálezy uvedené v katalogu ničím nevybočují.

Kultura s moravskou malovanou keramikou

Nejvíce uměleckých předmětů zoomorfního charakteru je na území České republiky řazeno do kultury s moravskou malovanou keramikou, ale značně převažují fragmentární nálezy bez nálezových okolností. Je třeba zdůraznit zoomorfní nádobku z Bošovic (okr. Vyškov; obr. 12), ke které jsou připojeny dvě zvířecí hlavičky vycházející z opačných stran vlastní nádržky. Jedna z hlav nejpravděpodobněji zpodobňuje kozu či kozla, druhá je v horším stavu. O. Šedo se kloní k názoru, že zobrazuje psa (*Šedo 1986, 49 – 52, 54*). Podobně je ztvárněna nádoba z Postoupek-Hradiska II (*Podborský 1985*). Tyto nádoby mají několik analogií i v sousedních státech. Z Hradiska u Kroměříže (okr. Kroměříž; obr. 19) pochází také spojení dvou zvířecích těl, zde ve formě volné plastiky. U této plastiky je navíc znázorněno pohlaví ukazující na samčího jedince, které je uplatňováno výjimečně a objevuje se také u čtyřnohého zvířete z Pekárny (*Čížmář 2008, 227; Šebela 2001, 192 – 193; obr. 26*). I poklička

z Kostelce na Hané (okr. Prostějov; obr. 21) má rukojeť v podobě těla, z něhož vychází dvě odvrácené zvířecí hlavičky (*Gottwald 1931*, 22 – 23). Do zoomorfní nádoby z Horákova (okr. Brno-venkov) byly neobvykle vyhloubeny dva otvory (*Podborský 1985*, 45). Také tento způsob zhotovení má své zahraniční analogie. Několik nálezů plastik MMK ztvárňuje nejspíše medvěda (obr. 27). Ojedinělým nálezem z našeho území je váza ze Střelic (okr. Znojmo; obr. 32 - 33) kombinující antropomorfní a zoomorfní prvky. Z této lokality pochází také model domu. Na hřebenu sedlové střechy jsou výčnělky připomínající tuří rohy, ale tato interpretace je sporná (*Podborský 1985*, 54; *Čižmář 2008*, 200, 202).

3.2 Analogie zoomorfních plastik a zoomorfních nádob v sousedních státech

3.2.1 Slovensko

Kultura s lineární keramikou

Kultuře LnK náleží fragment nádoby z Čataje s reliéfním zobrazením. Tento reliéf je velmi schematický, a proto může představovat jak zvíře, tak člověka (*Pavúk 1970*, 31). Ze starší fáze této kultury pochází také zoomorfní nádoby z Barce III (*Lichardus 1970*, 77). Zoomorfní nádobou je také podstavec v podobě býka z Bíně (obr. 41) ze starší LnK. Boky zvířete jsou pomalované meandrem a ve hřbetu má vyhloubený důlek, kam byla podle stop umístěvaná další nádoba nebo figurka (*Pavúk 1981*, 67).

Želiezovská skupina

V rámci slovenského neolitu pochází série zoomorfních plastik také z období želiezovské skupiny navazující na kulturu s lineární keramikou, ale ve sféře vlivu jihovýchodní Evropy (*Pavúk 1981*, 53 – 54). Z kostrového hrobu ve Dvorech nad Žitavou pochází reliéfní zobrazení hada na vnitřní straně misky⁴ (*Pavúk 1981*, 55; obr. 43). Unikátním nálezem je také amfora z této lokality. K hrdlu nádoby je připojeno búkranion, pod hrdlem jsou ztvárněny tři zvířecí rohaté figurky a v páse pod nimi jsou tři rohaté hlavičky opět zřejmě představující býky (*Pavúk 1981*, 58; obr. 44). Celá zvířata směřují svou hlavičkou k hrdlu

⁴ Analogie jsou známy z jihovýchodní Evropy, z Prištiny a více v bulharské kultuře Marica (*Pavúk 1970*, 54).

nádoby. Povrch je mimo červené malby také zdoben dvojicemi vlnovek ve svazcích (*Pavúk 1970, 54 - 55*).

Lengyelská kultura

Spojení zvířecích těl se opakuje u mladších nálezů z lengyelského naleziště v Santovce. Celkově z této slovenské lokality pochází 11 zvířecích figurek (obr. 46) z fáze odpovídající Ib MMK. Každá z nich má jednu či dvě prohlubně ve hřbetě⁵, některé měly na krku otvory pro zavěšení, jiné varianty měly na těle provrtané pupky. Zvířecí nádobka se dvěma prohlubněmi ve hřbetě z Vyškoviec nad Ipľom je takřka identická. Nápadný je nález miniaturních kostkovitých dóz s jamkami ve středu ze stejného naleziště. Jamky bylo možné zakrýt čtvercovými kryty, proto spíše než jako lampičky (jak bylo uváděno ve starší literatuře) sloužily jako schránky a provrtané kryty umožňovaly jejich zavěšení. Obě kategorie nálezů jsou ze starších kultur neznámé a vyskytují se nejvýrazněji ve fázi odpovídající Ib MMK také na Moravě, v Rakousku a Maďarsku. Slovenské pocházejí většinou ze sídlištních nálezů (často u ohnišť), ve Svodíně a Santovce byly součástí hrobového inventáře. Býčí figurka s nádržkou ve hřbetě pochází také ze Svodína a je ojedinělá svým dlouhým ocasem. Vzájemná podobnost mezi zvířecími plastikami a kostkovitými dózičkami svědčí o jejich stejné funkci, kterou plnily v rámci nějakých domácích rituálů (*Pavúk 1997, 65 – 66, 69 - 76*). Svodín je jednou z lokalit, kde se zoomorfní nádoba vyskytuje společně s antropomorfní nádobou, u níž se také málo pochybuje o jejím kultovním zaměření (*Novotný 1958, 32*). Jedním z nejkrásnějších příkladů neolitického umění z období lengyelské kultury jsou dvě nádoby v podobě stylizovaného zvířete (nejpravděpodobněji medvěda) z Abrahámu asi z 3800 př. n. l. (obr. 40). Neobvyklý výběr zobrazeného zvířete je spojován s klimatickými změnami na konci středního neolitu. Příchod suchého období nepřál zemědělství a neolitici tak na čas dali přednost získávání potravy z lovu zvěře. Tato situace se možná odrazila na zavedení „*kultu medvěda*“ (*Pavúk 1981, 47 – 48*). Suché klima by mohlo souviset se šikmými žlutými a červenými pásy na těle obou nádob interpretované jako déšť, který by přinesl zúrodnění půdy (*Vladár 1980, 31*). U keramického zvířecího torza z Mlynárců není snadné určit, zda původně šlo o samostatnou plastiku či jen o plastickou aplikaci nádoby. Rytá výzdoba je zvýrazněna žlutou a červenou malbou (*Novotný 1958, 24*). Za zmínku stojí i nádoba z Cífera-Páce (obr. 42) stará asi 6000 let. Ačkoliv nemá na našem území vhodnou paralelu, nepřímě naznačuje

⁵ Pouze z Košilovců na Ukrajině je známa neolitická zoomorfní figurka, které „nádržku“ ve hřbetě zakrývá diskovitý předmět (*Pavúk 1997, 74*).

praktikování šamanismu (viz úvod). Nádobu objímají aplikované lidské nohy a ruce. Místo tváře je zde spíše maska s velkýmnosem zřejmě představující totemové zvíře (*Vladár 1979*, 25 – 28). Velmi častá je aplikovaná zoomorfní plastika (*Pavúk 1970*, 52). Fragment nádoby ze Štúrova nese schematizovanou hlavičku rohatého zvířete (obr. 45). Rohatými výčnělky je také např. ozdobena malovaná nádoba z Blatné. Nejreálnější jsou ztvárněné býčí hlavičky z amfory ze Štúrova (obr. 47). Býci mají navíc na čele vyryté trojúhelníky (*Pavúk 1981*, 55 – 57). Geometrické ornamenty možná ztvárňovaly jinou barvu srsti nebo její zvrásnění na tomto místě. Trojúhelník však mohl fungovat i jako symbolický znak býka. Jiným vysvětlením je spojení ženského principu (trojúhelník znázorňující ženské pohlaví) a mužského principu (býk). Vzhledem k tomu, jak početně nevyrovnaný je poměr mezi zobrazením žen a mužů v neolitickém umění, mohou být právě časté býčí hlavičky symbolickými zástupci mužského světa⁶. Ze Štúrova pochází další rohatý výčnělek se dvěma vřpy na hlavě a hřebenovitým horním okrajem rohů (*Pavúk 1981*, 58). Ve Dvorech nad Žitavou se mezi tímto typem nálezů vyjímá vodorovné ouško ve tvaru hlavy kozorožce, kde se podařilo zachytit zvířecí rysy velmi realisticky (*Pavúk 1970*, 56).

Z konce lengyelského kulturního okruhu pochází nádobka na čtyřech nožkách z Pohronského Ruskova. Na přechodu mezi neolitem a eneolitem vznikla také vrcholně geometrizovaná nádobka z Komjatic, která měla na břiše naznačené pohlaví a ve hřbetě miskovitou prohlubeň. Stejný otvor má i nádobka z Brodzan naznačující zvíře v pohybu. Obě figurky nejspíš představují skot. (*Vladár 1979*, 51 - 52)

Samostatné zvířecí plastiky jsou velmi řídké. Sošky skotu pochází z Kamenína a Branče (*Novotný 1958*, 32). Nálezový inventář z Brodzan obsahuje dvě další zpodobnění zvířat, obě také ve formě samostatné plastiky. Jejich pravděpodobným zoologickým určením je pes (*Vladár 1979*, 52). Stejně jako několik málo dalších slovenských příkladů samostatné zoomorfní plastiky je jim společný schematický styl a miniaturní rozměry (*Pavúk 1981*, 67).

Zoomorfní plastika z Želiezovců je nápadná odlomením všech končetin, hlavy i ocasu. Uvažuje se o úmyslném zásahu, jehož význam ale zůstává skrytý. Snad souvisí s potrestáním „bůžka“ za nesplnění požadavky (*Paulík 1980*, 35). Žlkovce poskytly plastiku, která se výběrem zobrazeného zvířete řadí mezi rarity, zobrazuje zástupce ptačí říše (*Paulík 1980*, 38).

Střelický model domu má na Slovensku svou analogii z lengyelského naleziště v Branči. Štíty sedlové střechy na tomto modelu mají vyčnívající rohy, ale je málo

6 Tomu odpovídají i malby skotu z Çatalhöyük, u kterých jde jednoznačně o býky (*Russel 2012*, 18).

pravděpodobné, že by se jednalo o býčí rohy a spíše jsou to přečnívající trámy (*Vladár 1980*, 34). Výzkum skutečného dvojprostorového domu v Nitře nicméně odhalil, že ke štítu byly připojené rohy tohoto zvířete⁷ (*Vladár 1979*, 53 – 54).

3.2.2 Rakousko

Kultura s lineární keramikou

Ani v Rakousku nechybí zvířecí plastiky opatřené zahnutými růžky. Byly nalezeny např. v Ösenu nebo Knubbenu. Vzhledem k tomu, že se jedná o úlomky hlaviček, mohly být původně také součástí nádob (*Urban 2000*, 77).

Želiezovská skupina

Nádoba želiezovské skupiny připomínající vázu ze Střelic byla v Rakousku objevena např. v Draßburgu (obr. 49). Ze stejné lokality pochází i neobvykle ztvárněná plastika neolitické „venuše“ taktéž zvrněná příslušníkem LnK v mladší fázi jejího vývoje (*Urban 2000*, 67, 76).

Lengyelská kultura

Zoomorfní aplikace z Fronsburgu (obr. 48) by podle H. Maurera měla představovat koně. Tato domněnka je založena na pravidelných rýhách na krku, které by měly naznačovat koňskou hřívu, ale s jistotou to nelze říci. Jedná se o příliš schematické zobrazení (*Eibl 2009*, 89).

3.2.3 Německo

Kultura s lineární keramikou

Německá lokalita Bad Nauheim-Nieder Mörlen kdysi bývala sídlištěm LnK a je velmi

⁷ Unikátní nález modelu domu s rohy ze Střelic má svou analogii také na rumunské lokalitě Câscioarele a zdůrazňuje význam symbolu tuřích rohů/hlav. Archeolog G. Lazarovici zde odkryl dům ukrývající keramický oltář. Oltář vysoký 170 cm byl opatřen plastikami dvou tuřích a dvou lidských hlav. Samotné stěny domu byly ozdobeny reliéfy dalších tuřích hlav. Nálezy z vnitřní plochy domu poskytly nádoby, drobné kosti a celé lebky krav a býků (*Kovárník 1997*, 26).

bohatá na nálezy antropomorfních i zoomorfních plastik (*Káčerik 2008, 23*).

Charakter početných nálezů z Eilsleбенu řadí toto naleziště na místa tušeného provádění náboženských rituálů. Sídliště, nacházející se dnes na území Saska-Anhaltska, existovalo po celou dobu trvání LnK. Spolu s vysokým počtem antropomorfních figurek byly nalezeny také 3 fragmenty zoomorfních nádobek a 4 fragmenty volných figurek. Zachovala se také hlavička skotu, na níž byl použit pro neolit neobvyklý materiál - pískovec. Dalšími nálezy byly části lidských koster (*Kaufmann 1989, 119 – 124*).

Jsou známy také další zoomorfní nádoby podobající se nádobám z našeho území. Čtyřnohé zvíře s „korýtkem“ ve hřbetu bylo objeveno na lokalitě Stephansposching-Uttenhofen. Datace předmětu je však nejistá. Mohla být původně vyrobena příslušníkem lidu StK či LnK, ale v úvahu přicházejí i další neolitické kultury, které tuto oblast obývaly. Podle výzdoby je však nejpravděpodobněji z LnK (*Eibl 2009, 90*).

Fragment nádoby s aplikací v podobě skotu (obr. 51:2) pochází z bavorského Hienheimu (*Eibl 2009, 90*).

Naleziště ve středoněmeckém Halle-Trotha poskytlo nález zoomorfní nádoby (obr. 51:3) s hlavou skotu. V Endorfu byla nalezena nádoba na čtyřech nožkách (obr. 51:1), ale s chybějící hlavou, která by možná určila druh zpodobněného zvířete. Nález zadní části čtyřnohé nádoby v jihoněmeckém Herkheimu je neobvyklá naznačeným samčím pohlavím (*Podborský 1982, 19*).

Kultura s vypíchanou keramikou

Kultura s vypíchanou keramikou byla dlouhou dobu německými badateli pokládána za kulturu bez výrazných uměleckých projevů a tento názor převládá dodnes, ačkoliv výzkumy posledních patnácti let přinášejí stále nové doklady antropomorfní a zoomorfní plastiky (*Eibl 2009, 81*).

Z novějších výzkumů pochází např. zoomorfní aplikace z bavorského naleziště ve Straubingu-Lerchenheidu. Aplikace je tvořena hlavičkou a krkem, který byl zdoben rýhami. Podle hlavičky mohlo zvíře představovat prase nebo zvíře z čeledi jelenovitých. Zoomorfní aplikace v Sasku lze klasifikovat spíše jako hovězí dobytek (např. Zauschwitz⁸, obr. 50) podobně jako v Čechách. Břišní část plastiky či zoomorfní nádoby byla vyzvednuta také na

8 Podle V. Podborského jde o hlavu berana (*Podborský 1982, 22*).

lokalitě Haidlfing-Heuweg (*Eibl 2009*, 89 - 90).

Neobvyklým nálezem z Piskowitzu v Sasku je nádoba s reliéfním zobrazením hada (*Kaufmann 1989*, 114).

Kultura rössenská

Žába z pražské Bubenče je jediným nálezem svého druhu u nás, ale podobně stylizované obrazy zvířat se také vyskytují v jihozápadním Německu v rössenské kultuře (*Stocký 1926*, 70).

3.2.4 Polsko

Kultura s lineární keramikou

Z šareckého stupně pochází nález zoomorfní nádoby z Niemczy na čtyřech nožkách. U hliněné figurky ze Samborca (obr. 53) není jasné, zda byla původně také součástí zoomorfní nádoby či byla vymodelovaná jako samostatná plastika. Dnes je z ní dochovaná jen hlavička. Pravděpodobně představuje hovězí dobytek (*Kulczycka-Leciejewiczowa 1979*, 92). Přes celou hlavičku se táhne vertikální rýha rozdělená v horní části.

Želiezovská skupina

V želiezovské skupině se v Polsku vyskytovalo nejvíce nádob se zoomorfní rukojetí. Nejčastěji se opakuje rohatá hlavička (*Kulczycka-Leciejewiczowa 1979*, 92).

Kultura s vypíchanou keramikou

V domě trapézovitého půdorysu v Dobře byla nalezena keramika zdobená vypíchanými motivy. Jedním z kusů keramiky byla zoomorfní nádoba (*Müller-Karpe 1968*, 508; obr. 52).

Clo v Malopolsku se po výzkumu ukázalo jako bohaté naleziště antropomorfních i zoomorfních sošek (obr. 54). Jedna soška pravděpodobně zobrazuje kance nebo prase, u druhé se nedochovala přední část a pokus o zoologické určení není možný. Dále byly nalezeny dvě hlavičky, které lze podle rohů interpretovat jako býčky nebo berany. Kromě dvou sošek a zvířecích hlaviček byla nalezena také nádoba s plastickou aplikací (obr. 55). Tato aplikace svou stylizovanou podobou připomíná lidskou siluetu nebo žabu. Schematická zvířecí podoba je pro začátek lengyelského komplexu v Polsku typická (*Kaczanowska – Kozłowski 2002*, 133 – 136).

3.3 Interpretace zoomorfních nádob a zoomorfní plastiky

3.3.1 Interpretace zoomorfních nádob

Vysvětlení funkce zoomorfních nádobek by mohla napomoci znalost nálezových okolností, které ovšem bývají problematické. Většina nádobek z našeho území pochází z náhodných objevů nebo ze sídlišť bez nálezových celků, ale již první nálezy zoomorfních nádobek spojovali badatelé (např. K. Spieß) s náboženskými představami, konkrétně s vírou v posmrtný život. Věřili, že šlo o schránky na jakési „nápoje nesmrtelnosti“ či schránky na jiné obětiny. Mohly sloužit také jako amulety (*Podborský 1982*, 15, 20).

D. Kaufmann se domnívá, že přítomnost zoomorfních figurek a nádobek ukazuje na dvě oddělené stránky neolitického náboženství. Zemědělské kultury plodnosti na jedné straně spoluexistovaly s totemismem na straně druhé. Materiálním dokladem totemismu jsou právě umělecké předměty v podobě zvířat. Nevylučuje ale také propojení některých zvířecích zobrazení s životně důležitými aspekty přírody, např. had by mohl být symbolem vody nezanedbatelné pro zemědělskou činnost (*Kaufmann 1989*, 114).

V. Podborský upozorňuje na nápadný výskyt této kategorie nálezů u pravěkých kultur s žárovým pohřebním ritem a podle jeho názoru jsou tyto kulturní projevy spojené a dokládají rozvinutý „*smysl pro abstraktní vnímání reality*“ (*Podborský 1982*, 13 – 14).

Neolitická zoomorfní keramika nicméně pochází velmi zřídka přímo z hrobových nálezů, které by mohly souviset s jejich symbolickým významem. Místo nálezů části

zoomorfní nádoby v Květnici naznačuje její použití při pohřebním ritu, ale nálezové okolnosti více stop nenabízejí (*Snítily 2007, 763*). Výmluvný příklad se tedy na našem území na rozdíl od Slovenska nenachází. Slovenský nález mísy s plastickým znázorněním hada z hrobu ve Dvorech nad Žitavou nejlépe nabízí propojení zvířete se symbolickým významem. Již v neolitu mohl had fungovat jako symbol znovuzrození. Toto znovuzrození se však mohlo odehrávat v těle tohoto zvířete. Tento negativně vnímaný zástupce zvířecí říše si získal svou špatnou pověst zejména po rozšíření křesťanského mýtu o ráji (*Pavúk 1970, 46*). Nicméně v lidových pověrách se zachovala víra v ochranného ducha domu, který na sebe často bral podobu hada a jeho osud byl svázaný s osudem hospodáře. Sídli pod prahem nebo ve zdi domu (*Bednárik 1944, 20 – 21*). Ve starších mytologiích (antické Řecko, Egypt) hraje spíše ambivalentní roli, je spojován s ženskými božstvy a je symbolickým vyjádřením plodnosti a úrodnosti (*Pavúk 1970, 46*). Ve známé hrobce Hateriů z období flavijovské dynastie v antickém Římě byl jako výzdobný prvek pod portrétem pohřbených manželů použit právě had jako symbol návratu jejich duší (*Kleiner 1992, 199*).

V případě funkce zoomorfních nádobek se kromě kultovní funkce uvažuje také nad jejich profánním vysvětlením. Za profánní lze považovat funkci dětských sacích nádobek či hraček. Jinou možností jsou lampy, dýmky, vykuřovadla, hudební nástroje nebo jen pouhé předměty ceněné v pravěkém společenství pro svou uměleckou hodnotu (*Podborský 1982, 10, 55*).

V. Podborský připomíná nevhodnost těchto předmětů v dětském prostředí. Jejich křehkost a zároveň náročná výroba je podle jeho názoru nepředurčuje pro funkci hraček či sacích nádobek. Funkci lamp či kahanů by mohla vyvracet absence sazí, na druhou stranu ani na nálezech římských lamp nebyly zjištěny žádné saze (*Podborský 1982, 56 – 57*).

Propíchnuté uši⁹ (nález z Bošovic) možná původně sloužily k navlečení provázku a následnému zavěšení. Mohlo to symbolicky připomínat závěsné máselnice, ve kterých se houpáním stloukalo máslo. Předpokládá se, že tento vynález byl používán na Předním východě (*Šedo 1986, 54*).

Někteří badatelé (J. Schránil, J. Böhm, J. Filip, J. Neustupný) také upozorňují na nápadnou podobnost zoomorfních nádobek od neolitu až do doby halštatské. Pokud byly spojeny s určitým kultovním významem, mohl tento význam přetrvávat až do halštatu. H. Laudenbauer-Orel vysvětluje tuto skutečnost více méně stále stejným zemědělským

9 Případně provrtané krčky u jiných nálezů, např. u zoomorfní nádoby LnK z Boskovštejna.

způsobem života, od něhož se odvíjela duchovní složka, která stejně jako způsob hospodaření zůstávala beze změn (*Podborský 1982*, 45 – 46).

3.3.2 Interpretace zoomorfních plastik

Jako první poukázal v české archeologii na podobnosti mezi neolitickými plastikami na Předním východě a na našem území B. Soudský. Tato podobnost by mohla souviset i s kultovní rovinou. Zejména pro LnK jsou typické výčnělky ve tvaru býčích hlaviček. Uctívání býka jako symbolu síly a plodnosti se mohlo ze severní Mezopotámie šířit přes Balkán do střední Evropy (*Marešová 1971*, 56, 69).

Větší vliv jihovýchodní Evropy lze spíš předpokládat na Moravě, kde je také větší počet nálezů této plastiky (*Káčerik 2008*, 15).

Některé názory zpochybňují snahu dnešních badatelů určit druh zvířete a domnívají se, že důležitý byl samotný akt stvoření zvířecí figurky. Už její stvoření mohlo mít rituální význam. P. F. Biehl upozorňuje, že jen výjimečně se nálezy vyskytují jinde než v sídlištním prostředí a mohly hrát nějakou roli v neolitických domácnostech (*Káčerik 2008*, 25).

Pravěké hospodářství a náboženství je důležité sledovat propojeně i podle L. Janikové. Ve svém článku o japonské pravěké kultuře Jomon (1500 – 100 př. n. l.) popisuje její způsoby hospodaření. Ačkoliv byl způsob jejich živobytí lovecko-sběračský, je zajímavé sledovat, jak výrazně figurky znázorněných zvířat odpovídaly skladbě lovené zvěře. Podle Janikové z toho vyplývá, že figurky nebyly primárně hračkami určenými pro děti. Děti by se zcela určitě snažily zachytit všechna zvířata, která by je obklopovala (*Janík 2010*, 113 – 114, 119).

Libkovické plastiky byly záměrně vhozeny do jedné jámy, každé chybí buď část končetiny, roh, hlava nebo velká část trupu. I z jiných nalezišť pocházejí jen fragmenty. Je možné, že poničení figurek bylo záměrem, který měl „zlomit magickou moc po skončení obřadu“ (*Káčerik 2008*, 26). Nebo to bylo symbolické usmrcení figurky primárně napodobující obětní zvíře (*Podborský 1985*, 167).

3.3.3 Etnologické analogie

Další interpretace zoomorfních nádobek a sošek umožňují etnologické analogie z míst vzdálených geograficky i časově, ale obdobných ve způsobu života. Zajímavá je zde

podobnost evropských zoomorfních nádobek s produkcí indiánských kmenů v jižní Americe. Indiáni používali tyto nádoby jako obětní schránky, díky kterým si zajišťovali dobrou úrodu (Podborský 1982, 59).

Nomádští obyvatelé severní Eurasie vyrábějí zoomorfní nádoby na zachycování „prokletých“ lidských duší. Věří, že zvíře je schopno přenést takovou ztracenou duši do podsvětí, kam patří (Sázelová 2011, 254).

Nespočet příkladů ukazuje také na oblíbenost volných zvířecích plastik při magických praktikách. Lovecké společnosti, zachovávající si svůj způsob života i v moderní době, tímto způsobem přivolávají zvíře, které má být uloveno. Vybrané zvíře souvisí s tradičním způsobem obživy. Z konce 19. století jsou zaznamenány obřady u indiánů v Britské Kolumbii s figurkami ryb. Tyto sošky byly šamanem vypouštěny do řeky v době, kdy byl přirozený výskyt ryb omezený a zároveň se tak snížil přísun hlavní složky místní indiánské potravy (Frazer 1994, 24).

Modelování zvířecích fugurek není neznámé ani kulturám, které svou obživu založili na zemědělství. Pro tyto společnosti jsou zásadními událostmi začátek zemědělského roku a její závěr probíhající se sklizní. V čínských provinciích je na počátku jara dána oběť býčí nebo kraví hlavě posazené na těle vybraného muže (socha se nazývá „Božský rolník“). Také se zhotoví býčí figura z barevných papírů nebo hlíny a je naplněna zrny. Určená skupina bije do hlavy pruty a zrna se tak vysypávají ven. Pokud je figura z hlíny, lidé ji kamenují, dokud se nerozbije a tím se zajistí úrodný rok (Frazer 1994, 407 – 408).

Výše popsany indiánský rituál v Britské Kolumbii je připisován magii podobnosti, která by pomocí určitého symbolického vyjádření měla přivodit žádanou událost či vlastnost. Otisky této kategorie magie lze nalézt i ve zvycích naší krajiny, které ale postupně mizí. Nejvýrazněji si pohanské rysy zachovává masopust, což je dáno i jeho minimálním propojením s křesťanskou tematikou na rozdíl od ostatních svátků, kde lze často také vystopovat původní pohanské obřady a zejména i neuvědomělou snahu o propojení s přírodou. Při masopustním průvodu jsou oblékány mimo jiné i masky zvířat. Mezi nejoblíbenější patří maska medvěda nošená společně s kožešinou. Tato maska má podle pravidel magie podobnosti zajistit svému nositeli medvědí sílu. Masky byly ještě v 19. stol. vyráběny ze suchých lodyh nasbíraných předchozího roku. Jedna z nejstarších dochovaných masek medvěda pochází z Pardubicka z konce 19. stol. a je uložena ve sbírkách Národního muzea. Vlastnosti zvířete přivolávají i další masky, např. koně či kozla (Langhammerová

2004, 16 – 17, 28 – 31). Dlouho se udržovala tradice masopustního tance starých lidí s protějškem převlečeným za medvěda. Bylo to opatření zajišťující bohatou úrodu lnu a konopí (Zíbrt 2006, 108).

Velmi silně byla v Evropě i dalších částech světa udržována víra v ducha obilí. Stáří této pověry dokládá antická legenda o Lityersovi, nemanželském synovi frýžského krále Mida. Rád prý hostil cizince, kteří zabloudili na jeho pole. Poté je přiměl, aby s ním kosili obilí. Cizinci takovou pomoc obvykle zaplatili vlastním životem. Lityersés je po práci zabalil do snopu a pak jim srpem usekl hlavu. Setkání se silnějším žencem vedlo k Lityersově smrti přesně stejným způsobem, jakým se on sám zbavoval svých předchozích návštěvníků. Podobné rysy (vázání lidí do snopů, útoky na cizí osoby procházející kolem pole, zabíjení ducha obilí nebo jeho představitelů) se objevovaly také ve zvycích spojených se sklizní v Evropě. Důležitým bodem je především duch obilí. Tento duch na sebe mohl brát lidskou či zvířecí podobu. V obou případech bylo zapotřebí ducha zabít. Docházelo tedy nejspíš k lidským obětem a toto konání se později otisklo i do staré báje. Lidské oběti se možná postupně zmírnily a byly určovány jen k polévání vodou nebo házení do potoka. Tato neradostná role připadla tomu, kdo v závodu ženců ve sklizení skončil na posledním místě. V Německu byl poslední snop oblékán do ženských šatů nebo z něj byla vyrobena figura „starce“¹⁰. Není však výjimkou, pokud loutku představuje zvíře (Frazer 1994, 353, 373, 383 – 384, 391).

Takový duch není omezen jen na obilí a dostává jméno podle každé sklizené plodiny (např. Hrachový vlk, Obilná svině apod.). Pro Francouze, Němce a slovanské národy byl ještě donedávna typický duch v podobě vlka nebo psa. Ohýbání obilí způsobené větrem bylo prisuzováno pobíhání tohoto ducha a rodiče rádi tímto stvořením strašili děti. Ve Slezsku se ho ale báli i dospělí a takový strach zřejmě přispíval ke zvýšené produktivitě práce, poněvadž žádný muž nechtěl pokosit poslední obilí, které na poli ještě zbylo a žádná žena nechtěla vázat poslední snop. Právě tyto zbytky obilí bývaly posledním úkrytem Obilného vlka. V Meklenbursku kdysi z posledního snopu pšenice jedna z mladých žen uvázala figurku vlka. Figurka se pak oblékala do šatů, aby vypadala jako člověk. Poblíž Magdeburgu zabalili do slámy člověka a nazvali ho Vlkem. Obojí „ukazuje na splývání představ o duchu obilí pojímaném v lidské a ve zvířecí podobě“ (Frazer 1994, 391 – 393).

Kromě této oblíbené podoby představoval duch v různých evropských zemích i mnohá

10 Z českých zemí je doloženo oblékání posledního snopu do podoby „obilné baby“ nebo „barbory“ (Zíbrt 2006, 393).

další zvířata. V Rakousku, v Německu, u Lužických Srbů, v Haliči a v Transylvánii nabýval podobu kohouta. V Německu, severní Evropě, v Holandsku, ve Francii a Itálii se při sklizni posledního obilí „*zabíjel Zajíc*“. Některé části Německa, Slezska a Francie spojovala víra v Obilnou kočku. V Německu se ale také duch obilí proměňoval do kozy, stejně i v Norsku a Dolním Rakousku. V západních Čechách si mlatec posledního ovsa vždy vysloužil přezdívku „*Ovesná koza*“. Taktéž se z posledního otepu vyráběla figura kozy. Z domácích zvířat to byly také býci, krávy nebo telata (Německo, Čechy, Rakousko), také koně nebo kobyly. Vyskytovaly se i duchové vypadající jako divoká zvířata. Nezáleželo příliš na tom, jaký druh zvířete byl pasován do role ducha obilí či jiné sklizené plodiny, stále se opakovalo schovávání ducha do posledního snopu, následná výroba zvířecí figurky z tohoto posledního kusu a jeho symbolické či skutečné zabíjení ve skutečném zvířeti (Frazer 1994, 393 – 401).

J. Kalferst připomíná zvyk uctívání obilné svině v souvislosti s nálezem sošky kance nedaleko Sovětic. Podobné zvyklosti byly zaznamenány ještě v 19. stol. i v české části Slezska a ve východních Čechách. Etnografické zprávy nabízejí také možnost vysvětlení nezvyklého dutého prostoru uvnitř sovětického exempláře. „Oběti“ (ať už živému zvířeti nebo její nápodobě) byl do tlamy vkládán poslední snop obilných klasů. Pokud připadla úloha oběti živému zvířeti, ponechalo se mu zrní z posledního snopu ke konzumaci a následně toto zvíře posloužilo jako rituální potrava pro jeho lidské opatrovníky. Právě kanec měl své místo i na nejstarších kultovních místech Předního východu a byl zobrazován spolu s kozlem a ženou. Tato trojice je dávána do spojitosti s kultem plodnosti. V nejstarších mytologiích této části světa je také ambivalentním symbolem hrozby, ale zároveň i ochrany (Kalferst 2006, 126). Rozevřenou tlamu mělo také jedno ze zvířat na dvojhlavé nádobce z Bošovic, soška berana z Jaroměřic nad Rokytnou nebo zoomorfní výčnělek z Kramolína.

4. Pohřby zvířat

Tato kapitola shrnuje nálezy ostatků zvířat našeho území a ze sousedních států. Nejsou sledovány jednotlivé kosti zvířat, které by mohly být zbytkem masité potravy, ale doklady svědčící o zvláštní pietě prokazované zvířeti po jeho smrti.

Specifické chování člověka ke zvířecím ostatkům lze pozorovat již ve středopaleolitické Evropě. Několik jeskyní v Alpách (Drachenloch ve Švýcarsku, Petershöhle v Německu, Salzofenhöhle v Rakousku atd.) a blízkých oblastech ukrývalo ve svých výklencích medvědí lebky a dlouhé kosti (*Eliade 2008*, 27). Části zvířat se také poprvé objevují v souvislosti s lidskými hroby. Hrob mladíka z Tešik-Taš v Uzbekistánu byl zřejmě obklopen rohy kozorožců, nad hrobem v La Chapelle-aux-Saints byla objevena tuří či zubří končetina (*Oliva 2005*, 25). U nás je takové chování doloženo zejména z mladopaleolitického gravettienu. Jedná se o záměrně (?) navršené hromádky mamutích kostí a klů. Z impozantní skládky těchto nálezů z Dolních Věstonic I a II pochází především kosti neobalené masem (lopatky, pánve, stoličky). Podobné hromady byly objeveny v Předmostí a Milovicích. Druhou velmi početnou skupinou byly kosti vlků a lišek, v Maškově byly objeveny celé vlnčí kostry, ale častěji se pouze o jejich části. Spolu s lidmi byly v Předmostí pohřbeny i liščí lebky a mamutí tlapa. V okolí zdejšího hromadného hrobu ležely téměř celé kostry vlků. Jejich menší stavba těla a zasazení zubů ukazuje, že již byli částečně domestikovaní (*Oliva 2005*, 57 – 58, 60 – 61). Hroby ženy z Dolních Věstonic I a muže z Pavlova jsou překryté mamutími kostmi. Na ženské kostře ležely mamutí lopatky a pánve, na mužské lebce spočívala mamutí stolička, jeho končetiny byly schované pod mamutí lopatkou (*Oliva 2005*, 72, 75). V neolitu začaly být zvířecí kostry ukládány ve zcela nových souvislostech (viz níže).

Lidské pohřby obsahující alespoň část zvířete se objevují po celý pravěk. Z výzkumů v celé Evropě vyplývá, že se v hrobech vyskytují většinou domestikované druhy zvířat. Zvyk zvířecích stavebních obětí je také zaznamenán v celoevropském měřítku (*Russel 2012*, 65, 80 – 82).

4.1 Souhrn nálezů pohřbů zvířat z České republiky

Kultura s lineární keramikou

Jediným nálezem je špatně dochovaná lebka z kulturní jámy v Dobšicích n. Cidlinou

(okr. Nymburk), která ukrývala také další kosti, keramiku, kamennou industrii a jeden kus antropomorfní hliněné plastiky (*Břicháček – Rul’f 1992*, 153 – 154, 158).

Kultura s vypíchanou keramikou

V základech neolitického domu v Postoloprtech (okr. Louny; obr. 59) byla objevena kamenná skříňka obsahující kosti prasete. Pod skříňkou byla umístěna část rozbité nádoby a v její blízkosti kostěné šídlo (*Soudský 1955*, 6 – 8).

Kultura s moravskou malovanou keramikou

Bohatší nálezy pocházejí z jižní Moravy. Několik zvířecích koster nebo tuřích rohů či lebek pochází z prostoru rondelů (Běhařovice, Dobšice, Rašovice, Těšetice-Kyjovice, Vedrovice; obr. 56 – 58). Další zvířecí kostry byly vyzvednuty ze sídlištních jam (Džbánice, Rajhrad) nebo byly uloženy v příkopu kolem osady (Hluboké Mašůvky). Ostatní nálezy pocházejí z lidských hrobů (Brno-Královo pole, Sněhotice).

4.2 Pohřby zvířat v sousedních státech

4.2.1 Slovensko

Kultura s lineární keramikou

Slovenské Hurbanovo nejprve poskytlo nálezy ze starší doby bronzové a pohřebiště z doby laténské, po výzkumu z roku 1952 se nálezový fond rozšířil o předměty ze sídliště s lineární a potiskou keramikou. V jedné z jam kónického tvaru byla nalezena kostra psa. V zásypu nad ní byly keramické fragmenty, které se podařilo složit do podoby kulovité nádoby s rytým ornamentem. Situace budí dojem záměrného aktu. Kostra byla zachována téměř v úplnosti, patřila malému a mladému jedinci (*Ambros 1953*, 447 – 448).

Želiezovská skupina

Člověk a pes byli společně pohřbeni také v sídlištní jámě v Blatné (*Stuchlík 2004*, 214 – 217).

Lengyelská kultura

V jámě pod velkým domem na lengyelské lokalitě v Branči byla kromě modelu domu (viz kap. 3.2.1) uložena i hlava tura. Vzhledem ke svému umístění měly oba předměty nejspíše funkci stavební oběti (*Vladár 1979*, 53 – 54). V chatě pod ohništěm v Iži (okr. Komárno) byl uložen celý pes ve směru S-J. Kompletní psí kostra byla odhalena v sídlištní jámě v Komjaticích. Další jáma z téže osady obsahovala psí lebku. Hrob ve slovenském Svodíně v poloze Busahegy nabízí podobnou nálezovou situaci jako moravské Sněhotice. Nebožtík (ve skrčené poloze na pravém boku) zde byl také pohřben se psem, který částečně překrýval jeho nohy. Mezi milodary byla hruškovitá nádoba, červeně malovaná mísa a 3 poháry (*Stuchlík 2004*, 214 – 217).

Ze Slovenska také pochází ostatky zvířete pohřbené v areálu rondelu. V Bučanech byl pes pohřben mezi křídla západní brány. Zvíře leželo na boku (*Petrasch 2004*, 298 - 300).

Potiská kultura

Pouze psí lebka byla nalezena v Čičarovcích. Lidský jedinec pohřbený s ní ve skrčené poloze na pravém boku byl příslušníkem této mladoneolitické kultury. Hrob měl velmi bohatou výbavu a obsahoval 5 misek, miniaturní kamennou sekerku, brousek, rohovcový úštěp, dva kousky křemene a obsidiánu. Paroh byl použit na výrobu druhé sekerky, destičky a sídla. Kromě těchto předmětů zde byla jen úlomky parohu a kost z velké ryby a měděný tyčinkovitý předmět (*Stuchlík 2004*, 214 – 217).

4.2.2 Rakousko

Lengyelská kultura

Dolnorakouské naleziště Friebritz II odhalilo přímo uprostřed rondelu hroby devíti lidí. Jeden muž byl pohřben se psem. Téměř stejná nálezová situace je i v Mühlbachu. Muž je zde také pohřben se psem poblíž středu rondelu. Na tomto místě je navíc půl metru pod nimi uložen vepř (*Kovárník 1997*, 27). Samostatný psí hrob pochází z Mauer-Antonshöhe (*Bauer – Ruttkay 1974*, 13 – 14, 24).

4.2.3 Německo

Kultura s lineární keramikou

V bavorském Tiefenellern byla objevena jeskyně s pohřbem mladého divokého prasete. Na základě objevení této zvířecí kostry spolu s dalšími artefakty se předpokládá, že jeskyně byla jakýmsi posvátným místem. Další divoké prase bylo objeveno v sídlištní jámě v durynském Erfurtu (*Behrens 1964*, 18).

Rössenská kultura

Neúplná kostra prasete byla nalezena v hrobě u Nierstein-Neumorgen v Rýnské Falci. Z dalšího lidského hrobu na stejné lokalitě pochází kostra velkého psa (*Behrens 1964*, 18).

Kultura s vypíchanou keramikou

Unikátní naleziště Bad Dürrenberg v Lipsku poskytlo několik nálezů ostatků zvířat, k nimž se přistupovalo se zvláštní pozorností, jak dokazuje vrstva světlých oblázků, na kterých zvířata ležela. Okolo nich byly střepy keramiky. Zvířata byla domestikovaná (koza, prase) nebo pocházela z prostředí divoké přírody (jelen). Další kostra jelena byla objevena při výzkumu jednoho z domů poblíž Dingolfingu. Byla uložena přímo pod štítovou stěnou spolu s pazourkovou čepelí (*Behrens 1964*, 18). U vchodu do rondelu v Gosecku (Sasko-Anhaltsko) byly nahromaděny tuří lebky (*Řídký 2011*, 24).

Lengyelská kultura

Dospělý psí skelet v rondelu v Künzing-Unterneberg (Bavorsko) byl umístěn poblíž severozápadního vchodu do vnitřního palisádového žlabu. Pes ležel na boku. Severozápadním směrem od rondelu se rozkládalo sídliště. V blízké poloze Künzing-Bruck pak byl objeven mužský hrob. Muž měl u pravé nohy položeného mladého vepře, který měl na kostech stopy po zářezech (*Petrasch 2004*, 298, 300).

4.2.4 Polsko

Kultura s lineární keramikou

Tři dosud zaznamenané „hroby“ psa na území Polska pochází jen z této kultury. První pes (Złotniki v Malopolsku) byl pochován v samostatné jámě. Jeho kostra byla kompletní a jáma byla v těsném sousedství lidského pohřbu. Pes byl uložen téměř v nohách člověka. V případě druhého nálezu jde o nekompletní psí kostru se stopami po řezech na místě neolitického osídlení v Brześć Kujawski (Kujavsko-pomořské vojvodství) v poloze 4¹¹. Dochovala se lebka zvířete, krční páteř, lopatka a kosti z hrudníku. Kosti byly uloženy v anatomickém sledu. Na stejné lokalitě v poloze 3 byla odkryta jáma s další psí kostrou. Byla uložena do areálu sídliště (*Gubernat – Piątkowska-Malecka 2003*, 209). Poblíž se vyskytoval lidský hrob, ale žádné viditelné spojení mezi nimi nebylo odhaleno. Pohřebiště u Giebułtowa (Malopolsko) odkrylo kromě lidských hrobů také dobytčí kostru v klubíčku s končetinami namířenými vzhůru (obr. 60). Z jámy, kde bylo uloženo toto zvíře vedl žlábek ukončený v lidském hrobě. U zvířecí kostry bylo nalezeno také několik lidských kostí, mezi nimi i dětské a zlomky keramiky a štípané industrie. Nad ním byly objeveny stopy ohniště (*Kołodziej 2011*, 59).

Poblíž jedné z chat v Kuczkowie (Kujavsko-pomořské vojvodství) byla do jámy vhozena (jak naznačuje její pozice s končetinami nahoru) kráva ve věku 25 – 28 měsíců. Nález je datován do pozdní fáze této kultury. Ačkoliv zde byla uložena v hospodářsky obtížném období na konci zimy či na začátku jara, neměla na sobě žádné stopy po řezech a nebyla tedy zabita kvůli masu. Podle archeozoologické analýzy bylo v jámě také několik kostí ovce/kozy a prasete, dále keramické střepy. Několik metrů od chaty v Siniarzewie byla odkryta jáma s kompletní kostrou mladé svině uložené na břiše (*Kołodziej 2011*, 59 - 60).

Lengyelská kultura

Dalším nálezem s kostrou hospodářského zvířete byla jáma na lokalitě Kraków-Pleszów – Nowa Huta (Malopolsko). Jáma odkryla část horní kostry kozy s rohami. O záměrném uložení kostry vypovídá i přídavek nalezený u kostry, pohár na vysoké nožce s motivem černě malovaného meandru (*Kołodziej 2011*, 59).

¹¹ V této poloze bylo nalezeno dalších sedm zvířecích hrobů datovaných podle české chronologie do eneolitu v období kultury kulovitých amfor. Počtem pohřbených zvířat se Brześć Kujawski nicméně řadí mezi jedny z nejbohatších středoevropských nálezů tohoto charakteru ve starším pravěku spolu s obcí Złota s 13 – 15 zvířecími hroby náležícími také do kultury kulovitých amfor (*Kołodziej 2011*, 55)

4.3 Interpretace pohřbů zvířat

4.3.1 Interpretace archeologických nálezů

Ve spojení s lidským hrobem mohlo být zvíře součástí běžného souboru milodarů. Až v eneolitu dostává zvíře, které se stalo součástí pohřební výbavy, také další rozměr jako ukazatel sociálního statutu pohřbeného. Na prvních významných pohřebištích na Předním východě byla spolu s lidmi v hrobech s celkově bohatší výbavou pohřbena tažná zvířata - skot nebo osli, v méně významných hrobech byly ovce a kozy, případně zvíře nebo jeho část v hrobě zcela chyběly. Také v Evropě by mohl takový druh milodaru v mužském hrobě ukazovat na hrob šamana, kmenového vůdce či jen člověka specializujícího se na chov daného zvířete (*Behrens 1964*, 59 – 60). Nelze vynechat ani emocionální stránku a touhu být s oblíbeným zvířetem také na onom světě. Tuto hypotézu lze aplikovat na psa, první zvíře, které začalo žít po boku člověka¹². Alespoň symbolická přítomnost psa v hrobě byla nahrazována pouze částí jeho kostry. Pohřbívání psů a dalších zvířat muselo mít i jiný symbolický význam, jak to dosvědčují individuální zvířecí pohřby¹³. Například „pohřeb“ psa může budít nedůvěru v případě, že jde o osamocený nález a ne společné poslední místo odpočinku spolu s člověkem. Zvíře mohlo jen spadnout do jámy a tam uhynout, ale výše popsané nálezy kompletních koster v anatomické poloze tomu odporují (*Stuchlík 2004*; 214, 217). Mohlo se tak jednat o pouhou oběť přírodním silám nebo mrtvému člověku bez dalšího pozadí (*Kołodziej 2011*, 57). Ale v souvislosti se psem je třeba poukázat na jeho časté vystupování v mnoha starých mýtech, kde se pes objevoval jako strážce podsvětí, který chránil místo mrtvých před nevídaným vstupem živých lidí. Často také osobně přenášel duši zemřelého člověka na „druhý břeh“. Není jasné, kdy tyto představy vznikly (*Gräslund 2004*, 171).

Uložení zvířecích ostatků bez spojení s lidským hrobem má podle H. Behrense tři možná vysvětlení. Prvním z nich je pohřbení totemového zvířete, zadruhé šlo o uctění zvířete využívaného v hospodářství. Třetím důvodem mohla být oběť stavbám nebo bohům (*Behrens 1964*, 60 – 62). Psi mohli později v době, kdy došlo k nárůstu dobytčích „pohřbů“, pouze sloužit jako náhrada za dobytek (*Pollex 1999*, 544). Jako „předstíraný“ dobytčí pohřeb

12 Ochočení psi žijí s lidmi zřejmě už od mezolitu. *Stuchlík 2004*, 213.

13 Z mezolitických pohřebišť (okolo 5000 př. n. l.) v Dánsku a jižním Švédsku jsou známy pohřby psů, kteří nesloužili jako milodar do lidského hrobu, ale byli pohřbeni samostatně a navíc jako kdyby šlo o jedince lidského rodu. Psi byli uloženi ve skrčené poloze, posypáni rudým okrem a nechyběly jim ani posmrtné dary (*Gräslund 2004*, 167).

posloužili i jen části býků nebo krav, jejich končetiny či lebky (*Behrens 1964, 65*). Samostatné zvířecí pohřby snad sloužily jako náhrada pohřbu lidského jedince, k jehož pochování z nějakého důvodu nemohlo dojít (*Kołodziej 2011, 57*).

„Posvátné rohy“ krav a býků se objevují jako součást architektury i umění na rozsáhlém území (od Předního východu po Evropu) a v dlouhém časovém horizontu (od raného neolitu do pozdní doby železné). V literatuře se stále opakuje myšlenka Sira A. Evanse, který díky nálezům z Kréty zhruba před sto lety spojil rohy s existencí „býčího kultu“. Jiné názory se drží více abstraktní roviny a považují spojení rohů za symbol vycházející z egyptského hieroglyfického znaku pro horizont, jejich tvar by podle jiných interpretací měl napodobovat měsíc nebo loďku nebo měsíční bárku přenášející měsíc přes oblohu. Charakteristické prohnutí rohů také připomíná zvednuté modlíci se ruce. M. Bradač nicméně upozorňuje, že i přes širokou škálu hypotéz o smyslu těchto symbolů, může být v každé kultuře platný jiný komplex myšlenek vztahující se k těmto objektům. Tento komplex byl srozumitelný pro své tvůrce, pro nás je obtížné jej rozkódovat a i vzhledem k velkému počtu interpretací nám stále zůstává otázka, zda se „*přenáší symbol do jiného kulturního prostředí i se svým významem?*“ (*Bradač 2005, 187 – 188, 193*).

V našem prostředí jsou nálezy tuřích lebek a rohů v příkopech neolitických rondelů vykládány jako symbol spojení mužského (lebky a rohy) a ženského (hrotitý tvar příkopu připomíná tvar ženského klína) principu (*Podborský 2006, 145*) a s tím souvisejícím kultem plodnosti a úrody (*Kovárník 1999, 91*). Kromě mnoha jiných funkcí přisuzovaných tomuto druhu staveb se uvažuje i o jejich využití coby „zemědělských“ kalendářů na určování rovnodennosti a slunovratu apod. Objevení se slunce nad důležitými dominantami v krajině mohlo být znamením pro začátek setby (*Ministr 1999, 237, 240*). Dalším vysvětlením bukrání v příkopech jsou pozůstatky kultovních hostin. Lebky mohly být také zavěšovány okolo vchodu rondelů. Další skupina badatelů vysvětluje tyto ostatky jako odpad, který s funkcí rondelů nemusel souviset (*Řídký 2011, 24*). Lebky byly uchovávány, protože v nich stále sídlila duše zvířete (*Wolf 2009, 88*). Zvířecí lebky byly v pravěku také zavěšovány na štíty sídlištních objektů (*Paulík 1980, 34*).

Z několika míst mimo střední Evropu pochází nálezy plaket (kostěné či hliněné) s rytinami silně připomínající posvátné rohy. Nález z ukrajinského Meziříčí nahrává propojení s astrologickými jevy. Rytiny bukrání v řadách mají mezi rohy umístěné kruhy. Zde by mohly být rohy znakem měsíce, kotouče podle novodobého výkladu zastupují slunce. Tato lokalita

však je paleolitická a myšlení v této době a na tomto místě se opět mohlo lišit od pojetí neolitického člověka ve střední Evropě (Bradač 2005, 194).

4.3.2 Etnologické analogie

Etnologické analogie především poskytují bohaté příklady obětování zvířat. Většina mýtů přírodních populací zabývajících se pěstováním vegetace je svázaná s násilnou smrtí nějakého božstva. Ve chvíli, kdy tento bůh či bohyně umírá, z kusů jeho těla vyrůstají nové plodiny. Jeho smrt tak přináší nový život výživných rostlin, které se samy stávají posvátnými. Tato prvotní vražda zřejmě ospravedlňovala již nejstarší zemědělce ke konání krvavých zvířecích či dokonce lidských obětí (Eliade 2008, 52 – 53). Úroda spojená s krvavou lidskou obětí se nachází i v základech evropské mytologie. Tantalos rozsekal svého syna, uvařil ho a tento „pokrm“ pak předložil bohům. Jedině Deméter, bohyně úrody a plodnosti, ochutnala (Petiška 2001, 29). Antické písemné prameny i popisy zemědělských rituálů některých kmenů v moderních etnologických zprávách se zmiňují o rozsekání zvířecí oběti a jejím zasetí spolu se semeny na pole (Frazer 1994, 408 – 409).

Starověká božstva byla ve výtvarném umění zpodobňována se zvířecími atributy nebo byla alespoň spojována s nějakým zvířetem. Snad měla původně tato božstva čistě zoomorfní povahu a postupem času byla antropomorfizována. Například Dionýsos nabýval kozlí nebo býčí podoby. V doprovodu Dionýsa se objevovala nižší božstva (Faunové, Panové, Satyrové, Sílenové) s kozlíma nohama, rohama, ocasem nebo celou kozlí tváří. Deméter se v uměleckých dílech objevuje ve společnosti vepře. Na počest bohů pak byla tato zvířata pravidelně zabíjena. Specifickými způsoby se vybíralo z několika zvířat, aby se zjistilo, ve kterém z nich bůh sídlí. Takové zvíře pak bylo určeno na porážku (Frazer 1994, 405 – 415). Koním ve starém Římě byl na říjnových oslavách odsekáván po jejich zabití ocas, kde měla být největší plodivá moc. Na oltář se v průběhu rituálů někdy pokládala vypěstovaná pšenice a ječmen. Tyto dožínkové oběti jsou kořeny novodobých hostin v závěru sklizně udržované v celé Evropě, při kterých „ženci jedí maso zvířete, které zastupuje ducha obilí“ (Frazer 1994, 406 – 407, 415 - 416).

Krvavé zvířecí oběti se nevyhýbaly ani českým zemím ještě v poměrně nedávné době, ale dnes již tyto zvyky prakticky vymizely. Jsou spojovány především s podzimním obdobím posvícení, na jihu Moravy mají tyto svátky název „hody“. České označení má svůj původ

ve slově „posvěcení“. Každý rok se tento svátek koná pro připomenutí posvěcení místního kostela. V podzimním čase splynuly spolu se starými zemědělskými rituály, jejichž hlavním smyslem bylo poděkovat za úrodu všem silám, které se na ní podílely. Nejvhodnějším způsobem poděkování se zdála být zvířecí oběť. Katolická církev tuto zvyklost přehlížela, a tak se udržela až do 19. století. Na některých místech se objevuje ještě později (Langhammerová 2004, 205 – 206, 209). Tradice pojídání „martinské husy“ a používání jejích ostatků pro věštění zimního počasí je někdy chápána jako pozůstatek prastarého rituálu, ale už Č. Zíbrt ve svém díle z přelomu 19. a 20. století toto pojetí odsoudil a považoval tento rituál jen za „nevinný zábavný zvyk“ (Zíbrt 2006, 425). Kromě tohoto jemnějšího podání se konaly také veřejné popravy zvířat. Z popraveného zvířete se pak připravil společný pokrm. Tyto popravy probíhaly shazováním kozla nebo berana přímo z věže kostela za přihlížení tamních obyvatel. Zvíře bylo ozdobeno pentlemi a věnci nebo mu byly pozlaceny rohy (Langhammerová 2004, 209 – 213). Někdy byl beran stínán o posvěcení přímo na návsi. Mladé ženy a mladí muži se o letnicích bavili mlácením slepic nebo kačera cepem (Zíbrt 2006, 564 - 565). Nejdrastičtějším druhem zvířecí popravy bylo nespíš trhání hlav husám. Toto usmrcování není doloženo na našem území, ale hojně se vyskytovalo v sousedních státech, Německu a Slovensku (Zíbrt 2006, 581 – 582). Pokud byl jako obětní zvíře zvolen kohout, probíhala jeho poprava setnutím. „Stínání kohouta“ (obr. 61) je v 19. století zmapováno v celé západní Evropě, směrem na východ se „stínání“ ujalo u nás, v Polsku známo nebylo. Poprava kohouta se nekonala pouze během posvěcení, odehrávala se také o masopustu, Velikonocích, pouti, obžínkách a o svatbě. Na Kouřimsku se odehrávalo přímo na počest sv. Martina, jak proklamoval vybraný kazatel (tlampač): „*Setneme ho, ať jeho vylitou krví potvrdíme a oslavíme tu třídenní slavnost posvěcenskou, abychom se Martinu zalíbili při závěrce našeho posvěcení...*“ (Zíbrt 2006, 533 – 534, 538). Na našem území byl zvyk rozšířen ve východních a středních Čechách, v Praze a na moravské Hané (Langhammerová 2004, 209 – 213). Stínání kohouta bylo pojednáno jako divadlo, mladí lidé se oblékli do vojenské uniformy, vedli kohouta na provaze, aby mu nakonec mohli přečíst rozsudek, který skončil trestem smrti (Zíbrt 2006, 534). Důležitou roli hrála černá barva (kohout) a červená barva (sud, na který byl kohout postaven, aby si mohl vyslechnout rozsudek). V Podještědí bylo setnutí kohouta mladíkům znesnadňováno zavázáním šátku přes oči. Smrtícím prostředkem byla šavle, někde i cep, kterým byl kohout utlučen. Zdravý samec byl obětován jako zdroj plodnosti, aby o ni nebylo nouze ani v budoucnosti (Langhammerová 2004, 209 – 213). Kohoutí krev prolitá na svatbě byla symbolem stvrzení manželského svazku. Během svátků

byla krev obětovaného zvířete stříkána po okolostojícím davu. Následně byl rituál zakončen snědáním kohouta na společné hostině v hospodě (Zibrt 2006, 540 – 542, 557). Po systematické kritice církve tyto zvyky postupně vymizely nebo byly nahrazeny mírnější formou, např. vycpaným kohoutem (Langhammerová 2004, 213).

Stínání kohouta mělo právě v Čechách a na Moravě svůj specifický ráz, ačkoliv se tento zvyk dodržoval i jinde. Stínání berana se v českých zemích udrželo jen krátce a bylo považováno za „import“ ze západní Evropy, kde se těšil delší tradici (Zibrt 2006, 565). To dokládá např. záznam o francouzské městě Guyenne. Obyvatelé města udržovaly zvyk spojený s duchem obilí (více v kap. 3.3.3). Každoročně tu po pokosení posledního obilí obětovali na poli berana místo ducha. Beran byl předtím slavnostně ozdoben květinovými věnci, obilnými klasy, girlandami a fábory. V dalších evropských zemích nebylo výjimečné, pokud byl duch různých plodin různými způsoby zabíjen i v jiné zvířecí podobě. V některých případech pak docházelo i ke slavnostní konzumaci obětovaného zvířete (Frazer 1994, 393 – 396, 399 – 400).

Zvířecí oběti byly dlouhou dobu spojeny nejen s důležitými úseky zemědělského kalendáře, ale také se stavbou domu. Při kompletním bourání vesnických domů ve 20. stol. na Slovensku byly velmi často v základech nacházeny kostry zvířat. Pokud se v této době začal v tamním venkovském prostředí stavět nový dům, obětní rituály byly s počátkem stavby spojeny stále, ale většinou už ve značně zjemnělé podobě. Do základů domu byl vkládán peníz, část vypěstované úrody nebo nějaký pokrm, velmi často chléb. Kromě stavebních základů byly dalším rituálním místem pro ukládání obětí základy pece a práh domu. Funkcí těchto obětí bylo zajistit hospodářství prosperitu a dlouho trvající stabilitu. Lidské stavební oběti se ve 20. stol. dochovaly jen v ústní podobě. Vyprávěly se pověsti o mladé ženě, dítěti nebo muži zazděném do hradů, městských bran apod. Jejich smrtí byla zajištěna především stabilita těchto staveb. Bezpochyby takové praktiky opravdu existovaly, jak dokládají nejen nálezy koster v základech staveb, ale také starokřesťanský nomokánon v němž se popisuje trest (12 let pokání) za vykonání lidské oběti a její uložení do základů stavby. Katolická církev proti tomuto hluboce zakořeněnému zvyku bojovala a doporučovala místo člověka obětovat býka nebo berana (Bednárík 1944, 8 – 14). Při výběru stavebních obětí samozřejmě existovaly geografické zvláštnosti. Např. v Peru se zase používaly jako stavební oběti mladé lamy (Behrens 1964, 63).

K obětování zvířete se mohlo také přistupovat až po dokončení stavby. Zvíře bylo jako

první vpuštěno do novostavby, aby do něj vstoupil zlý duch a veškeré další zlo, které by mohlo příbytek potkat. Pak bylo třeba zvíře zabít a s ním zemřelo i potenciální nebezpečí ze strany zlých sil. Takové zvíře pak bylo zakopáno poblíž domu. Věřilo se také, že ten, kdo dokončí stavbu, by mohl do roka zemřít, pokud by místo sebe raději neobětoval nějaké zvíře. Na základě etnologických pozorování vyslovil polský etnograf Bystroň myšlenku o „živém“ domu. Život je mu vdechnut darováním a obětováním jiné bytosti (*Bednárik 1944*, 15, 20).

Mnohé příklady rituálního zabíjení zvířat pocházejí i ze vzdálenějších krajin. V případě afrického kmene Wambungwe ve východní Africe k této situaci dochází z důvodu přivolání deště, který byl životně důležitý i pro neolitiky závislé na úrodě. Tento africký kmen obětuje v noci černou ovci a černé tele. Vykonání oběti je přitom spojováno s obytným prostorem a odehrává se na střeše společné chaty. Kmenový kouzelník rozhodí vnitřnosti těchto zvířat okolo sebe a naplní nádobu vodou. Pokud voda vzkypí, spustí se déšť. Wagogové ze stejného důvodu také obětují zvířata, ale rituál se odehrává na hrobech předků. Kmen Matabelů přivolává déšť pomocí žluči a krve poraženého černého vola. Zúrodňující síla však sídlí především v ocase vola a z tohoto důvodu je jim na některých místech Afriky usekáván. I na dalších místech se velmi často používá k obětování zvíře černé barvy. Výběr této barvy je zdůvodňován tím, že černá „*zatmí oblohu dešťovými mraky*“. S deštěm byla ještě v nedávné historii spojována žába, např. u Indiánů v severní Americe a v centrální Indii (*Frazer 1994*, 69, 416). Některé africké kmeny zabijí obávanou šelmu (lva, krokodýla apod.) jako smířčí oběť za ulovená zvířata (*Behrens 1964*, 63).

Preliterární společnosti živící se obděláváním půdy přikládají velkou váhu znamením v souvislosti s úrodou. Na Borneu mezi Dajaky je nemožné zasít, dokud není zaslechnut určitý druh ptáka. Perham dokonce mluví o „*kultu ptáků*“, kdy jsou ptáci Dajaky vzýváni a uctíváni. Toto zvíře je chápáno v pozitivních souvislostech. Ale velmi nepříznivě je vnímáno jakékoliv zvíře pohybující se po obdělané půdě. Toto zlé znamení končí poražením vepře a věštěním z jeho jater. Pokud je znamení potvrzeno, musí se rodina vzdát vypěstované rýže a prodat ji. Na kupující se zlá věštba už nevztahuje. Vepřová játra, stav žlučníku, tuku a šlach jsou využívána i při jiných věštbach. Za účelem věštby jsou často obětována také kuřata a kohouti, berani a býci (*Lévy-Bruhl 1999*, 95 – 97, 107 – 108, 144 - 145).

Konzumace krve obětovaného zvířata mohla také fungovat jako účinný prostředek k věštění. Už antické písemné zprávy se zmiňují o kněžkách, z nichž se po vypití čerstvé býčí či jehněčí krve stávala mocná orákula. Podobný mechanismus existuje i v moderní době

v jižní Indii, u kněžích kasty Kuruvikkaranu či na severním Celebesu (*Frazer 1994*, 87 – 88). Krev obětovaných zvířat hraje svou roli také během některých přechodových rituálů. Zde však slouží pouze jako prostředek k napodobení porodu, který má pro zasvěcovaného důležitou symboliku smrti a znovuzrození a ve svém závěru vede k zásadní proměně jeho osobnosti. Účastníkovi obřadu je nejprve oholeno celé tělo a hlava. Ta je následně pomazána touto krví. Mladý muž také bývá několik dní zabalen ve zvířecí kůži (*Grof 2009*, 43).

Obyvatelé střední části ostrova Celebesu si do interiéru domu zavěšují čelisti gazel a divokých vepřů. V těchto ostacích prý stále žijí duchové těchto zvířat, kteří mají moc přivolat lovcům své dosud živé soupeřníky (*Frazer 1994*, 24). Na Nové Guineji či na Filipínách jsou v domě také vystavovány prasečí čelisti (z divokých i domestikovaných jedinců). Tyto kosti zde také slouží jako vystavování lovecké trofeje nebo fyzicky zastupují ducha domu (*Russel 2012*, 60). Podle víry mnoha preliterárních společností se moc zvířete ukrývá v jeho hlavě. Zbytek zvířecího těla nebyl zapotřebí. Vystavením lebky na chatu mohlo být poctěno totemové zvíře (*Russel 2012*, 83 – 84).

Obětování zvířete může být procesem, v němž dochází k jeho zbožštění. V okamžiku, kdy se tak stane (ve chvíli zabití zvířete), získají zvířecí ostatky zvláštní moc a díky nim se tak může otevřít spojení s dalšími bohy (*Russel 2012*, 128).

V literatuře je také celá škála případů zabíjení některých druhů zvířat, kterým je přisuzována moc způsobovat zlé události (např. *Lévy-Bruhl 1999*, 111 – 112, 118). V mnoha částech světa je také na zvířata cíleně „přenášena“ zlá událost, která se odehrála v některé rodině (nevyléčitelná nemoc, kletba, hříchy zemřelého). Zabitím zvířete se tato situace zažehná (*Frazer 1994*, 468 – 470).

Osamocené zvířecí ostatky však mohou mít i prozaičtější vysvětlení. Během velkého sucha a následného hladomoru v Etiopii na počátku tohoto století docházelo k velkému úhynu dobytka. Podle pozorování L. Brodericka byl zesláblý dobytek vyháněn vesničany ve chvíli, kdy byly spotřebovány poslední zásoby píce. Zvířata byla nacházena ve vzdálenosti 20 – 200 m od posledního obydlí v různých jamách či příkopech. V těchto přirozeně vytvořených úkrytech umírala a byla nechávána napospas šakalům. Některé kostry zvířat nemají odděleny žádné kosti, nebyly tedy po smrti konzumovány a jejich ostatky jsou spíše dokladem nemoci než rituálního nedotknutelného postavení zvířete (*Broderick 2011*, 22, 24 – 26, 29).

Velmi časté jsou analogie psů uložených společně s mrtvým pánem. Je to obvyklá praxe v Indii, Indonésii, Oceánii, u amerických Indiánů, v Africe nebo v některých částech

Číny, kde přetrvává víra v psa jako průvodce lidské duše po smrti. V San Cristovalu v Oceánii se místo psa často ukládá do hrobů vepř, který slouží jako potrava pro mrtvého. V jiných částech světa se ke stejnému účelu využívá dobytek nebo koně (*Behrens 1964*, 62).

5. Zoomorfní keramika – katalog

5.1 Nálezy zoomorfní keramiky u LnK

1. BOSKOVŠTEJN (okr. Znojmo)

Z Boskovštejna pochází nádoba s rohatými hlavičkami, které mají svisle provrtaný krček (obr. 2).

Lit.: *Ondruš 1965*, 32

2. DUKOVANY (okr. Třebíč)

Z lokality pochází zoomorfní nádoba s aplikacemi v podobě kozích hlaviček s provrtanými krčky (obr. 1).

Lit.: *Ondruš 1965*, 32

3. ERVĚNICE (okr. Most)

Nádobka ve tvaru zvířecího těla (obr. 3) byla objevena zásluhou žáků ze školy v Ervěnicích. Neolitická vrstva obsahovala kromě nádoby několik střepů keramiky LnK a pazourkové jádro. Spodek nádoby byl původně připojen ke čtyřem nožkám, ale dochovala se pouze jedna. Výška nádoby spolu s jedinou dochovanou nožkou dosahovala 106 mm, délka byla 140 mm. K přední části nádoby byla zřejmě připojena hlavička zvířete, která později odpadla a také se nedochovala. Přejechod mezi hlavičkou a ocasem v zadní části tvoří ostře lomený hřbet. Nádoba se směrem dolů rozšiřuje a celý její vnější povrch pokrývá rytý krokvicovitý vzor doplňovaný vpichy a notovými značkami. Ačkoliv je předmět velmi schematický, jeho podoba nejvíce odpovídá skotu. Je datován do III. stupně LnK.

Lit.: *Mašek 1958*, 708, 725 – 726; *Podborský 1982*, 19

4. HRMENÍN (okr. Jičín)

Zvířecí plastický pupek má ve svém středu výrazně vymodelovaný prasečí rypák se dvěma otvory. Samotný pupík je silný 10-12 mm, odlomená část pod ním 12-13 mm. Průměr pupíku

je 45-47 mm. Původní místo nálezů obsahovalo kromě pupku i další keramické střepy a zlomky kamenných nástrojů. Analogie pupku pochází z kultury s keramikou vypíchanou, ale tyto další fragmenty datují zoomorfní pupek do II. případně III. stupně LnK.

Lit.: *Ulrychová 2005*, 339 – 340

5. HULÍN-PRAVČICE (okr. Kroměříž)

Z hlíníku bylo vykopáno ucho nádoby se zoomorfním výčnělkem. Stylizovaný výčnělek tvoří tělo se čtyřmi nohami a plochou hlavou. Hlava je zdobena třemi rýhami. Artefakt je dlouhý 68 mm a široký 45 mm. Na druhém nálezů zoomorfního výčnělku ze soujámí jsou patrné dvě nozdry, oči a rohy zdůrazněné rýhou. Délka dosahuje 38 mm, výška 26 mm.

Lit.: *Čižmář 2008*, 164

6. CHUDONICE (okr. Hradec Králové)

Chudonický nález má svou analogii v Praze-Podbabě, jedná se taktéž o střep s býčí hlavičkou. V tomto případě má zvířecí figurka svisle provrtaný krček a je zdobena rytými liniemi.

Lit.: *Stocký 1926*, 56

7. JIČÍN-ČEŘOV (okr. Jičín)

Polykulturní naleziště v kotlině mezi kopci Čerovka a Zebín je místem nálezů plastického pupku ve tvaru zvířecí hlavičky patřící bečící ovci (obr. 4) Střep je potažen červenohnědou vrstvou jemně plavené hlíny. Síla střepu nad očima zvířete dosahuje 8 mm, v jeho spodní části pod bradou zvířete až 14 mm. Délka a šířka celého střepu je 102x90 mm. Dobře patrné jsou oči zvířete, dva nosní otvory a široce otevřená tlama. Na vnitřní straně střepu byly odhaleny otisky uhlíků, kamínků a různých semen. Datována je do I. stupně LnK, není vyloučeno ani její zhotovení ve II. nebo III. stupni LnK, jak naznačuje doprovodný soubor keramiky.

Lit.: *Ulrychová 2005*, 337 – 338

8. KRPY (okr. Mladá Boleslav)

V prostoru neolitického kruhového příkopu byl nalezen soubor keramiky stylově patřící do kultury s vypíchanou keramikou. Po více než jednom století¹⁴ tento soubor doplnil fragment zoomorfní nádoby z II. stupně LnK (obr. 5), který se nacházel asi 350 m západně od rondelu. Zbytek nádoby měl nízký tvar elipsovitého průřezu. Plece jsou zdobeny dvojnásobnou vyplňovanou páskou s jemnými okrouhlými vpichy. Vrchní část nádoby doplňují šikmé záseky a rytá linka mezi přední a zadní nožkou. Maximální dochovaná délka je 101 mm, maximální výška 62 mm. Mezi levou přední a zadní nožkou byla naměřena vzdálenost 36 mm. Podle terminologie V. Podborského jde o nádobku v užším slova smyslu, ale její bližší zoologické určení je nemyslitelné. Pozoruhodná je rýha mezi levou přední a zadní nohou. Tento estetický prvek by mohl být schematickým naznačením postroje. Ze samotného rondelu pochází miska kultury s vypíchanou keramikou na jejíž vnitřní straně je zobrazena lidská postava se zdviženýma rukama.

Lit.: *Prostředník – Waldhauser 2000*, 219

9. LIBKOVICE (okr. Most)

Z polykulturní lokality pochází zvířecí plastiky nalezené v soujámí vedle neolitického domu spolu s fragmenty keramiky III. stupně LnK. Bylo vyzvednuto šest neúplně dochovaných figurek a šest plastik růžků. Poblíž této jámy byla nalezena ještě sedmá plastika spolu s dalšími keramickými úlomky. Podle makrospické analýzy patřily fragmenty původně 60 různým keramickým jedincům, byly zde i části dlouhých zvířecích kostí. Dva fragmenty zvířecí plastiky se objevily také v dalším objektu, jejich analýza zatím nebyla publikována. A. Káčerik se snaží ve své analýze zvířata druhově určit, ale vzhledem ke stavu dochování a abstraktnímu uměleckému stylu, jen odhaduje o jaká zvířata by mohlo jít. Podle jeho názoru jedna plastika znázorňuje ovci/jezevce, další má vysoký přední hřbet odkazující k divokému praseti, mohutné rohy a hranatá hlava jiných figurek zase k beranu či skotu, ostatní nebylo možné určit. Poslední plastika nalezená poblíž mohla být jezevcem či rosomákem.

Lit.: *Káčerik 2008*, 17 - 20

14 Rondel byl objeven jako první ve střední Evropě a publikován r. 1886. *Prostředník-Waldhauser 2000*, 219.

10. MOHELNICE (okr. Zábřeh) I, šterkovna východně od města

V r. 1953 probíhal na sídlišti s lineární a malovanou keramikou výzkum R. Tichého z AÚ ČSAV v Brně. Keramické předměty poskytly několik zajímavých nálezů s antropomorfním ztvárněním. V jámě (objekt č. 02) byla nalezena neúplná hliněná plastika zvířete, zdobená rýhami a důlky (obr. 6). Délka je 52 mm, ale předmět se dochoval neúplný.

Lit.: *Tichý 1956*, 3 – 7

11. PAVLICE (okr. Znojmo)

Trojúhelníkovitá zvířecí hlavička původně připojená k celé nádobě měla svisle provrtaný krček a pravděpodobně představovala berana.

Lit.: *Ondruš 1965*, 32

12. PRAHA-BUBENEČ (okr. Hl. město Praha)

Dobře zachovalá nádobka je významná svou rytou výzdobou, na těle nádoby mezi pupky je třikrát vypočten stejný motiv zobrazující bezhlavé tělo s pokrčenýma rukama a nohama. Mohlo by se jednat o sedícího člověka, zoomorfní interpretaci je žába. V okolí předmětu byly nalezené další keramické střepy. Původní nálezová zpráva uvádí jako místo nálezu nesprávně pražskou část Podbabu.

Lit.: *Stocký 1926*, 52

13. PRAHA-BUBENEČ (okr. Hl. město Praha)

Z pražské části Bubenče pochází také další keramický střep do něhož byl vyrytý obraz jakéhosi zvířete. Střep ze dna nádoby byl znovuobjeven v muzeu na Hanspaulce sestaveném ze soukromé sbírky J. A. Jíry. Keramický fragment byl uložen v sáčku s nápisem „Bubeneč, neol. hrob A972, úlomky lebky“. Podle tohoto označení lze usoudit, že nález původně patřil mezi milodary neolitického hrobu. Materiál byl z jemně plavené hlíny s hladkým povrchem. Barva na lomu byla červená, na povrchu šedočerná. Rytina byla umístěna na vnitřní stranu nádoby, zvíře bylo vyobrazeno pomocí oválných vpichů a dlouhých třásní naznačujících srst. Zvíře mělo dvě nohy a krátký výčnělek na jednom z konců těla, který mohl představovat

čumák nebo ocas.

Lit.: *Neustupný 1935*, 91

14. PRAHA-PODBABA (okr. Hl. město Praha)

Z mladšího období LnK pochází střep s plastickou býčí hlavičkou.

Lit.: *Stocký 1926*, 56

15. SLAVHOSTICE (okr. Jičín)

Třetí nález keramické zoomorfní aplikace z jičínského okresu nelze přesně zařadit chronologicky (jistá je jen jeho příslušnost k některé z neolitických kultur), ale na základě analogií byl zařazena do LnK. Druhové určení také není možné vzhledem k jeho přílišné schematicnosti. Do tohoto pupku jsou vmáčknuty dvě oči, středem přes čumák prochází vertikální rýha, na ni navazují dvě krátké šikmé rýhy. Řada krátkých rýh je i pod čumákem.

Lit.: *Ulrychová 2005*, 340

16. VÁŽANY (okr. Blansko), „Na Vejštici“

Materiál z neolitického sídliště s lineární keramikou poskytl množství kamenných nástrojů a běžně užívaných keramických produktů. Mimo tuto profánní složku obsahoval nálezový inventář také býčí hlavičku původně připojenou k nádobě, z níž se dochovala jen část. Zvíře má krátké silné rohy a mezi nimi naznačenu kudrnatou srst pomocí trojúhelníkovitých vpichů. Ty pokračují i na tlamě. Druhým zoomorfním kusem je drobná plastika s válcovitým tělem a čtyřmi končetinami. Tlama je otevřená, na konci těla je náznak ocasu. Zoologické určení v tomto případě kvůli stavu dochování není možné.

Lit. *Böhm – Snětina 1935*, 19 – 21.

17. VEDROVICE (okr. Znojmo)

Při výzkumu byl nalezen zlomek zvířecí hlavičky na povrchu jámy spolu s keramikou z mladšího stupně. Hlavička představovala býka a původně patřila k celé nádobě. Na konci

tlamy je patrný důlek, rohy byly odlomeny. Rytá linie naznačuje tlamu. Krk je provtaný. Hlavička celkově měří 5 cm.

Lit.: *Ondruš 1965*, 31 – 32, 35

5.2 Nálezy zoomorní keramiky u StK

1. ČERNÝ VŮL (okr. Praha-západ)

Zde byla nalezena ulomená „býčí“ hlavička (obr. 7).

Lit.: *Podborský 1982*, 20

2. JAROMĚŘ (okr. Náchod)

Při záchranném výzkumu byla nalezena sídlištní jáma, která kromě jiných nálezů obsahovala ve své horní části polovinu zoomorfní nádoby s oválným ústím a kotlovitým tělem. Tělo bylo zdobeno plastickými hrotitými pupky, mezi nimi jsou krátké dvojvpichy. Ve spodní části je pupek vystupující nad ostatní, který vypadá jako ocas. Na dně jsou dvě částečně dochované nočky. Nádobu původně obsahovala čtyři kusy štípané industrie. Přední strana, která by mohla odhalit, jaké zvíře nádoba zpodobňuje, je kvůli poškození při skrývce nezachovaná. Jediným vodítkem jsou tak pupky možná naznačující bodliny ježka. Objekt s nálezem je datován do přelomu stupňů III a IVa.

Lit.: *Vokolek 2002*, 315, 317

3. KOLÍN (okr. Kolín)

Výzkumy v Kolíně odkryly zatím dva nálezy se zoomorfními motivy, zvířecí výčnělek nádoby a dutou zvířecí sošku.

Lit.: *Stocký 1926*, 70

4. KVĚTNICE (okr. Praha-východ)

Nové bytové zástavbě předcházeli od r. 2002 záchranný výzkum. Řadu neolitických artefaktů ozvláštnil fragment zoomorfní nádoby nalezené přímo na povrchu skryté plochy v areálu

pohřebiště. Pohřebiště bylo spolu s dalšími zkoumanými objekty umístěno na mírném jihovýchodním svahu v poloze „Za mlýnem“. Ze samotného fragmentu nádoby se zachovala hlava zvířete se dvěma odlomenými rohy a hřbet a část těla nádoby. Tluma je naznačena rýhou, nad ní dva vpichy označují nozdry. Mimo tyto anatomické detaily hlavu zdobí horizontální a vertikální pásy střídavých dvojvpichů. Tělo nádoby pokrývají šikmé střídavé dvojvpichy s mřížkováním a pásy hlubokých trojúhelníkovitých dvojvpichů. Podle stylu výzdoby je tento fragment řazen do stupně IVb. Této dataci odpovídají i keramické nádoby nalezené přímo v hrobech. Živočišný druh nelze určit zcela přesně, ale jeho základní znaky ukazují na hovězí dobytek či ovci. Nejbližší analogií je nádobka ze Zálužic- Rybňan.

Lit.: *Snítily* 2007, 762 – 763

5. LITOMĚŘICE (okr. Litoměřice)

Torzo nádoby z Litoměřic připomíná skot, ale rohy byly odlomeny (obr. 8). Dalším nálezem je zvířecí hlavička.

Lit.: *Podborský* 1982, 20

6. PLOTIŠTĚ (okr. Hradec Králové)

Cihelna v Plotištích skrývala až do roku 1930 kulturní jámu obsahující větší množství střepů. Z keramických fragmentů se podařilo složit pět nádob s vypíchaným motivem. Jedna kotlovitá nádoba měla ucho ve tvaru čtyřnohého zvířete (obr. 9). Chronologicky je zařazena do samotného závěru StK.

Lit.: *Domečka* 1930, 92

7. POUCHOV (okr. Hradec Králové)

Na okraj nádobky je napojená býčí hlavička. Nádobka je jedním z nejzachovalejších českých exemplářů (obr. 10).

Lit.: *Podborský* 1982, 22

8. RYBŇANY (dnes Zálužice-Rybňany, okr. Louny)

Nádobka je ozdobena hlavou skotu a pruhy obdélných vpichů (obr. 11), které nejsou pro tuto kulturu typické, a proto je její kulturní zařazení nejisté. E. Neustupný ji datuje až do eneolitu, podle M. Zápotocké jde o rössenskou výzdobu, podle J. Waldhausera a I. Rady je nádoba falzum.

Lit.: *Podborský 1982*, 20

9. SKŘIVANY (okr. Hradec Králové)

Z této lokality pochází fragment druhově neidentifikovatelného zvířecího torza, které mohlo původně naplňovat funkci zoomorfní nádoby, ale i samostatné plastiky.

Lit.: *Stocký 1926*, 25, 70

10. SOBĚRAZ (okr. Jičín)

Z naleziště pochází torzo zoomorfní nádoby.

Lit.: *Podborský 1982*, 20

11. SOVĚTICE (okr. Hradec Králové), „U Skalky“

Záchranný výzkum, uskutečněný z důvodu napojení inženýrských sítí, přinesl nález téměř úplně zachované plastiky kance. Tato plastika byla objevena spolu s dalšími keramickými úlomky ve výplni jámy, které ji časově zařadily do mladého stupně StK. Pouze 50 m severně od místa nálezů byl odkryt půdorys dlouhého domu spolu s dalšími stopami sídlištní aktivity. Neobvyklým znakem sošky je její vnitřní dutý prostor do něhož nabízí pohled široce otevřená tlama. Tloušťka stěn se pohybuje mezi 4 – 6 mm, celková délka sošky je 15 cm a výška 6 cm. Boky zvířete zdobí na každé straně čtyři pásy mělkého dvojvpichu. Další vpichy označují uši, otvory mají i pečlivě vymodelované uši. Zadní nožky nejsou zcela dochovány, původně byl k zadní části připojen dnes už odlomený ocásek. Zvíře snad bylo mužského rodu jak naznačuje výstupek v zadní části břicha.

Lit.: *Kalferst 2006*, 123 - 125

5.3 Nálezy zoomorfní keramiky u MMK

1. ARCHLEBOV (okr. Hodonín)

Při sběrech V. Broukala r. 1958 byla nalezena zvířecí hlavička se zbytky červené polychromie. Byla datována do stupně MMK Ia/b.

Lit.: *Podborský 1985*, 38

2. BOSKOVŠTEJN (okr. Znojmo)

Naleziště velmi bohaté na doklady zoomorfního umění, ale bez nálezových okolností. Nalezeny byly 2 zlomky zoomorfní plastiky (obr. 13 - 14) a 2 pokličky se zoomorfní rukojetí. Nejlépe dochovaná je realistická plastika kachny (obr. 15), původně součást nádoby nebo pokličky. Její výrobce dokázal dobře napodobit kachní zobák, vole a malá křídla. Dosahuje délky 37 mm a výšky 36 mm.

Lit.: *Čížmář 2008*, 205; *Podborský 1985*, 38

Boskovštejn I - „Výhon“

Mezi nálezy z Boskovštejna patří také 3 zoomorfní figurky a 1 zoomorfní výčnělek ukrývající se v sídlištní jámě a znovu vykopané mezi lety 1908 – 1910 pod vedením J. Palliardiho.

Lit.: *Podborský 1985*, 38 – 39

3. BOŠOVICE (okr. Vyškov)

Nádobka má dvě hlavy na opačných koncích těla posazených na delších štíhlých krcích (obr. 12). Na zachovalejší hlavě jsou patrné dva růžky, uši se odlomily, ale původně byly propíchnuté. Tluma je zakončená úzkým vpichem, oči zvířete naznačují jamky. Přední pár nohou je sloupovitého tvaru. Ve hřbetu byla vyhloubena oválná jamka. Největší délka nádoby je 140 mm, největší šířka 36 mm. Hlavy dosahují nejvyšší výšky 92 mm, střední část těla 65 mm. Podle trojúhelníkovitého zakončení pysku a posazení rohů bylo lépe dochované zvíře druhově určeno jako koza/kozel. Hůře určitelná zadní hlava má vyklenuté a nahoře zaoblené čelo a oko na boku. Tyto znaky připomínají srnu či laň, ale pokud mělo původně zvíře protáhlou tlamu, odpovídalo by to více psovi i spolu s prohnutím končetin a jejich

zaobleným zakončením. Tluma byla zřejmě původně široce rozevřená.

Lit.: Šedo 1986, 49 – 52, 54

4. BRNO-BYSTRČ (okr. Brno)

Výzkum na místě budoucího sídliště byl prováděn r. 1978 a odkryl sídlištní objekty MMK. V objektu I byl také objeven pozůstatek předmětu připomínající zvířecí hlavičku s rohy.

Lit.: Čížmářová 1988, 481, 496

5. BRNO-LÍŠEŇ (okr. Brno)

U sošky medvěda není blíže známa poloha jejího nalezení.

Lit.: Podborský 1985, 40

Brno-Líšeň I - „Staré Zámky“

Z této polohy také pochází volná soška medvěda, která byla nalezena při sběrech.

Lit.: Podborský 1985, 40

6. BRNO-HOLÁSKY (okr. Brno), „U Tuřan“

Z lokality pochází fragment pokličky se zoomorfní rukojetí bez bližších nálezových okolností.

Lit.: Podborský 1985, 40

7. BRNO-KOMÍN, „Kouty“ (okr. Brno)

Při sběru či drobném výkopu byly objeveny dvě zoomorfní pokličky (obr. 16), jedna je zachována pouze fragmentárně, ale se zbytky malování.

Lit.: Podborský 1985, 40

8. BRNO-KRÁLOVO POLE (okr. Brno)

Nalezená špatně identifikovatelná zoomorfní poklička je bez bližších nálezových okolností.

Lit.: *Podborský 1985*, 40

9. BRNO-MALOMĚŘICE (okr. Brno)

Zoomorfní poklička s malovanou výzdobou pochází z výzkumu sídliště. Výzkum sídliště MMK Ib – IIb bylo zajištěno mezi lety 1939 – 1941 J. Skutilem a J. Poulíkem.

Lit.: *Podborský 1985*, 40

10. BRNO-OBŘANY (okr. Brno), „Soběšské“

Výzkum K. J. Maška, J. Fily, F. Adámka, E. Vodičky, L. Kučery na ploše sídliště MMK Ib (možná i II) přinesl nález zvířecí sošky a fragment držadla zoomorfní pokličky.

Lit.: *Podborský 1985*, 40

11. BRNO-ŽABOVŘESKY (okr. Brno)

Poklička s dvojhlavou zoomorfní rukojetí byla údajně nalezeno při stavebních pracích. Je datována do starší MMK.

Lit.: *Podborský 1985*, 41

12. BRNO-ŽEBĚTÍN (okr. Brno), „Na drdi“

V městské části Brno-Žebětín byl objeven fragment pokličky se zoomorfní plastikou. Zakončení v podobě zvířecích hlaviček se nedochovalo. Maximální výška předmětu je 3,9 cm, šířka 4,5 cm, tloušťka 1,6 cm. Celý povrch zoomorfní rukojeti pokrývá jednoduchá rytá linie, na jedné straně klikatky, na druhé straně meandry. Podle ostatního materiálu v objektu a podle vlastní výzdoby lze datovat do stupně Ib MMK.

Lit.: *Kuča 2005*, 256

13. CTIDRUŽICE (okr. Znojmo), „Stejskalovo pole“

Sídlištní areál prokopál F. Vildomec mezi lety 1923 – 1926. Zoomorfní ztvárnění představuje 6 kusů samostatných plastik z MMK IIb.

Lit.: *Podborský 1985*, 41 - 42

14. DIVÁKY (okr. Břeclav)

Sídliště ze stupně MMK II bylo prokopáno J. Ungerem r. 1983. Nalezen byl zoomorfní výčnělek zpodobňující ovčí hlavu.

Lit.: *Podborský 1985*, 42

15. DOLNÍ NĚMČÍ (okr. Uherské Hradiště)

Z lokality pochází zlomky blíže neurčitelných zoomorfních plastik a část zoomorfní nádoby. Nálezy byly objeveny při sběrech.

Lit.: *Podborský 1985*, 42

16. DRNOVICE (okr. Vyškov), „Kněžův háj“

Zoomorfní polička s otvorem pochází ze sídlištního objektu.

Lit.: *Podborský 1985*, 42

17. DUKOVANY (okr. Třebíč), „Pařeží“ („Jamolické“)

J. Palliardi zde zkoumal sídliště ze stupně MMK Ia. Z výzkumu pochází výčnělek v podobě koží hlavy pomalovaný žlutou barvou.

Lit.: *Podborský 1985*, 42

18. GREŠLOVÉ MÝTO (okr. Znojmo), „Mírovec“

Výšinné sídliště ze stupně MMK IIb prokopál J. Palliardi. Výzkum přinesl nález části zvířecí

figurky s důlky na hlavě.

Lit.: *Podborský 1985*, 43

19. HLUBOKÉ MAŠŮVKY (okr. Znojmo)

Hluboké Mašůvky II „Za kovárnou“

Z této lokality pochází poklička se zoomorfní rukojetí, bližší nálezové okolnosti nejsou známy.

Lit.: *Podborský 1985*, 43

Hluboké Mašůvky III (okr. Znojmo), „Niva“ („Nivky“, „Padělky“)

První výzkum sídliště MMK Ib zde probíhal v letech 1932 – 1935 pod vedením F. Vildomce, další výzkum mezi roky 1947 – 1950 vedl F. Vildomec společně s J. Neustupným a L.

Hájkem. Z 9 zoomorfních figurek nebo jejich částí je druhově určitelná pouze jedna, která představuje kozla (obr. 17). Ohnutá kozí hlavička se zde dochovala také jako žlutě malovaný výčnělek. Dále byla nalezena miniaturní zoomorfní nádobka, 8 pokliček se zoomorfními držadly.

Lit.: *Podborský 1985*, 43

20. HORÁKOV (okr. Brno-venkov)

I. L. Červinka, J. Stávek a F. Černý spolupracovali v 80. letech 19. stol. na výzkumu sídliště staršího stupně MMK. Z naleziště pochází zoomorfní plastika (obr. 18), která se nejvíce blíží praseti. Kromě jedné zoomorfní plastiky jsou dalšími nálezy hranatá zoomorfní nádobka se 2 mělkými otvory, 4 fragmenty pokliček se zoomorfní rukojetí a 2 výčnělky ve tvaru zvířecích hlav s malováním.

Lit.: *Podborský 1985*, 45

21. HRADSKO U KROMĚŘÍŽE (okr. Kroměříž)

Jedinečná plastika ztvárňuje dvojhlavé tělo (obr. 19). Hlavičky jsou zakončeny rohy a nejspíš patřily kozlům. Tělo a nohy mají oválný tvar, je dochován i krátký ocas. Ve spodní části je naznačeno pohlaví. V těle je otvor o rozměrech 25x20x25 mm, celkové rozměry jsou

145x20x125 mm.

Lit.: Čížmář 2008, 227

22. HULÍN (okr. Kroměříž), „Hýžova skála“

V průběhu sběrů pod vedením V. Brázdila byla údajně (její současné uložení není známo) objevena hlavička zoomorfní plastiky.

Lit.: Podborský 1985, 45

Hulín-Pravčice II

Nalezena část zoomorfní pokličky se stylizovanou hlavičkou a odlomenými rohy (obr. 20). Výška dosahuje 75 mm, délka 72 mm, šířka 25 mm.

Lit.: Čížmář 2008, 232

23. JAROMĚŘICE N. ROKYTNOU (okr. Třebíč), „Kerchůvky“ („Niva“)

Nalezená zoomorfní nádobka (obr. 32) ze stupně MMK Ib je výjimečná svou malovanou výzdobou sestávající ze žluté a červené barvy. Dále z této lokality pochází 3 zoomorfní pokličky a 2 výčnělky v podobě zvířecí hlavičky. Z výzkumů J. Pallardiho a P. Koštuřika pochází 6 samostatných zoomorfních plastik, z nichž byla jedna druhově přiřazena k praseti. Miniaturní soška berana se vyznačuje široce rozevřenou tlamou. Předměty byly datovány do MMK Ib.

Lit.: Podborský 1985, 45 - 46

24. JEZEŘANY-MARŠOVICE (okr. Znojmo), „Na kocourkách“

Ačkoliv byly při výzkumu sídliště objeveny nálezy ze stupně Ib – IIc, veškeré nalezené fragmenty antropomorfní plastiky chronologicky patří do stupně Ib. Stejná datace se vztahuje i na jediný exemplář zoomorfní nádobky. Z nádobky se nedochovala hlava a ocas, má kvadratickou modelaci.

Lit.: Podborský 1985, 46

25. KLENTNICE (okr. Břeclav), severní konec obce

Pod vedením J. Říhovského bylo mezi lety 1952 – 1957 odkryto 12 jam ze stupně IIa. Z jedné pochází velmi dobře zachovaná zoomorfní nádobka.

Lit.: *Podborský 1985*, 46

26. KOBEŘICE (okr. Vyškov), „Nová pole“

Poprvé byly na lokalitě prováděny sběry A. Procházkou v letech 1903 – 1909, průzkum J. Říhovského proběhl r. 1956. Sídliště existovalo ve stupni Ia. Nalezena byla poklička se zoomorfní rukojetí.

Lit. *Podborský 1985*, 47

27. KOSTELEČ NA HANÉ (okr. Prostějov), „Rolnická cihelna“

V kulturní jámě mladší MMK našel A. Gottwald kromě keramických nádob a kamenných nástrojů také ženskou sošku a zoomorfní držadlo pokličky (obr. 21). Držadlo bylo vymodelované v podobě dvou zvířecích hlaviček obrácených směrem ven, předmět byl červeně a bíle pomalován.

Lit.: *Gottwald 1931*, 22 – 23

28. KRAMOLÍN (okr. Třebíč), „Hrádek“

Výšinné sídliště bylo útočištěm pro lid MMK ve stupni II. Výzkumy ze 30. let (J. Pěšťál, J. Skutil, J. Poulík) přinesly nález zoomorfního výčnělku představujícího krávu široce otevírající tlamu. Z mladších výzkumů v letech 1971 – 1977 (O. Kos, P. Koštuřík) pochází 3 zvířecí figurky.

Lit.: *Podborský 1985*, 47 - 48

29. KŘEPICE (okr. Znojmo) I, „Hradisko“

Výšinné sídliště mladší MMK se stalo místem nálezů miniaturního zoomorfního držadla

pokličky. Výzkumy zde prováděl na konci 19. stol. J. Palliardi, r. 1930 F. Vildomec.

Lit.: *Podborský 1985*, 48

30. LESŮŇKY (okr. Třebíč)

V obci byla nalezena již značně omletá zvířecí plastika.

Lit.: *Podborský 1985*, 49

Lesůňky I, severozápadně od obce

Výčnělek v podobě hlavy skotu pochází ze sběru J. Kovárníka r. 1971.

Lit.: *Podborský 1985*, 49

Lesůňky II, „Hloušek“

Při záchranném výzkumu J. Kovárníka byl v objektu osmičkovitého půdorysu objeveno značné množství keramických fragmentů. Významnější z nich byly koncentrovány do středu objektu. Mezi nimi bylo torzo antropomorfní plastiky, ve vrstvě pod ní byla objevena malá zoomorfní soška (obr. 22). Tato soška má do hřbetu vhloubenou jamku, na povrchu se zachovaly zbytky černé barvy. U severovýchodního okraje se nacházely dvě části další zoomorfní plastiky a téměř na podloží byla poslední neúplná zoomorfní plastika. Jedna představovala kozla, z ostatních zbyly jen hlavičky (obr. 23). Na zvířecí plastiky byla aplikována rytá výzdoba a řada kruhových jamek. Objektem procházelo 11 kůlových jamek ve směru J - S téměř v jedné přímce. Podle keramického materiálu byl předběžně datován do stupně Ib MMK.

Lit.: *Kovárník 1980*, 282 - 286

31. LHÁNICE (okr. Třebíč)

Poklice se zoomorfním drždlem byla uložena jako dar od místní školy do Národního muzea v Praze. Další nálezové okolnosti nejsou známy.

Lit.: *Podborský 1985*, 49

32. LULEČ (okr. Vyškov), „Martinský vrch“ („Liliová hora“)

Sběry a výkopy zde probíhaly pod vedením V. Travenče. Nalezený zoomorfní výčnělek má pouze schematizovanou podobu a nedovoluje určit druh zobrazeného zvířete. Zoomorfní držadlo je červeno-bíle malované. Spolu s další zoomorfní plastikou zde byly objeveny 2 samostatné zvířecí figurky.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

33. MAŠOVICE (okr. Znojmo)

Objevena zde byla miniaturní zoomorfní nádobka (obr. 25) původně asi stojící na čtyřech válcovitých nohách, při vyzvednutí zachována už jen přední polovina se dvěma končetinami a stylizovanou trojúhelníkovitou hlavou. Na hlavě byly původně dva růžky, oči a tlama jsou naznačeny důlky. Výška k okraji nádobky je 45 mm, s hlavou 52 mm. Průměr nádobky dosahuje 27 mm. Dalšími zoomorfními nálezy byly 2 aplikace o délce 49 mm a 44 mm a výšce 21 mm a 28 mm s protáhlým čumákem, špičatýma očima a krátkým ocasem. Morfologie aplikací se nejvíce podobá psovitým šelmám. Poslední nález lze určit jako hlavu kozlíka (obr. 24), protáhlou tlamu naznačuje vryp, výčnělky označují oči.

Lit.: *Čižmář 2008*, 198

34. MĚLČANY (okr. Brno-venkov)

Z této polohy pochází zvířecí soška.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

35. MOHELNICE (okr. Zábřeh) I, štěrkovna východně od města

Z výzkumu R. Tichého z AÚ ČSAV na sídlišti s lineární a malovanou keramikou z r. 1953 pochází z MMK část pokličky se zoomorfním držadlem.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

36. MORAVSKE KNÍNICE (okr. Brno-venkov)

Ze sídliště pochází zlomek zoomorfní plastiky.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

37. MYSLEJOVICE (okr. Prostějov), „Úzké“

Jedním z nálezů ze sběrů A. Novotného byla hlavička zoomorfní plastiky. Je datovatelná pravděpodobně do stupně II.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

38. NEDAKONICE (okr. Uherské Hradiště)

Není přesně známo odkud pochází zlomky zoomorfní plastiky, snad ze sídliště s MMK.

Lit.: *Podborský 1985*, 50

39. OPATOVICE (okr. Vyškov), „Podsedky“

Záchranný výzkum V. Janáka a I. Rakovského ze sídliště MMK IIa přinesl mimo jinou antropomorfní plastiku a také otlučený zoomorfní výčnělek.

Lit.: *Podborský 1985*, 51

40. PEKÁRNA (okr. Brno-venkov)

Zoomorfní plastika (obr. 26) pochází z plochy před jeskyní z výzkumu B. Klímy uskutečněného v letech 1961 – 1965. Představuje stojící čtyřnohé zvíře. Neobvyklým znakem je samčí pohlaví. Vzhledem k absenci zakončení nohou mohla být figurka původně také součástí pokličky. Hlava a ocas se nezachovaly. Délka figurky dosahuje 95 mm, výška 81 mm. Průvodní keramický materiál umožňuje plastiku/pokličku datovat do MMK IIa.

Lit.: *Šebela 2001*, 192 – 193

41. PLAVEČ II (okr. Znojmo), „Na tarase“

Mezi nálezy J. Kalába učiněné kolem r. 1954 patří i soška medvěda. (obr. 27).

Lit.: *Podborský 1985*, 51

42. POPŮVKY (okr. Brno-venkov), „Pod šípem“ („Panská niva“)

Z jámy MMK Ia pochází zoomorfní výčnělek (obr. 28). Výzkum J. Mikuláška probíhal r. 1943.

Lit.: *Podborský 1985*, 52

43. POSTOUPKY-HRADISKO II (okr. Kroměříž), „Hradisko“

Jáma s keramikou MMK patrně fáze Ib odkryla jejímu nálezci A. Gottwaldovi dvojhlavou hranatou zoomorfní nádobu.

Lit.: *Podborský 1985*, 52

44. PODOLÍ (okr. Brno-venkov)

Pouze část zoomorfní sošky, navíc ve špatném stavu byla podle průvodní keramiky datována do fáze MMK II.

Lit.: *Podborský 1985*, 51

45. PRŠTICE (okr. Brno-venkov), „Na tunelu“ („V babincích“, „Na ostrých“)

Lokalita bohatá na zoomorfní keramiku odhalila 1 drobný malovaný zoomorfní výčnělek, 2 malovaná držadla, 3 zlomky pokliček se zoomorfní rukojetí. Vedoucím výzkumu sídliště z MMK Ia byl J. Mikulášek. V souboru zoomorfní keramiky byly také 3 samostatné zoomorfní figurky.

Lit.: *Podborský 1985*, 52

46. ROZDROJOVICE (okr. Brno-venkov), „Neštěstí“

Zoomorfní držadlo pokličky ozvláštňuje rytá klikatka na obou stranách předmětu. V Muzeu města Brna byla uložena spolu s keramikou MMK II, ale další informace ji nedoprovázely.

Lit.: *Podborský 1985*, 52

47. RYMICE (okr. Kroměříž), „Za olším“

Na sídlišti s mladší MMK probíhaly sběry, při kterých byla nalezena zoomorfní nádoba s delším ptačím krkem a se 3 závěsnými oušky.

Lit.: *Podborský 1985*, 52

48. STŘELICE (okr. Znojmo)

Na katastru obce bylo prozkoumáno 8 sídlišť lidu s MMK. Bez bližšího určení místa je

celkem 10 samostatných zoomorfních figurek, v jednom případě ornitomorfní. Původní poloha nálezů nebyla zaznamenána ani u 2 zlomků zoomorfních nádob a 5 fragmentů zoomorfních pokliček.

Lit.: *Podborský 1985*, 53

Střelice I, „Bukovina“

Sídliště lidu s MMK Ia bylo nejprve prokopáno společně J. Palliardim a F. Vildomcem mezi lety 1912 – 1915, poté zde pracoval F. Vildomec samostatně 1925 – 1926. Z lokality pochází část pokličky se zoomorfním držadlem a zoomorfní výčnělek. Zoomorfní plastika zde byla nalezena pouze jedna a představuje býka.

Lit.: *Podborský 1985*, 53

Střelice II, „Sklep“

První výzkum lokality prováděl její objevitel F. Vildomec r. 1911 – 1913. Ve stupni IIa zde byl vyroben zoomorfní výčnělek a 3 zoomorfní držadla pokliček (obr. 30) a menší část zoomorfní nádoby. Přibližně stejného stáří je váza s vpichy tvořící antropomorfní vzory a plastickými zoomorfními výčnělky na hrdle (obr. 32 - 33). Podél těchto výčnělků jsou vertikálně umístěné linie vpichů. Další výčnělky jsou na výdutí a představují snad dlaně nebo chodidla se 4 prsty. Antropomorfní vzory ztvárňují 3 muže a 1 ženu, postavy jsou odděleny 4 gynekomorfními symboly s volutami. Hrdlo a výduť jsou dále ozdobeny 4 liniemi vpichů. Pod lidskými postavami ve spodní části výdutě výzdobu ukončují 4 girlandy. Výška nádoby je 380 mm, průměr okraje 110 mm, průměr maxima 270 mm. Dalším pozoruhodným nálezem je model domu se sedlovou střechou. Na střeše a stěnách je plasticky naznačená kulová konstrukce. Hřeben střechy je ukončen na obou stranách dvourohými výčnělky. Rozměry 135x95x20 mm. Volné zvířecí sošky byly nalezeny 4, pravděpodobně reprezentují kozy.

Lit.: *Podborský 1985*, 54; *Čížmář 2008*, 200, 202

Střelice III, „Klobouček“

V letech 1916 a 1922 - 1935 zde F. Vildomec, objevitel zdejšího sídliště MMK Ia, vyzvedl vysoký počet plastik, jedním z nich bylo stylizované zoomorfní držadlo pokličky (obr. 31).

Mezi dalšími nálezy bylo vyzvednuto 7 neúplných zvířecích figurek. Osmá velmi dobře dochovaná soška (obr. 29) byla zřejmě původně součástí nádoby, na hlavě má dva zaoblené růžky či uši, její délka je 45 mm, výška 37 mm.

Lit.: Čižmář 2008, 205; Podborský 1985, 55

49. TELNICE (okr. Brno-venkov)

Ze sídliště starší MMK pochází dvojstanná zoomorfní rukojeť pokličky.

Lit.: Podborský 1985, 56

50. TĚŠETICE-KYJOVICE (okr. Znojmo)

Naleziště je velmi bohaté na antropomorfní i zoomorfní keramiku (obr. 34 - 35). Na samotné vnitřní ploše rondelu byl nalezen drobný výčnělek v podobě zvířecí hlavy, v příkopu rondelu 1 zoomorfní výčnělek, 2 držadla pokličky a 4 samostatné plastiky. Z fortifikačního mezipásma pochází další 4 volné zoomorfní figurky a 1 zoomorfní poklička. Ve vnějším pásmu se objevily opět 4 zoomorfní figurky a 2 zoomorfní pokličky.

Lit.: Podborský 1985, 23 , 26 - 29

51. VEDROVICE II (okr. Znojmo), „Široká u lesa“

Sídliště lidu LnK a MMK poskytlo ze zoomorfních keramických předmětů pouze zlomek pokličky se zoomorfní rukojetí (obr. 37). Sídliště bylo prokopáno pod vedením V. Ondruše.

Lit.: Podborský 1985, 56

52. VRAHOVICE-ČECHŮVKY (okr. Prostějov), „Kopaniny“

Ze sídliště s mladší MMK pochází zoomorfní výčnělek v podobě kozí hlavy. Jsou na něm zachovány stopy červené barvy. Nález se zřejmě stal součástí sbírek Muzejního spolku v Brně díky sběrům A. Gottwalda.

Lit.: Podborský 1985, 57

53. VÝČAPY-ŠTĚPÁNOVICE (okr. Třebíč), „Panská niva“

První výzkum na sídlišti s MMK Ib probíhal před první světovou válkou a vedl jej F. Doležel. Dva zoomorfní výčnělky doplňuje dvojstranné zoomorfní držadlo pokličky (obr. 36) a 5 samostatných figurek.

Lit.: *Podborský 1985*, 57

54. VYŠKOV-DĚDICE (okr. Vyškov), „hliník cihelny“

Stavební práce r. 1982 odhalily sídliště s mladší MMK. Jediným kusem zoomorfní keramiky byla okrajová část pohárku/naběračky s ohnutou zoomorfní rukojetí.

Lit.: *Podborský 1985*, 57

55. ZNOJMO I (okr. Znojmo), „Novosady“

Dva zoomorfní fragmenty byly objeveny při výkopech J. Pallardiho r. 1888 na ploše osady MMK Ib. Jednou z nich je část zvířecí sošky, druhou úlomek zoomorfní rukojeti pokličky.

Lit.: *Podborský 1985*, 57

56. ŽOPY I (okr. Kroměříž), „pod kopcem Lysina“

Poškozená figurka sedícího medvěda byla objevena r. 1977 na povrchu naleziště, její dataci umožňuje nedaleký hliník s keramikou lineární a mladší MMK.

Lit.: *Podborský 1985*, 62

6. Pohřby zvířat – katalog

6.1. Pohřby zvířat v prostředí LnK

1. DOBŠICE NAD CIDLINOU (okr. Nymburk)

V mělké jámě z výzkumu v Dobšicích byla nalezen soubor keramiky, kostí a kamenné industrie. Největší kumulace zvířecích kostí byla v severozápadní části. V ní se ukrývala i špatně dochovaná zvířecí lebka. Na opačném jihovýchodním okraji byla pod deskou uložena hliněná plastika (torzo sedící postavy) a poblíž ní pazourková čepel. Objekt byl zařazen do stupně IIa.

Lit: *Břicháček – Rulf 1992*, 153 – 154, 158

6.2 Pohřby zvířat v prostředí StK

1. POSTOLOPRTY (okr. Louny)

Při odkryvu neolitického dlouhého domu (obr. 59) r. 1952 byly zjištěny základové žlaby a příčka rozdělující předsín a hlavní obytný prostor. Příčka není v celé své délce rovnoběžná a blíže k východní stěně se v pravém úhlu stáčí do předsíně a po 2,45 m se opět láme zpátky k východní stěně a pokračuje spojnici dlouhou 1,95 m. Tato spojnice zahrnuje 45 cm dlouhé přerušování, jakýsi úzký vchod. Tato stavební úprava vytváří výklenek, ve kterém byla objevena kamenná skříňka zasahující do základů stavby a obsahující kosti a část lebky prasete. Skříňka byla vyrobena z rozbitých ploten ručních mlýnků na obilí. Pod skříňkou byla část nádoby esovitého profilu s pupkem a v blízkosti skříňky leželo kostěné šídlo. Nádoba zde zřejmě byla úmyslně vložena rozbitá. B. Soudský zařadil dataci objektu do poslední fáze StK.

Lit.: *Soudský 1955*, 6 – 8

6.3 Pohřby ostatků zvířat v prostředí MMK

1. BĚHAŘOVICE (okr. Znojmo)

Tuří rohy a lebky byly nalezeny u jižní brány dvojitého rondelu na dně příkopu (obr. 58). Na lokalitě byly nalezeny stopy po osídlení MMK Ia a IIa. V severní a jižní části příkopu se také našly ženské plastiky střelického typu. Do kategorie keramických předmětů byl také zařazen kvádr interpretovaný jako oltář. Plocha je zdobena rytým dvojitým rámečkem s klikatkou

uvnitř.

Lit.: *Kovárník 1999a*, 29 – 30, 36

2. BULHARY (okr. Břeclav)

Mezi vnitřním příkopem a palisádovým žlabem rondelu byl odkryt objekt č. 17, kde se nacházelo torzo mužské plastiky. Ze dna tohoto objektu byla vyzvednuta kompletní kostra psa v anatomické poloze (obr. 56). Tento objekt obsahoval další zlomky zvířecích kostí a keramiky, škeble, štípanou industrii, hrudky barviva a schránky plžů. Výplň obou příkopů obsahovala keramiku MMK Ia – IIa.

Lit.: *Kundera – Měřínský 1999*, 43, 46

3. BRNO-KRÁLOVO POLE (okr. Brno)

V roce 1949 byl spolu s hroby z období mladší lužické kultury odkryt také kostrový hrob. V jihozápadním rohu jámy bylo uloženo několik kusů keramiky. Dalším milodarem byl kostěný nástroj sloužící zřejmě jako lžíce. Ve východní polovině jámy byla lidská kostra dochovaná jen ve své dolní polovině k bederním obratlům. Asi v prostřední části jámy se ukrývala kostra prasete otočená hřbetem k západu, tělo leželo v ose S-J. Hlava zvířete chyběla. Jeho stáří bylo odhadnuto na 6 – 12 měsíců. V severozápadní části byly pod kamenem uloženy zadní končetiny a pánev mladého zajíce. Chybí tedy přední část člověka, zajíce a prasete. Mohlo by jít o zvláštní rituální praktiky nebo mohl být hrob náhodně narušen.

Lit.: *Král 1956*, 9 - 12

4. DOBŠICE (okr. Znojmo)

Lokalita je jedním z příkladů mimo prostředí rondelů, kde byly společně v jednom objektu nalezeny zlomky lidské a tuří lebky.

Lit.: *Kovárník 1997*, 36

5. DŽBÁNICE (okr. Znojmo)

Jen část psích pozůstatků skrývala zásobnicová jáma v poloze „Žleb“. Jáma o průměru asi 1,5 m a hloubce asi 1 m ukrývala celkem 12 jedinců většinou ve skrčené poloze a psí lebku. Mezi milodary bylo 16 nádob a náhrdelník z lasturových korálek.

Lit.: *Stuchlík 2004*, 218

6. HLUBOKÉ MAŠŮVKY (okr. Znojmo)

Pes byl uložen přímo do příkopu, který byl součástí opevnění kolem osady. Byl v poloze na levém boku ve směru JV (hlava) – SZ.

Lit.: *Neustupný 1950*, 52 - 56

7. KŘEPICE (okr. Znojmo)

Kulturní vrstva s keramikou LnK a MMK odhalená během stavby kravína obsahovala horní polovinu lidské sošky s barevným označením oděvu. Celé nádoby i zlomky keramiky, zvířecí kosti a rohy tura. Okolnosti záchranného výzkumu neposkytují bližší informace o nálezovém kontextu rohů a ostatních nálezů.

Lit.: *Vildomec 1965*, 176 - 177

8. RAJHRAD (okr. Brno-venkov)

Výzkum J. Wankela z r. 1872 odhalil jámu s 5 lidskými a jednou prasečí kostrou. Jednomu z lidských nebožtíků byla oddělena lebka, která byla uložena po jeho boku.

Lit.: *Podborský 1993*, 137

9. RAŠOVICE (okr. Vyškov)

Příkop rašovického rondelu obsahoval čelní kost z lidské lebky (stáří jedince určeno na 10 – 12 let), dále zlomky kostí divokých a zdomácnělých druhů zvířat. U dna byly rohy a části lebek krav a býků.

Lit.: *Kovárník 1999b*, 91

10. SNĚHOTICE (okr. Prostějov)

Sněhotický nález psa pochází z hrobu se dvěma lidskými kostrami v poloze na zádech s pokrčenýma nohama. Pod jednou z koster byl uložen pes spolu s přeslenem, střepey z nádob, mlatem a mlýnským kamenem.

Lit.: *Stuchlík 2004*, 214

11. TĚŠETICE-KYJOVICE (okr. Znojmo)

Zdejší rondel z fáze MMK Ia ukrýval rohy a lebky tura domácího.

Lit.: *Kovárník 1997*, 27; *Podborský 1999*, 130

12. VEDROVICE (okr. Znojmo)

V rondelu byl objeven skelet psa (obr. 57) uložený v kůlové jamce proti východnímu vstupu do objektu. Zvíře bylo původně obtočeno okolo nedochovaného dřevěného sloupu končetinami vzhůru a hlavou dolů. Na dně příkopu byly objeveny rohy tura domácího. Na základě datovatelného inventáře spadá stavba rondelu do fáze MMK Ia. V areálu rondelu nebo jeho okolí bylo nalezeno několik kusů antropomorfních plastik v blízké poloze „Široká u lesa“ byly objeveny fragmenty pocházející zřejmě z antropomorfní nádoby.

Lit.: *Humpolová – Ondruš 1999*, 178, 188, 201; *Stuchlík 2004*, 218

Závěr

Dnes není možné přesně zjistit, co bylo obsahem pravěkých kultovních rituálů, ale podle materiálních dokladů zvláštního chování člověka ke zvířeti byly do pravěkého náboženství začleněni i zástupci zvířecí říše. První otisky tohoto chování v materiální kultuře jsou doložitelné od paleolitu. Nejstarší zoomorfní figurky z našeho území byly objeveny v Dolních Věstonicích I, v Pavlově, v Předmostí a v jeskyni Pekárně. V neolitu tato tradice pokračuje, figurky jsou však zhotovovány pouze z hlíny (výjimečným nálezem mimo území ČR je hlavička skotu z německého naleziště Piskowitz vyrobená z pískovce) a novou kategorií nálezů jsou zoomorfní nádoby. Z paleolitických nalezišť (Dolní Věstonice I a II, Předmostí, Milovice, Maškov, Pavlov) také pocházejí nejstarší doklady obřadního chování ke zvířecím ostatkům. V neolitu mizí hromádky navršené z kostí, nově se objevují zvířecí „pohřby“ ve spojení s architekturou.

V. Podborský nabízí několik způsobů kategorizace zoomorfních nádob. Tyto kategorie lze na základě jejich stylu rozdělit pouze do dvou základních skupin. První poměrně realisticky ztvárňuje určitý druh zvířete, druhá dává přednost stylizovanému postupu. Obě skupiny se objevují u všech zkoumaných kultur (LnK, StK, MMK). Toto jednoduché rozdělení je aplikovatelné také na zoomorfní plastiky. Zvláštním typem nálezů jsou rytiny zvířat. Obě pocházejí z Prahy-Bubenče, ale nádoba se „žábami“ má také své zahraniční analogie v rössenské kultuře. Pouze u MMK se vyskytují pokličky se zoomorfní aplikací. Na rozdíl od sousedních států se u nás nevyskytuje reliéfní zobrazení zvířete. Vzhledem k převaze stylizovaných ztvárnění není vždy možné určit druh zobrazeného zvířete, ale nejvíce se vyskytují zvířata s rohy. Nálezové okolnosti často nejsou známy nebo artefakty pochází ze sběrů. Ze shromážděných údajů nicméně vyplývá, že se zoomorfní figurky či nádoby objevují ve vysokém počtu v prostoru rondelu Těšetice-Kyjovice spolu s antropomorfními soškami, u nichž se také předpokládá kultovní funkce. Situace u rondelů v Čechách je otevřena dalšímu výzkumu. V několika případech je zoomorfní a antropomorfní keramika společně nacházena také v sídlištním kontextu (Kostelec na Hané, Lesůňky II, Opatovice, Mohelnice). Vrcholem tohoto spojení je pak nádoba ze Střelice kombinující antropomorfní i zoomorfní prvky. Kusy zoomorfní keramiky se objevují i samostatně v sídlištních jamách (vysoká koncentrace v Libkovicích). Nálezy pochází také z pohřebních okrsků (Květnice, Praha-Bubeneč ?).

Podle nálezových okolností jsou dělitelné do několika skupin také zvířecí „hroby“. Na sídlištních se vyskytují v jamách (Libkovic n. Cidlinou) nebo v základech domů (Postoloprty).

Jediný nález z prostředí LnK (Dobšice n. Vltavou) se jeví spíše jako odpad, z prostředí StK je znám také jen jeden případ uložení zvířete (Postoloprty), ale u MMK se objevují více. Kromě jam na sídlištích byly zvířecí ostatky uloženy do příkopu chránícího lokalitu Hluboké Mašůvky. V moravských rondelích byly zjištěny tuří lebky či rohy (Běhařovice, Rašovice, Těšetice-Kyjovice, Vedrovice) a psí skelety (Bulhary, Vedrovice). Vyskytují se zde tedy častěji než zoomorfní keramika. Sociokultovní areály tak byly vyhrazeny jen ostatkům tura a psa. S lidmi byli pohřbíváni psi a prasata, v jednom případě také zajíc (Brno-Královo pole). Ze zahraničních analogií víme, že už v neolitu byla pohřbívána celá těla krav. Toto zjištění předznamenává nárůst jejich pohřbívání v eneolitu. Tuří lebky a rohy z našeho území mohly být zástupnou obětí za celé zvíře, které bylo bezpochyby velmi cenné.

Podobně jako zoomorfní keramiku můžeme i interpretační hlediska rozdělit na dvě hlavní skupiny. Nálezům je přisuzována kultovní či profánní funkce. Do profánní funkce zoomorfních nádobek se řadí lampy, dýmky, vykuřovadla, hudební nástroje, závěsné máselnice nebo umělecké předměty. Uvažuje se také o jejich využití v dětském prostředí. Tyto hypotézy při bližším zkoumání vyvolaly pochybnosti. Jiná vysvětlení i etnologické paralely vypovídají o tom, že bychom jejich funkci měli spíše vidět v duchovní rovině. To, co se neolitického člověka nejvíce dotýkalo, byl způsob obživy a smrt. Existují pouze dva nálezy zoomorfních nádob z pohřebního areálu (jeden z nich je navíc nejistý), žádné zoomorfní sošky se v této souvislosti nevyskytují. Spojení zoomorfních nádobek s pohřebním ritem tak působí nejistě, nicméně na Slovensku jsou jako součást hrobové výbavy uváděny častěji. Zoomorfní nádoby velmi pravděpodobně sloužily jako schránky na nějaké obětiny. Podle etnologických paralel by si takovou obětí vloženou do nádoby lidé zajistili bohatou úrodu. Jejich prostřednictvím také mohlo být uctíváno totemové zvíře. Organický materiál (např. část úrody nebo nějaká tekutina) se v nádobkách nezachoval, jediným dochovaným obsahem bylo několik kusů štípané industrie v nádobce z Jaroměře. „Nápojem“ mohla být životodárná voda. Ta byla těmito výrobky přivolána, aby zavlažila osetá pole. Nádoby jsou také interpretovány jako amulety. Podle etnologických paralel by mohly sloužit také na zachytávání a nasměrování zbloudilých lidských duší, které si neuměli cestu do podsvětí nalézt sami. Volné sošky jsou kvůli častým stopám po zničení považovány za doklady rituálů, které měly opět zajistit obživu skrze bohatou úrodu či lov. Přítomnost sošek na těchto rituálech by vysvětlovala jejich absenci v hrobech. V převaze domestikovaných druhů zvířat ve shromážděném materiálu se nachází jen jeden druh divokého zvířete, které mohlo být loveno, a jehož sošky by případně mohly být používány pro zajištění úspěšného lovu. Šlo o medvěda

vyskytujícího se pouze u MMK. Na našem území byly nalezeny jen volné medvědí plastiky, ale ze Slovenska pochází medvěd v podobě zoomorfní nádoby a v souvislosti s tímto nálezem se uvažuje o změně klimatu a nutnosti neolitiků přejít na určitou dobu zpátky od zemědělství k lovu. Zobrazovaná zvířata také mohla být uctívána, aby získal člověk některou z jejich vlastností. S pomalými změnami v zemědělském způsobu života se stejně pomalu mohla měnit i kultovní složka navázaná na plodnost a bohatou úrodu. Do nedávného novověku se udrželo zhotovování „ducha obilí“ v podobě zvířete a jeho symbolického zabití po dokončení sklizně. Někdy se do úst těchto figurek vkládal poslední snop, což by vysvětlovalo dutý prostor v plastice kance ze Sovětic. Vnitřní prázdný prostor byl zaznamenán u tohoto nálezu a u sošky z Kolína, otevřená tlama se objevuje také u jednoho ze zvířat na dvojhlavé nádobce z Bošovic, sošky berana z Jaroměřic nad Rokytnou nebo u zoomorfního výčnělku z Kramolína a Jičina-Čerova. Spolu s těmito figurkami existoval ve venkovském prostředí dlouho také zvyk obětovat po sklizni živé zvíře. Zvířecí oběti se konaly také v době důležitých svátků nebo o svatbách. Kořeny tohoto zvyku se dají vypátrat hluboko do historie. Důvodem pro zabíjení zvířat v preliterárních společnostech živících se zemědělstvím a pastevectvím je také jejich využití při věštění počasí. Zabitím zvířete je také zažehnávána kletba. Tuto praxi v neolitu zjistit nelze, ale dalším důvodem usmrcování zvířat v novověku byly stavební oběti. Nálezy ze základů domu (Postoloprty), příkopů (osada v Hlubokých Mašůvkách) a prostor rondelů ukazují právě na tento druh obětí. Stavební oběti měly podle etnografických záznamů především ochrannou funkci, braly na sebe zlé síly a zajišťovaly stabilitu domu i rodiny, která v něm žila. Pes v rondelech byl mimo to snad určen i k jejich hlídání? Naznačovalo by to uložení jejich koster poblíž vchodu (Vedrovice na Moravě, Bučany na Slovensku, Künzing-Unterneberg v Německu). Tuří rohy a lebky v jejich příkopech jsou interpretovány jako symboly plodnosti nebo pozůstatky hostin. Zvíře v lidském hrobě je vykládáno jako milodar k pohřební hostině (jak někdy dokládají stopy řezů na zvířecí kostře) nebo jako oblíbený průvodce svého pána v podsvětí. Samostatné zvířecí „pohřby“ nabízejí také prozaičtější vysvětlení než jen kultovní funkci. Samotná zvířecí kostra mohla být jen důsledkem náhodného spadnutí zvířete do jámy a jeho následného uhynutí, ale výše uvedené okolnosti nálezů této hypotéze většinou odporují.

Cílem práce tedy bylo shromáždit materiál, který byl zřejmě jednou ze složek neolitických kultů a shrnout jeho interpretace. Interpretaci také napomáhaly etnologické poznatky. Do budoucna je možné více se soustředit na pietně uložené ostatky zvířat a analyzovat např. jejich věk a pohlaví.

Literatura

- Ambros, C. 1953:* Nález kostry psa z období volutové keramiky v Hurbanově na Slovensku, *Archeologické rozhledy* 5, 447 – 450.
- Andrałojć, M. 1986:* Pochówki psów u pradziejowych społeczeństw Europy Środkowej. Inowrocław.
- Bauer K. – Ruttkay, E. 1974:* Ein Hundeopfer der Lengyel-Kultur von Bernhardstahl, NÖ., *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 78, 13 – 27.
- Bednárík, R. 1944:* Duchovné základy ľudového staviteľstva. Turčiansky Svätý Martin.
- Behrens, H. 1964:* Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt: Studien zu ihre Wesensdeutung und historischen Problematik. Berlin.
- Beneš, Z. – Nývltová Fišáková, M. 2009:* „Pohřby psů“ na sídlišťích doby římské v Čechách: současný stav poznání, In: Karwowski, M. - Droberjar, E. (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13-17 października 2008, Collectio Archaeologica Ressoviensis Tomus XIII, Rzeszów, 531-542.*
- Böhm, J. - Snětina, K. 1935:* Neolitické sídliště „na Vejštici“ u Vážan, *Památky archeologické* 40, 19 – 26.
- Bradač, M. M. 2005:* The transfer of symbols and meanings: the case of the „horns of consecration“, *Documenta Praehistorica* 32, 187 – 196.
- Broderick, L. G. 2012:* Ritualisation (or The Four Fully Articulated Ungulates of the Apocalypse), In: A. Pluskowski (ed.), *Ritual Killing and Burial of Animals: European Perspectives*, 22 – 32.
- Břicháček, P. - Rulf, J. 1992:* Objekt kultury s lineární keramikou z Dobšic N. C. (okr. Nymburk) a mikroregion dolní Cidliny v neolitu, *Archeologické rozhledy* 44, 153 – 169.
- Čižmář, Z. 1998:* Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. *Časopis moravského muzea* 83, 105-139
- 2008: Mašovice - „Pšeničné“ (okr. Znojmo), In: *Život a smrt v mladší době kamenné*, Z. Čižmář (ed.), Brno, 126 – 143.

- Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 154 – 235.
- Čižmářová, J. 1988: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v Brně-Bystřci, Archeologické rozhledy 40, 481 – 508.
- Domečka, L. 1931: Nález nádob z mladší doby kamenné v Plotištích, Památky archeologické 37, 92.
- Ebelová, K. 2012: Maska v proměnách času a kultur. Praha.
- Eibl, F. 2009: Zur anthropomorphen und zoomorphen Plastik der Bayerischen Gruppe der Stichbandkeramik und der Gruppe Oberlauterbach, In: V. Becker – M. Thomas – A. Wolf-Schuler (eds.), Zeiten – Kulturen - Systeme, Gedenkschrift für Jan Lichardus, Langenweißbach, 81 – 101.
- Eliade, M. 2008: Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria. Praha.
- Gottwald, A. 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.
- Gräslund, A. S. 2004: Dogs in graves – a question of symbolism?, In: B. S. Frizell (ed.), Man and animal in antiquity. Proceedings of the conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002 , Řím, 167 – 176.
- Grof, S. 2009: Lidské vědomí a tajemství smrti. Praha.
- Gubernat, J. – Piątkowska-Malecka, J. 2003: Pies w neolicie na ziemiach polskich, Światowit 5, 207 – 242.
- Humpolová, A. - Ondruš, V. 1999: Vedrovice, okr. Znojmo, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 167 – 201.
- Janik, L. 2010: Awakening the Symbolic Calendar. Animal Figurines and the Conceptualisation of the Natural World in the Jomon of Northern Japan, In: D. Gheorghiu – A. Cyphers (eds.), Anthropomorphic and Zoomorphic Miniature Figures in Eurasia, Africa and Meso-America: Morphology, materiality, technology, function and context, Oxford, 113 – 121.
- Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 2002: Anthropomorphic and zoomorphic clay figurines from the Middle Phase of the Lengyel culture in Southern Poland, Archeologické

rozhledy 54, 129 – 136.

Káčerik, A. 2008: Neolitické zoomorfní plastiky z Libkovic u Mostu a možnosti jejich relevantní interpretace, In: E. Černá – J. Hlavová Kuljaceva (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003 – 2007, Most, 15 – 31.

Kalferst, J. 2006: Neolitická plastika kance ze Sovětic, okr. Hradec Králové, In: R. Sedláček – J. Sigl – S. Vencl (eds.), Vita archaeologica: Sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice, 123 – 127.

Kaufmann, D. 1989: Kultische Äußerungen im Frühneolithikum des Elbe-Saale-Gebietes. In: F. Schlette – D. Kaufmann (eds.), Religion und Kult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin, 111 – 130.

Kleiner, D. E. E. 1992: Roman Sculpture. New Haven and London.

Klíma, B. 1983: Dolní Věstonice. Tábořiště lovců mamutů. Praha.

Kołodziej, B. 2011: Pochówki zwierzęce w neolicie na terenie ziem Polski, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 32, 55 – 106.

Končelová, M. - Květina, P. - Šmíd, M. 2005: První potvrzené žárové pohřebiště kultury s lineární keramikou na našem území: rozhovor s Miroslavem Šmídem o výsledcích záchranného výzkumu v Kralicích na Hané. Živá archeologie 6, s. 73-74.

Kovárník, J. 1980 : Neolitické sídliště Lesůňky II, okres Třebíč, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 29, řada E, 281 – 287.

- 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů: úvahy k hospodářství, náboženství a organizovanosti starých zemědělských civilizací. Brno.

- 1999a: Běhařovice, okr. Znojmo, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 25 – 37.

- 1999b: Rašovice (okr. Vyškov), In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 87 – 93.

- 2008: K dějinám výzkumu neolitu (a zvláště moravské malované keramiky), In: Z. Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 4 – 11.

Král, J. 1956: Hrob s moravskou malovanou keramikou v Brně-Králově poli. Archeologické rozhledy 8, 9 – 13.

Kuča, M. 2005: Nález pokličky se zdobenou zoomorfní rukojetí ze Žebětína, okr. Brno-město, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 52 – 53, řada M, 256 – 257.

- Kulczycka-Leciejewiczowa, A. 1979: Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego. In: M. Godłowska – A. Kulczycka-Leciejewiczowa – J. Machnik – T. Wiślański, Neolit (W. Hensel – T. Wiślański eds.), Wrocław – Warszawa – Kraków, Gdańsk, 19 – 165.*
- Kundera, L. - Měřinský, Z. 1999: Bulhary, okr. Břeclav, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 41 – 55.*
- Langhammerová, J. 2004: Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy. Praha.*
- Lévy-Bruhl, L. 1999: Myšlení člověka primitivního. Praha.*
- Lichardus, J. 1970: Neolitické kultúry na východnom Slovensku, In: A. Točík (ed.), Slovensko v mladšej dobe kamennej, 65 – 110.*
- Marešová, K. 1971: Neolitická plastika na Moravě, Časopis Moravského muzea 61, 53 – 78.*
- Mašek, N. 1958: Volutová zoomorfní nádobka z Ervěnic, Archeologické rozhledy 10, 708, 725 – 726.*
- Mateiciucová, I. 2008: Neolitizace střední Evropy a vznik kultury s lineární keramikou, In: Život a smrt v mladší době kamenné, Z. Čížmář (ed.), 30 – 37.*
- Ministr, Z. 1999: Astronomická orientace a kalendářní funkce pravěkých staveb, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 237 – 249.*
- Nahodil, O. - Robek, A. 1959: České lidové pověry. Praha.*
- Neustupný, J. 1935: Zobrazení zvířete na volutové nádobě z Prahy XIX. - Bubenče, Památky archeologické 40, 91.*
- Neustupný, J. 1950: Opevněné neolitické sídliště v Hlubokých Mašůvkách na Moravě, Archeologické rozhledy 2, 52 – 56.*
- Novotný, B. 1958: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava.*
- Oliva, M. 2005: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Brno.*
- Ondruš, V. 1965: Neolitické hliněné plastiky z Vedrovic, Časopis moravského musea 50, 31 - 36.*
- Paulík, J. 1980: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava.*
- Pavů, I. 2005: Neolitizace střední Evropy, Archeologické rozhledy 57, 293 – 302.*
- Pavů, I. - Zápotocká M. 2007: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha.*

- Pavúk, J. 1970:* Kultúry staršieho a stredného neolitu na západnom Slovensku, In: A. Točík (ed.), Slovensko v mladšej dobe kamennej, 20 - 64.
- Pavúk, J. 1981:* Umenie a život doby kamennej. Bratislava.
- 1997: Kockovité a zoomorfné dózičky lengyelskej kultúry zo Santovky, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 46, řada M, 65 – 78.
- Petiška, E. 2001:* Staré řecké báje a pověsti. Praha.
- Petrasch, J. 2004:* Von Menschen und Hunden: Befunde aus Kreisgrabenanlagen der Oberlauterbacher Gruppe und der Lengyel-Kultur und deren Interpretationen, in E. Studeníková & B.Hänsel (ed.) Zwischen Karpaten und Ägäis: Neolithikum und Ältere Bronzezeit, Rahden: Marie Leidorf, 295–308.
- Pleiner, R. (ed.) 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Podborský, V. 1982:* Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 49-64.
- 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno.
 - 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.
 - 1999: Těšetice – Kyjovice I, okr. Znojmo, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 115 – 131.
 - 2007: Počátky studia sociálních a duchovních struktur pravěku na příkladu archeologických výzkumů v Těšeticích-Kyjovicích, In: E. Kazdová – V. Podborský (eds): Studium sociálních a duchovních struktur pravěku. Brno, 7-33.
- Pollex, A. 1999:* Comments on the Interpretation of the so-called Cattle Burials of Neolithic Central Europe, Antiquity 73, 542–550.
- Prostředník, J. - Waldhauser, J. 2000:* Zoomorfní nádoba kultury s lineární keramikou z Krpů (okr. Mladá Boleslav), In: P. Čech – M. Dobeš (eds.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 219 – 222.
- Přichystal, A. – Šmíd, M. 2009:* Kamenná industrie z birituálního pohřebiště LnK v Kralicích na Hané, okr. Prostějov. In: M. Popelka – R. Šmidtová (eds.) 2011: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 28. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a

- eneolitu (nejen) Čech, Moravy a Slovenska, Mělník 28. 9. – 1.10. 2009, Praehistorica 29. Praha.
- Russel, N. 2012: Social Zooarchaeology. Humans and Animals in Prehistory. New York.*
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídleních areálů v mladoneolitickém období, Praha – Brno.*
- Sázelová, S. 2011: Zoomorph Figurines of Northern Eurasia: Material and Usage in Ethnological and Archaeological Context. In: J. Svoboda (ed.), Pavlov Excavations 2007 – 2011, Brno, 250 – 254.*
- Snitilý, P. 2007: Fragment neolitické zoomorfní nádoby z Květnice, Archeologické rozhledy 59, 762 – 764.*
- Soudský, B. 1955: Výzkum neolitického sídliště v Postoloprtech v r. 1952, AR 7, 5 – 11, 34 – 37.*
- Stocký, A. 1926: Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.*
- Stuchlík, S. 2004: Pes v neolitu, In: V. Janák - S. Stuchlík (eds.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí: sborník referátů z 21. pracovního setkání specialistů na výzkum neolitu a eneolitu českých zemí a Slovenska, Opava, 213 – 226.*
- Svobodová, E. 2012: Rituální význam zvířat v době kamenné.[Disertační práce] Brno. Masarykova univerzita, filozofická fakulta*
- Šebela, L. 2001: Nález zoomorfní plastiky z jeskyně Pekárna, k. ú. Mokrý (okr. Brno-venkov), In: R. Čížmář (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Brno, 191 – 196.*
- Šedo, O. 1986: Zoomorfní nádobka kultury s moravskou malovanou keramikou z Bošovic, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 35, řada E, 49 – 60.*
- Štampach, I. O. 2008: Přehled religionistiky. Praha.*
- Tichý, R. 1956: Neolitické sídliště v Mohelnici na Moravě, Archeologické rozhledy 8, 3 – 8.*
- Tydlitátová, V. 2010: Dějiny přemýšlení o náboženství a víře. Plzeň.*
- Ulrychová, E. 2005: Keramické pupky zvířecí podoby z neolitu Jičínska, In: I. Cheben – I. Kuzma (eds.), Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Nitra, 337 – 341.*
- Urban, O. H. 2000: Der lange Weg zur Geschichte. Die Urgeschichte Österreichs. Wien.*
- Veselý, J. 2012: Zoolatrie a zoofilie z hlediska okultního. Praha.*
- Vildomec, V. 1965: Neolitické osídlení v Křepicích, AR 17, 176 – 178.*

Vladár, J. 1979: Praveká plastika. Bratislava.

- 1980: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava.

Vlček, M. 2004: Úvod do religionistiky. Přehled dějin náboženského myšlení I. Praha.

*Vokolek, V. 2002: Neolitická zoomorfní nádoba z Jaroměře, Archeologické rozhledy 54, 314
318.*

*Wolf, J. 2009: Magia naturalis. Od umění pravěkých šamanů po současné poznatky vědy o
člověku. Praha.*

Waardenburg, J. 1997: Bohové zblízka. Systematický úvod do religionistiky. Brno.

Zíbrt, Č. 2006: Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha.

Zdroje obrázků

- Obr. 1.** *Marešová, K. 1971: Neolitická plastika na Moravě, Časopis Moravského muzea 61, 75.*
- Obr. 2.** *Marešová, K. 1971: Neolitická plastika na Moravě, Časopis Moravského muzea 61, 75.*
- Obr. 3.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 18.*
- Obr. 4.** *Ulrychová, E. 2005: Keramické pupky zvířecí podoby z neolitu Jičínska, In: I. Cheben – I. Kuzma (eds.), Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Nitra, 338.*
- Obr. 5.** *Prostředník, J. - Waldhauser, J. 2000: Zoomorfní nádoba kultury s lineární keramikou z Krpů (okr. Mladá Boleslav), In: P. Čech – M. Dobeš (eds.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 221.*
- Obr. 6.** *Tichý, R. 1956: Neolitické sídliště v Mohelnici na Moravě, Archeologické rozhledy 8, 37.*
- Obr. 7.** *Pleiner, R. (ed.) 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha, 230.*
- Obr. 8.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 21.*
- Obr. 9.** *Domečka, L. 1931: Nález nádob z mladší doby kamenné v Plotištích, Památky archeologické 37, 93.*
- Obr. 10.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 21*
- Obr. 11.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 21.*
- Obr. 12.** *Šedo, O. 1986: Zoomorfní nádoba kultury s moravskou malovanou keramikou z Bošovic, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 35, řada E, 51.*
- Obr. 13.** *Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 128.*
- Obr. 14.** *Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 133.*
- Obr. 15.** *Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 215*
- Obr. 16.** *Marešová, K. 1971: Neolitická plastika na Moravě, Časopis Moravského muzea 61,*

- Obr. 17.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 224.
- Obr. 18.** Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 128.
- Obr. 19.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 227.
- Obr. 20.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 164.
- Obr. 21.** Marešová, K. 1971: Neolitická plastika na Moravě, Časopis Moravského muzea 61, 75
- Obr. 22.** Kovárník, J. 1980 : Neolitické sídliště Lesůňky II, okres Třebíč, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 29, řada E, 285
- Obr. 23.** Kovárník, J. 1980 : Neolitické sídliště Lesůňky II, okres Třebíč, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 29, řada E, 285
- Obr. 24.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 199.
- Obr. 25.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 198.
- Obr. 26.** Šebela, L. 2001: Nález zoomorfní plastiky z jeskyně Pekárna, k. ú. Mokrý (okr. Brno-venkov), In: R. Čižmář (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Brno, 196.
- Obr. 27.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 235.
- Obr. 28.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy, Brno, 214.
- Obr. 29.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké

- plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 205
- Obr. 30.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 203
- Obr. 31.** Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 135.
- Obr. 32.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 201.
- Obr. 33.** Kovárník, J. 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů: úvahy k hospodářství, náboženství a organizovanosti starých zemědělských civilizací. Brno, 41.
- Obr. 34.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 190.
- Obr. 35.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 189.
- Obr. 36.** Podborský, V. 1985: Těšetice-Kyjovice 2: Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 136.
- Obr. 37.** Čižmář, Z. - Podborský V. 2008: Pokladnice moravského neolitu aneb krása pravěké plastiky, In: Z Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné: katalog výstavy*, Brno, 165.
- Obr. 38.** Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 23.
- Obr. 39.** Klíma, B. 1983: Dolní Věstonice. Tábořiště lovců mamutů. Praha, 138.
- Obr. 40.** Pavúk, J. 1970: Kultúry staršieho a stredneho neolitu na západnom Slovensku, In: A. Točík (ed.), *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, 120.
- Obr. 41.** Pavúk, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Bratislava, 65.
- Obr. 42.** Vladár, J. 1980: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava, 24.
- Obr. 43.** Pavúk, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Bratislava, 51.
- Obr. 44.** Pavúk, J. 1970: Kultúry staršieho a stredneho neolitu na západnom Slovensku, In: A. Točík (ed.), *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, 53.

- Obr. 45.** *Pavúk, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Bratislava, 53.*
- Obr. 46.** *Pavúk, J. 1997: Kockovité a zoomorfné dózičky lengyelskej kultúry zo Santovky, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 46, řada M, 65.*
- Obr. 47.** *Pavúk, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Bratislava, 55.*
- Obr. 48.** *Eibl, F. 2009: Zur anthropomorphen und zoomorphen Plastik der Bayerischen Gruppe der Stichbandkeramik und der Gruppe Oberlauterbach, In: V. Becker – M. Thomas – A. Wolf-Schuler (eds.), Zeiten – Kulturen - Systeme, Gedenkschrift für Jan Lichardus, Langenweißbach, 100.*
- Obr. 49.** *Urban, O. H. 2000: Der lange Weg zur Geschichte. Die Urgeschichte Österreichs. Wien, 67.*
- Obr. 50.** *Eibl, F. 2009: Zur anthropomorphen und zoomorphen Plastik der Bayerischen Gruppe der Stichbandkeramik und der Gruppe Oberlauterbach, In: V. Becker – M. Thomas – A. Wolf-Schuler (eds.), Zeiten – Kulturen - Systeme, Gedenkschrift für Jan Lichardus, Langenweißbach, 100.*
- Obr. 51.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 18.*
- Obr. 52.** *Podborský, V. 1982: Keramické zoomorfní nádoby středoevropského pravěku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 31, řada E, 21.*
- Obr. 53.** *Kulczycka-Leciejewiczowa, A. 1979: Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego. In: M. Godłowska – A. Kulczycka-Leciejewiczowa – J. Machnik – T. Wiślański, Neolit (W. Hensel – T. Wiślański eds.), Wrocław – Warszawa – Kraków, Gdańsk, 92.*
- Obr. 54.** *Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 2002: Anthropomorphic and zoomorphic clay figurines from the Middle Phase of the Lengyel culture in Southern Poland, Archeologické rozhledy 54, 133*
- Obr. 55.** *Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 2002: Anthropomorphic and zoomorphic clay figurines from the Middle Phase of the Lengyel culture in Southern Poland, Archeologické rozhledy 54, 134.*
- Obr. 56.** *Kundera, L. - Měřinský, Z. 1999: Bulhary, okr. Břeclav, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 55.*
- Obr. 57.** *Humpolová, A. - Ondruš, V. 1999: Vedrovice, okr. Znojmo, In: V. Podborský (ed.), Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 208.*
- Obr. 58.** *Humpolová, A. - Ondruš, V. 1999: Vedrovice, okr. Znojmo, In: V. Podborský (ed.),*

Pravěká sociokultovní architektura na Moravě, Brno, 209.

Obr. 59. *Soudský, B. 1955: Výzkum neolitického sídliště v Postoloprtech v r. 1952, AR 7, 5 – 11, 7.*

Obr. 60. *Kołodziej, B. 2011: Pochówki zwierzęce w neolicie na terenie ziem Polski, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 32, 60.*

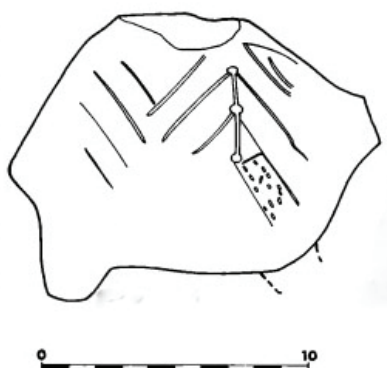
Obr. 61. *Langhammerová, J. 2004: Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy. Praha, 211.*

Obr. 1. LnK, Dukovany

Obr. 2. LnK, Boskovštejn

Obr. 3. LnK, Ervěnice

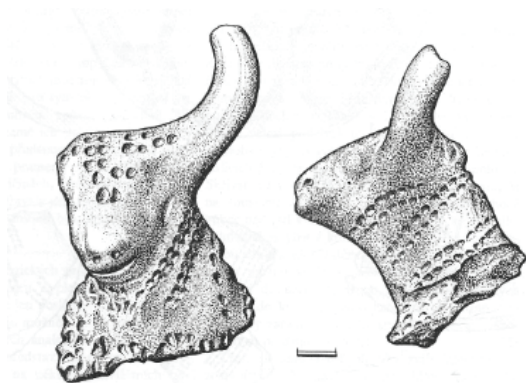
Obr. 4. LnK, Jičín-Čerov

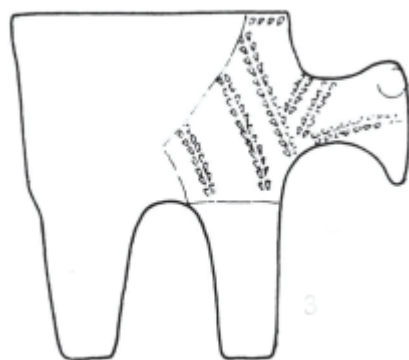
Obr. 5. LnK, Krpy

Obr. 6. LnK, Mohelnice

Obr. 7. StK, Černý Vůl

Obr. 8. StK, Litoměřice

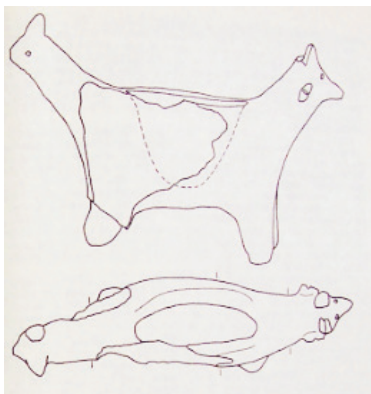
Obr. 9. StK, Platiště

Obr. 10. StK, Pouchov

Obr. 11. StK, Zálužice-Rybňany

Obr. 12. MMK, Bošovice

Obr. 13. MMK, Boskovštejn

Obr. 14. MMK, Boskovštejn

Obr. 15. MMK, Boskovštejn

Obr. 16. MMK, Brno-Komín

Obr. 17. MMK, Hluboké Mašůvky

Obr. 18. MMK, Horákov

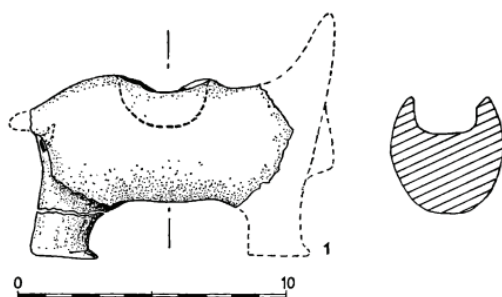
Obr. 19. MMK, Hradisko u Kroměříže

Obr. 20. MMK, Hulín-Pravčice

Obr. 21. MMK, Kostelec na Hané

Obr. 22. MMK, Lesůňky

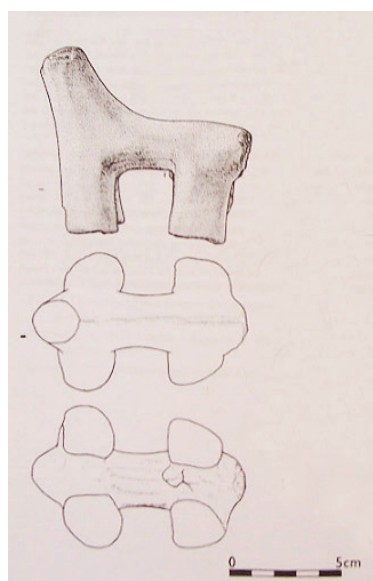
Obr. 23. MMK, Lesůňky

Obr. 24. MMK, Mašovice

Obr. 25. MMK, Mašovice

Obr. 26. MMK, Pekárna

Obr. 27. MMK, Plaveč

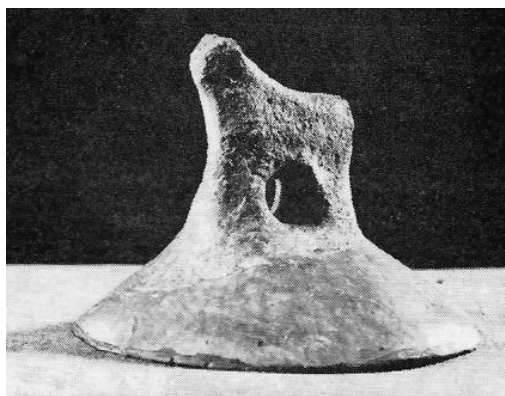
Obr. 28. MMK, Popůvky

Obr. 29. MMK, Střelice

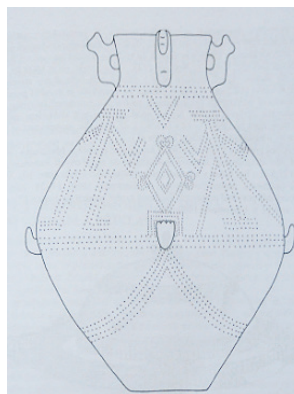
Obr. 30. MMK, Střelice

Obr. 31. MMK, Střelice

Obr. 32. Detail vázy ze Střelice

Obr. 33. Váza ze Střelice, MMK

Obr. 34. MMK, Těšetice-Kyjovice

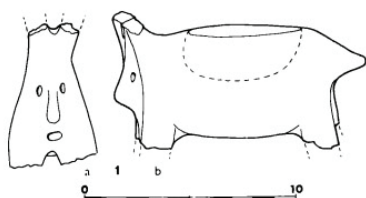
Obr. 35, MMK, Těšetice-Kyjovice

Obr. 36. MMK, Výčapy-Štěpánovice

Obr. 37. MMK, Vedrovice

Obr. 38. MMK, Jaroměřice n. Rokytinou

Obr. 39. Paleolit, Dolní Věstonice

Obr. 40. Lengyelská kultura, Abrahám

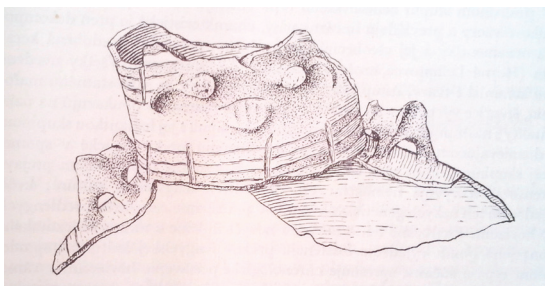
Obr. 41. LnK, Bíňa

Obr. 42. Lengyelská kultura, Cífer-Pác

Obr. 43. Želiezovská skupina, Dvory n. Žitavou

Obr. 44. Želiezovská skupina, Dvory n. Žitavou

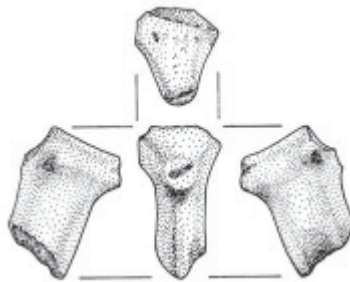
Obr. 45. Lengyelská kultura, Štúrov

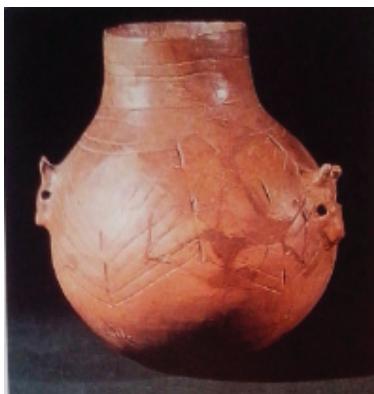
Obr. 46. Lengyelská kultura, Santovka

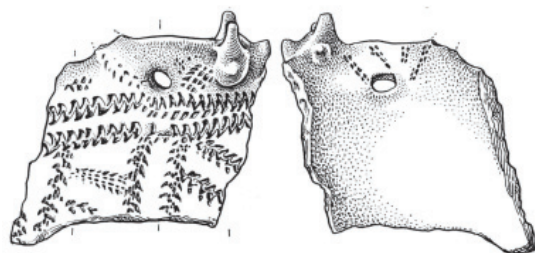
Obr. 47. Lengyelská kultura, Štúrov

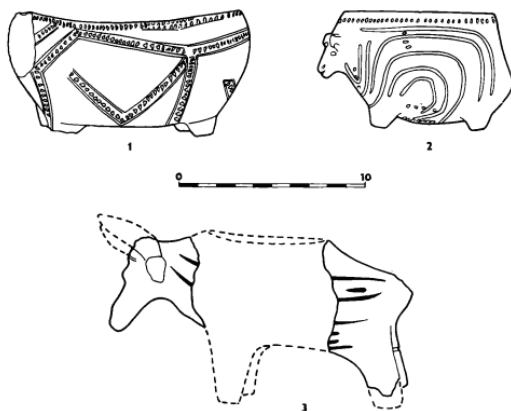
Obr. 48. Lengyelská kultura, Fronsburg

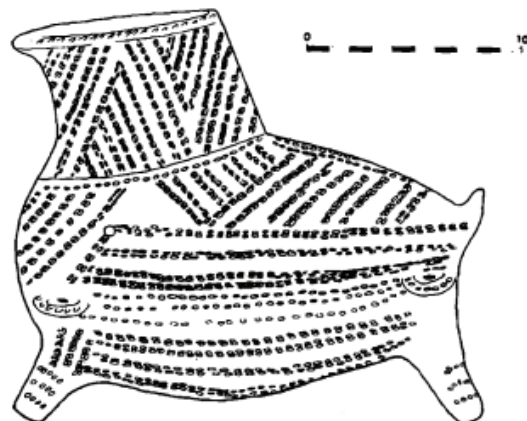
Obr. 49. LnK, Draßburg

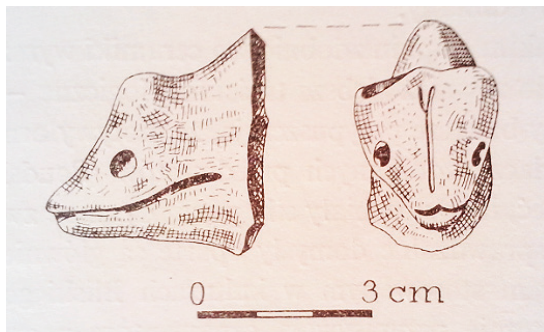
Obr. 50. StK, Zauschwitz

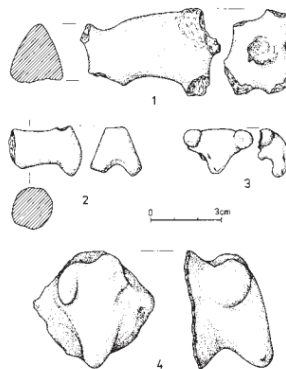
Obr. 51. LnK, 1 - Endorf, 2 - Hienheim, 3 - Halle-Trotha

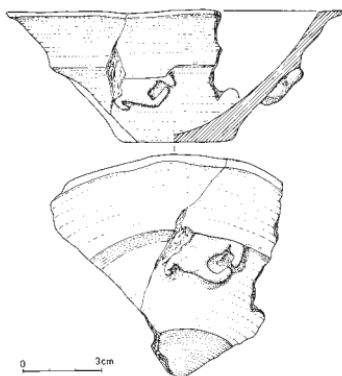
Obr. 52. StK, Dobre

Obr. 53. LnK, Samborec

Obr. 54. Lengyelská kultura, Člô

Obr. 55. Lengyelská kultura, Člô

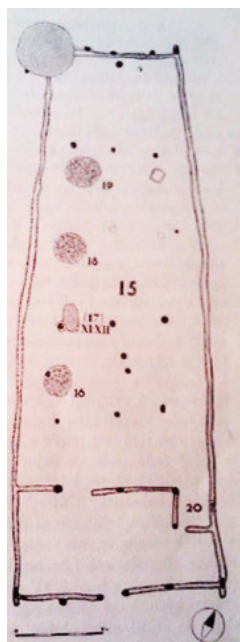
Obr. 56. Pohřeb psa, MMK, Bulhary

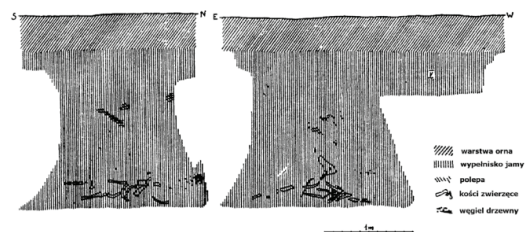
Obr. 57. Pohřeb psa, MMK, Vedrovice

Obr. 58. Tuří rohy ze dna příkopu rondelu, MMK, Vedrovice a Běhařovice

Obr. 59. Dům s pohřbem prasety, StK, Postoloprty

Obr. 60. Pohřeb tura, Giebułtow

Obr. 61. Vedení kohouta na "stínání",
Nové Město n. Metují, 1895